

राष्ट्रिय आरोग्य पर्यटन रणनीति (सन् २०२६देखि २०३५ सम्म)

तथा

कार्ययोजना (सन् २०२६ देखि २०३० सम्म)

नेपाल सरकार

संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय
सिंहदरवार, काठमाडौं नेपाल।

२०८३ वैशाख

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

(Handwritten signature)

विषयसूची

परिच्छेद १ नेपालमा आरोग्य पर्यटन.....	१
१.१. परिचय	१
१.२. नेपालमा आरोग्य पर्यटनको आवश्यकता	१
परिच्छेद २ दूरदृष्टि, ध्येय, लक्ष्य र रणनीतिक आधारहरू.....	२
२.१. दूरदृष्टि	२
२.२. ध्येय.....	२
२.३. लक्ष्य.....	२
२.४. उद्देश्य.....	३
परिच्छेद ३ रणनीति तथा कार्यनीति.....	४
३.१. गन्तव्य विकास र सेवासुविधा नवप्रवर्तन	४
३.२. कानुनी तथा संस्थागत संरचना रणनीति:.....	९
३.३. पूर्वाधार र गुणस्तर मापदण्ड रणनीति.....	१०
३.४. लगानी वातावरण रणनीति.....	१३
३.५. मानव पूँजी तथा सीप विकास रणनीति.....	१५
३.६. बजार विकास तथा ब्रान्ड प्रवर्धन रणनीति.....	१६
३.७. डिजिटल सबलीकरण तथा प्रविधि रणनीति	२०
३.८. दिगो तथा सामुदायिक समावेशीकरण रणनीति	२२
परिच्छेद ४ - कार्यान्वयन व्यवस्था.....	२५
४.१. सङ्गठनात्मक व्यवस्था	२५
४.२. स्रोत व्यवस्थापन.....	२७
४.३. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन.....	२७
४.४. रणनीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पूर्वसर्तहरू	३४
४.५. अनुगमन संयन्त्र:.....	३५

मुकुन्द प्रसाद निरौला
रक्षित

परिच्छेद ५ रणनीतिक कार्ययोजना	३६
५.१. गन्तव्य विकास तथा सेवासुविधामा नवप्रवर्तनसम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना.....	३७
५.२. कानुनी तथा संस्थागत संरचनासम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना	४०
५.३. पूर्वाधार तथा गुणस्तर मापदण्डसम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना	४३
५.४. लगानी तथा सहयोगी बातावरणसम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना.....	४७
५.५. मानवीय पूँजी तथा सीप विकाससम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना.....	४९
५.६. बजार विकास तथा ब्रान्ड प्रवर्धनसम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना.....	५१
५.७. डिजिटल सबलीकरण तथा प्रविधिसम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना.....	५४
५.८. दिगोपन तथा सामुदायिक समावेशीकरणसम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना.....	५७
अनुसूची १: आरोग्य पर्यटन वस्तु (Products) तथा सेवाहरू (Services).....	६०
अनुसूची २: मापदण्ड तथा आचारसंहिता.....	६६

परिच्छेद १ - नेपालमा आरोग्य पर्यटन

१.१. परिचय

प्राकृतिक सुन्दरता, भौगोलिक विविधता, आतिथ्यतापूर्ण संस्कार र व्यवहार, सांस्कृतिक तथा सामाजिक विविधता बीचको एकता लगायतका मौलिक पहिचानका कारण नेपाल विश्वका विभिन्न रुची र उमेर समूहका पर्यटकका लागि अद्वितीय पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा स्थापित छ। पर्यटन क्षेत्रका विभिन्न सम्भावनाहरू मध्ये हाल आरोग्य पर्यटन विद्य पर्यटन बजारमा एक उदीयमान क्षेत्रको रूपमा विकसित हुँदै गएको छ। प्राचीन समयदेखि नै नेपालले आन्तरिक शान्ति तथा आत्मिक खोजका लागि धेरै आध्यात्मिक साधक, योगी र उपचारकहरूलाई आकर्षित गरेको भन्ने तथ्यहरू विभिन्न दस्तावेजहरूमा उल्लेख भएको पाइन्छ। जसले नेपालमा आरोग्य पर्यटन क्षेत्रको विकास प्राकृतिक र ऐतिहासिक रूपमै भएको पुष्टि समेत गर्दछ। आरोग्य पर्यटन भित्र शारीरिक स्वास्थ्य, मानसिक शान्ति, भावनात्मक सन्तुलन र आध्यात्मिक आरोग्यताका विषयहरू पर्दछन्।

हालैका नीतिगत व्यवस्थाले पनि स्वास्थ्य तथा आरोग्य पर्यटन क्षेत्रको महत्वलाई थप उजागर गरेका छन्। नेपाललाई प्रतिस्पर्धात्मक एवम् समग्र आरोग्य पर्यटन गन्तव्यको रूपमा प्रवर्द्धन गरी पर्यटन व्यवसायलाई मार्ग निर्देशन गर्न आरोग्य पर्यटन रणनीतिको आवश्यकता महसुस गरी यस रणनीति तथा कार्ययोजना तर्जुमा गरिएको छ।

१.२. नेपालमा आरोग्य पर्यटनको आवश्यकता

नेपालको विशिष्ट सांस्कृतिक सम्पदा, आध्यात्मिक परम्परा र प्राकृतिक वातावरणका कारण आरोग्य पर्यटनको सम्भाव्यता प्रचुर रहेको छ। विद्यस्तरमा विस्तार भइरहेको आरोग्य अर्थतन्त्रलाई हेर्दा नेपालका परम्परागत उपचार पद्धति र शान्त प्राकृतिक रिट्रीटहरूलाई अझै पूर्ण रूपमा उपयोग गर्न सकिएको छैन। आरोग्य पर्यटनको बढ्दो मागले दिगो पर्यटनको विकास गर्ने अवसर प्रदान गरेको छ। यसबाट निश्चित मौसममा मात्र हुने साहसिक पर्यटन र परम्परागत सांस्कृतिक पर्यटनमाथि रहेको निर्भरता कम गर्न सहयोग पुऱ्याउनुका साथै, विद्य बजारमा नेपालको यात्रा तथा पर्यटन विकास सूचकाङ्क अभिवृद्धिमा सहयोग गर्नेछ।

प्राकृतिक सौन्दर्य, सांस्कृतिक वैभव र आध्यात्मिक पक्षहरूको अनुपम संगमले नेपाललाई आरोग्य पर्यटनका लागि विश्वकै एक उत्कृष्ट गन्तव्य बनाएको छ। यहाँका ऐतिहासिक स्थल, परम्परागत उपचार पद्धति, शान्त वातावरण र सुलभ विकल्पहरूको उपयोग गरी नेपालले वास्तविक र विद्यस्तरका आरोग्य अनुभवहरू प्रदान गर्न सक्छ।

नेपालका नीति तथा योजनाहरूले पर्यटनसँगै स्वास्थ्य तथा आरोग्य पर्यटनलाई पनि रणनीतिक विकासको क्षेत्रमा समावेश गरेको छ। लगानी बोर्ड नेपालले आफ्नो सम्भावित लगानीको सूचीमा आरोग्य पर्यटनलाई प्राथमिकताका साथ समेटेको छ। यसका आधारमा आगामी दिनमा नयाँ साझेदारी, नियामक प्रणालीको स्थापना र विकासका प्रवर्धनात्मक कार्यहरूले थप संस्थागत सहयोग प्राप्त गर्न सक्ने देखिन्छ। यस रणनीतिले चार विधालाई समेटेको छ। जसमा स्पा र मसाज, आयुर्वेद क्लिनिक, योग र ध्यान तथा प्राकृतिक उपचार र आध्यात्म रहेका छन्।

परिच्छेद २ – दूरदृष्टि, ध्येय, लक्ष्य र रणनीतिक आधारहरू

२.१. दूरदृष्टि

“आरोग्य पर्यटन गन्तव्य नेपाल, आर्थिक समृद्धिको आधार”

२.२. ध्येय

सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण गर्दै पर्यटकहरूका लागि मापनयोग्य आरोग्य लाभ प्रदान गरी समानुपातिक आर्थिक वृद्धि सुनिश्चित गर्ने र अन्तर्राष्ट्रियस्तरका सुविधा प्रामाणिक परम्परागत अभ्यास, दक्ष जनशक्ति तथा जिम्मेवार वातावरणीय व्यवस्थापनका माध्यमबाट नेपालको आरोग्य पर्यटन क्षेत्रको विकास तथा प्रवर्द्धन गर्ने।

२.३. लक्ष्य

दूरदृष्टि र ध्येयलाई कार्यान्वयन गर्न देहायका लक्ष्यहरू निर्धारण गरिएको छ :

लक्ष्य १ : गन्तव्यको बजारीकरण र प्रतिस्पर्धात्मकता वृद्धि गरी नेपाललाई पर्वतारोहण, पदयात्रा र साहसिक पर्यटनको अलावा आकर्षक आरोग्य गन्तव्यमा रूपान्तरण गर्ने।

आरोग्यउन्मुख यात्रीहरूको हालको न्यून सङ्ख्याबाट सन् २०३० सम्ममा कुल अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटक आगमनको ११% सम्म वृद्धि हुनेछ।

लक्ष्य २ : नेपालको आरोग्य सेवालाई गुणस्तरीय र नेपालको मौलिकता झल्काउने गरी पर्यटकीय गन्तव्यहरूको विकास गर्ने।

सन् २०३० सम्ममा कम्तीमा पाँचवटा प्रमुख क्षेत्रमा एकीकृत आरोग्य केन्द्रहरू स्थापना गरिनेछ।
सन् २०३५ सम्ममा नेपालको आरोग्य क्षेत्रका पर्यटकहरूको सन्तुष्टिस्तर (औसत मूल्याङ्कन ८.५/१० बराबर वा सोभन्दा बढी) पुऱ्याइनेछ।

लक्ष्य ३ : पर्यटकीय सेवाहरूको गुणस्तर, सुरक्षा र प्रत्यायन सुनिश्चित गरी भरपर्दो पूर्वाधारका माध्यमबाट पर्यटकहरूमा विश्वास निर्माण गर्ने।

राष्ट्रिय आरोग्य मापदण्ड तथा आचार संहिता सन् २०२७ को अन्त्यसम्ममा कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ। सन् २०३० सम्ममा सबै प्रमुख आरोग्य पूर्वाधार वा सुविधाहरूलाई प्रमाणित गरी अन्तर्राष्ट्रिय उत्कृष्ट अभ्यासहरूसँग आवद्ध गरिनेछ।

लक्ष्य ४ : सेवाप्रदायक र स्थानीय समुदायलाई समावेशी लाभ सुनिश्चित गर्ने गरी अनुभवी आरोग्य जनशक्तिको विकास गर्ने।

सन् २०३० सम्ममा राष्ट्रिय मान्यताप्राप्त कार्यक्रमहरूमार्फत २ हजार जना नयाँ आरोग्य जनशक्तिलाई तालिम र प्रमाणपत्र प्रदान गरिनेछ। आरोग्य पर्यटनको क्षेत्रमा सिर्जित नयाँ रोजगारीमा कम्तीमा ३०% हिस्सा महिला, युवा र स्थानीय समुदायका व्यक्तिहरूलाई उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिनेछ।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

38

लक्ष्य ५ : आरोग्य पर्यटनको बजार हिस्सा र ब्रान्ड दृश्यता (Brand visibility) को प्रवर्धन गर्ने।

सन् २०२७ सम्ममा "आरोग्य नेपाल" बजारीकरण अभियान सुरु गरिनेछ।

२.४. उद्देश्य

यस रणनीतिका उद्देश्यहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्।

उद्देश्य १ : नेपाललाई एक आरोग्य गन्तव्यका रूपमा स्थापित गर्न एकीकृत आरोग्य केन्द्रहरूको सञ्जाल निर्माण गर्नु।

उद्देश्य २ : आरोग्य पर्यटन सेवाबाट विभिन्न प्रकारका आर्थिक लाभहरूको सिर्जना गर्नु।

उद्देश्य ३ : अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरू पूरा गर्ने प्रामाणिक एवं दक्ष जनशक्तिको विकास र तालिम सुनिश्चित गर्नु।

उद्देश्य ४ : पर्यटकहरूले खोजेको र उनीहरूलाई आकर्षित गर्ने आरोग्य सम्बन्धी हिमाली सेवाहरूको केन्द्रका रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय पहिचान प्राप्त गर्नु।

उद्देश्य ५ : नेपालको सामाजिक र वातावरणीय पक्षलाई सन्तुलन गर्दै आरोग्य पर्यटकीय गतिविधि सञ्चालन गर्नु।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

परिच्छेद ३ – रणनीति तथा कार्यनीति

३.१. गन्तव्य विकास र सेवासुविधा नवप्रवर्तन

यस रणनीतिले एकीकृत आरोग्य गन्तव्यहरू विकास तथा सांस्कृतिक सम्पदा र प्राकृतिक आकर्षणलाई समेट्दै व्यावसायिक नवप्रवर्तन एवं उद्यमशीलतालाई बढावा दिनेछ। यस रणनीतिका कार्यनीतिहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्।

कार्यनीति

१. आरोग्य केन्द्रहरूको पहिचान र विकास

एकीकृत आरोग्य केन्द्रहरूको पहिचान तथा विकास मार्फत पर्यटकहरूलाई जीवन रूपान्तरणका अनुभवहरू प्रदान गर्न सक्ने आरोग्य गन्तव्यहरू निर्माणका लागि देहायका केही रणनीतिक स्थानहरू छनौट गरिएको छ।

- क. काठमाडौं उपत्यका : आध्यात्मिक र सांस्कृतिक एकीकरण। ऐतिहासिक सहर काठमाडौं आध्यात्मिक र सांस्कृतिक एक जीवन्त केन्द्र हो। जहाँ बौद्ध विहार, उपचारात्मक तीर्थस्थल, सम्पदा योग केन्द्र र स्पा रहेका छन्। यस केन्द्रले विशेष गरी आध्यात्मिक र सांस्कृतिक आरोग्यसम्बन्धी क्रियाकलापहरूमा जोड दिनेछ। यसअन्तर्गत बौद्ध ध्यान, ऊर्जा उपचार, योग शिक्षक प्रशिक्षण र पवित्र अनुष्ठानहरू समावेश हुनेछन्। यस्ता क्रियाकलापले काठमाडौं उपत्यकालाई आध्यात्मिक यात्रीहरू र सर्वाङ्गीण शिक्षाका लागि नेपालकै अग्रणी गन्तव्यका रूपमा स्थापित गर्दछन्।
- ख. पोखरा र अन्नपूर्ण क्षेत्र : प्रकृतिमा समर्पण र योग राजधानी। मनोरम ताल र हिमशृङ्खलाका कारण पोखरालाई नेपालको योग राजधानीका रूपमा विकास गर्न सकिनेछ। यहाँको लेक साइडमा आरोग्य रिसोर्ट, वनमा आधारित उपचार पदमार्ग र प्रकृतिमा आधारित रिट्रीटहरू स्थापना गर्न सकिनेछ। अन्नपूर्ण परिपथले आरोग्य पदयात्राको सुविधा दिनेछ, जसले शारीरिक क्रियाकलापलाई मनोसचेतन, जडीबुटी उपचार र प्राकृतिक दृश्यात्मक कायाकल्पसँग जोड्छ।
- ग. लुम्बिनी : आध्यात्मिक आरोग्य धाम। भगवान् बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीलाई विश्वव्यापी आध्यात्मिक पुण्यस्थानका रूपमा विकास गर्न सकिनेछ। यस कार्यक्रमले तीन मुख्य पक्षलाई समेट्छ : मठमा आधारित ध्यान रिट्रीट, मनोसचेतन केन्द्र र तीर्थयात्रा-आरोग्य कार्यक्रम। यसले बौद्ध दर्शन र शान्त भिक्षु परिवेशको अद्वितीय संयोजन प्रदान गर्दछ।
- घ. पहाडी क्षेत्रमा (नगरकोट, धुलिखेल, सारङकोट आदि) इको-रिट्रीट र सामुदायिक आरोग्य ग्राम। पहाडी क्षेत्रहरूमा समुदायमा आधारित पहलमार्फत आरोग्य कार्यक्रम विकास तथा सञ्चालन गर्न सकिनेछ। खेतबारीदेखि भान्द्रासम्म जैविक भोजन, आरोग्य होमस्टे र योगशाला आदिको संयोजन गरी इको-रिट्रीट विकास गर्न सकिनेछ। यसले पर्यटनको पुनरुत्थान र स्थानीय व्यवसायमा टेवा पुऱ्याउँछ।
- ङ. उच्च हिमाली क्षेत्र (मनाङ, मुस्ताङ आदि) : लेक आरोग्य र दूर्गम आध्यात्मिक समर्पण। उच्च हिमाली तथा पहाडी क्षेत्रहरूले पर्यटकहरूका लागि उच्च लेकमा आधारित आरोग्य कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्छन्। यसअन्तर्गत गुम्बा वा मठहरूमा बसोबास, गहिरो ध्यान साधना, तान्त्रिक

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव
नेपाल सरकार
नैतिक, पर्यटन तथा प्राकृतिक उद्यमशीलता
सिंहदरवार, काठमाडौं

उपचार पद्धति र आध्यात्मिक एकान्तवासजस्ता विशिष्ट अनुभवहरू समावेश गर्न सकिन्छ। यस्ता सुविधाहरूले अद्वितीय प्राकृतिक परिवेशमा आफ्नो भ्रमणमार्फत गहिरो स्वरूपान्तरणको अनुभव गर्न चाहने विशेषगरी अनुभवी साधक र साहसिक-आरोग्य यात्रीहरूलाई आकर्षित गर्दछन्।

नेपालमा आरोग्य पर्यटनको विकासलाई सावधानीपूर्वक छानिएका केन्द्रहरूमार्फत अघि बढाउन सकिन्छ, जसले पूर्ण स्वास्थ्य र सन्तुलनको अनुभव प्रदान गर्ने एकीकृत गन्तव्यहरूको विकास गर्दछ।

२. नवीन सेवासुविधा विकास

नेपाललाई एक विशिष्ट आरोग्य गन्तव्य बनाउन गुणस्तरयुक्त र अद्वितीय सेवासुविधाहरूको विकास तथा प्रवर्धन पहिलो शर्त हुन आउँछ। हाल छरिएर रहेका र आकस्मिक सेवाहरूलाई प्रतिस्थापन गर्दै नेपालको प्राकृतिक सौन्दर्य र आध्यात्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा झल्काउने उद्देश्यपरक र विद्युत्तरीय अनुभवहरू सिर्जना गर्नु आवश्यक हुन्छ।

देहायका सेवासुविधा वर्गहरूले नेपाललाई एक सबल आरोग्य पर्यटन गन्तव्यका रूपमा स्थापित गर्ने मौलिक अनुभवहरूलाई प्रतिनिधित्व गर्दछन्। यसले आरोग्यता नै प्रमुख उद्देश्य हुने तथा आरोग्य अनुभव गर्न चाहने दुवै किसिमका पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्दछ।

प्रमुख सेवासुविधा वर्गहरू

- क. आरोग्य पदयात्रा परिपथ: ध्यान सत्र, जडीबुटी उपचार र परम्परागत औषधीसँग योगलाई एकीकृत गरी बहु-दिवसीय पदयात्रा कार्यक्रमहरू विकास गर्नु पर्दछ। यस कार्यक्रमले शारीरिक व्यायामलाई नेपालको प्राकृतिक भू-धरातल र जातीय-वनस्पति ज्ञानसँग जोड्नेछ। यसका उदाहरणहरू : मनोसचेतन अन्नपूर्ण परिपथ, सगरमाथा आधार शिविर आरोग्य पदयात्रा र लाइटाइड उपत्यका ध्यान पदयात्रा।
- ख. मठ ध्यान रिट्रीट: बौद्ध मठहरूमा सञ्चालन हुने यी आवासीय कार्यक्रममा पर्यटकहरू निर्देशित ध्यान, सचेतन र आध्यात्मिक शिक्षाको अभ्यासमा संलग्न हुन्छन्। नेपालमा विद्यमान सक्रिय बौद्ध-हिन्दू धार्मिक अभ्यास र भिक्षुहरूको सञ्चालनमा रहेका सुविधाहरूका कारण यहाँ प्रामाणिक आध्यात्मिक अनुभव प्राप्त गर्न सकिन्छ।
- ग. आयुर्वेद र डिटक्स रिट्रीट: स्थानीय हिमाली जडीबुटी र परम्परागत विधिहरू प्रयोग गरी ७-१४ दिने पञ्चकर्ममा आधारित डिटक्स कार्यक्रम तयार गरी प्रवर्धन गर्न सकिन्छ। यसलाई बहनयोग्य "हिमाली आयुर्वेद" का रूपमा ब्रान्डिङ गरिनेछ। नेपालका विभिन्न उचाइमा अवस्थित स्थान, प्राकृतिक शुद्धता र प्राचिन आरोग्य प्रणालीका कारण यस क्षेत्रका अन्य प्रतिस्पर्धी मुलुकको तुलनामा यहाँको बजार अद्वितीय र लाभदायक छ।
- घ. ध्वनि र ऊर्जा उपचार यात्रा: हिमाली उपचार यात्रा कार्यक्रमले सिङ्गिड ब्राउल थेरापी, रेकी र स्थानीय तान्त्रिक (धामी-झाँकी) अनुष्ठान जस्ता परम्परागत नेपाली उपचार विधिहरूमार्फत पूर्ण आरोग्यताको अनुभव प्रदान गर्दछ। यसले ऊर्जामा आधारित उपचार र वैकल्पिक स्वास्थ्य समाधानमा रुचि राख्ने विद्युत्तरीय पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्छ।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

नेपाल सरकार
सिंहदरवार, काठमाडौं

व्यक्ति पर्यटन

- ड. योग सहितको साहसिक प्याकेज: नेपालले ट्रेकिङ, राफ्टिङ र सांस्कृतिक अन्वेषणका साथै योग र आरोग्य अभ्यासलाई जोडेर विश्व प्रसिद्ध साहसिक अनुभव प्रदान गर्दछ। ग्रामीण रिट्रीट र फार्महरूमा आधारित रही डिजाइन गरिएका यात्रा प्याकेजहरूले रोमाञ्चक क्रियाकलाप र आध्यात्मिक पुनर्जीवनलाई एकैसाथ प्रदान गर्दछन्।
- च. मौसमी आरोग्य कार्यक्रम: उपचारात्मक परिणामलाई प्रभावकारी बनाई एक अद्वितीय बजार स्थापना गर्न स्वास्थ्य सेवासुविधा वा सेवाहरूलाई नेपालको प्राकृतिक मौसम र आयुर्वेदिक पात्रोसँग तालमेल गरिन्छ। आयुर्वेदिक "ऋतुचार्य" को अवधारणा अनुसार जलवायु परिवर्तनसँगै स्वास्थ्य परिणामलाई अनुकूल बनाउन वर्षभरि नै विभिन्न डिटक्स रिट्रीटहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ।
- अ. मनसुन डिटक्स (असार-भदौ): यस अवधिमा आयुर्वेदिक शुद्धीकरण उपचारहरू प्रदान गर्न मनसुन डिटक्स रिट्रीट सञ्चालन गर्ने।
- आ. जाडो प्रतिरक्षा कार्यक्रम (मङ्सिर-माघ): शरीरलाई तातो बनाउने थर्मल थेरापी, हर्बल टोनिक र रोग प्रतिरोधात्मक क्षमता बढाउने उपचारहरूमा केन्द्रित रही जाडो प्रतिरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- इ. बसन्त नवीकरण (फागुन-जेठ): बसन्त नवीकरण कार्यक्रम अन्तर्गत बाह्य योग अभ्यास, प्रकृतिमा आधारित क्रियाकलाप र ऊर्जा सन्तुलन सत्रहरू सञ्चालन गर्ने।
- ई. शरद ऋतु कृतज्ञता (असोज-कार्तिक): शरद ऋतु कृतज्ञताले बाली काट्ने समयसँगै वन स्नान, आत्मनिरीक्षण र स्वास्थ्यवर्धक स्थानीय खानाको प्रवर्धन गर्ने।

३. पाइलट परियोजना र प्रमुख सेवासुविधा

नेपाललाई प्रमुख आरोग्य यात्रा गन्तव्यका रूपमा स्थापित गर्न सहयोग गर्ने विशिष्ट पाइलट परियोजनाहरू सुरु गर्नु आवश्यक छ। यी कार्यक्रमले एकीकृत आरोग्य अनुभवको गुणस्तर, व्यवहारिकता र विविधतालाई प्रमाणित गर्न नमुना प्रदर्शन परियोजना र यसको अवधारणाको प्रमाणका रूपमा काम गर्छन्।

- क. प्रमुख हिमाली आरोग्य रिट्रीट केन्द्र: सन् २०२७ को अन्त्यसम्ममा पोखरा वा काठमाडौं उपत्यकामा अन्तर्राष्ट्रियस्तरको रिट्रीट स्थापना गर्न निजी क्षेत्रसँग साझेदारी गरिनेछ। यस केन्द्रले स्पा, योग, ध्यान र समग्र उपचारको पूर्ण प्याकेज प्रदान गर्नेछ।
- ख. लुम्बिनीमा आरोग्य ग्राम: पर्यटकहरूलाई शान्त वातावरणमा ध्यान, आयुर्वेदिक उपचार र सचेत जीवनशैली र सांस्कृतिक समर्पणको अनुभव प्रदान गर्न बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीमा एक मठ रिट्रीट मोडेल स्थापना गरिनेछ। यस ग्रामले धार्मिक आध्यात्मिकता र उपचारात्मक सेवालाई जोड्दै तीर्थयात्री र आरोग्य पर्यटक दुवैलाई आकर्षित गर्नेछ।
- ग. बुटिक हिल स्टेशन आरोग्य ग्राम (जस्तै: नगरकोट): सामुदायिक स्वामित्वमा रहने यस इको-भिलेजमा इको-लज, योगशाला, खेतबारीदेखि भान्सासम्म जैविक भोजन र परम्परागत जडीबुटी उपचार उपलब्ध हुनेछ। यो मध्यमस्तरीय बजार लक्षित सेवासुविधाले बजेटमैत्री रिट्रीटमार्फत यात्रुहरूलाई मौलिक स्थानीय संस्कृतिको अनुभव गराउनेछ।

कुण्ड प्रसाद निरौला
सचिव

नेपाल पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन विभाग, काठमाडौं

४. सांस्कृतिक र प्राकृतिक सम्पत्तिहरूको उपयोग

नेपालको आरोग्य पर्यटनको मुख्य सबल पक्ष यसको विश्वसनीयता तथा मौलिकता हो, जुन परम्परागत आध्यात्मिक अभ्यास, समृद्ध सांस्कृतिक अनुष्ठान र शुद्ध प्राकृतिक वातावरणबाट प्राप्त हुन्छ। सबै पर्यटन सेवासुविधाहरूले स्थानीय तत्वहरूको विचारशील संयोजनमार्फत स्थान र उद्देश्यको एक विशिष्ट अनुभूति गराउनुपर्छ।

- क. परम्परागत उपचार र वनस्पति: स्पा तथा आरोग्य केन्द्रहरूले स्थानीय रूपमा उपलब्ध उपचारात्मक वनस्पति र तेलहरूको प्रयोग गर्नुपर्छ। यसमा हिमाली हर्बल स्नान, तराइको तोरीको तेलबाट गरिने मालिस र स्थानीय वनस्पतिजन्य धूपहरूको प्रयोग समावेश हुनुपर्छ।
- ख. सांस्कृतिक आरोग्य अनुष्ठान: पर्यटकलाई नेपालको जीवन्त सांस्कृतिक सम्पदाको प्रत्यक्ष अनुभव दिलाउन यात्रा कार्यक्रममा मन्दिर वा मठहरूमा गरिने प्रातःकालीन जप, ज्योतिषीय परामर्श, प्रार्थना अनुष्ठान र परम्परागत शुद्धीकरण समारोहहरू समावेश गरिनुपर्छ।
- ग. प्रकृतिमा आधारित अनुभव: नेपालको प्राकृतिक सौन्दर्यलाई उपयोग गर्दै प्रकृतिमा आधारित आरोग्य कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्छ। यसअन्तर्गत हिमाल देखिने स्थानमा योग सत्र, झरनाको समीपमा ध्यान, राष्ट्रिय निकुञ्जहरूमा वन स्नान र नदी किनारमा मनोसचेतन पदयात्राजस्ता क्रियाकलाप समावेश हुनुपर्छ।

५. नवप्रवर्तन र लगानी प्रवर्धन

नेपाललाई आरोग्य यात्रा गन्तव्यका रूपमा विकास गर्न स्थानीय व्यवसाय विकास र अन्तर्राष्ट्रिय व्यावसायिक साझेदारी दुवै आवश्यक छन्। यसका लागि नवप्रवर्तकहरूलाई सशक्तीकरण गर्ने, जिम्मेवार लगानी आकर्षित गर्ने र नेपालको सांस्कृतिक एवं पारिस्थितिक मूल्य सुहाउँदो व्यवसायिक मोडललाई प्रोत्साहन गर्नुपर्छ। यसअन्तर्गतका मुख्य कार्यहरू निम्नानुसार छन् :

- क. नवप्रवर्तन चुनौती र सम्बर्धन सहायता: प्राविधिमैत्री आरोग्य सोलुसन, नवीन रिट्रीट अवधारणा र आरोग्य प्लेटफर्म र स्वास्थ्यवर्धक प्रामाणिक भोजन आदिमा केन्द्रित आरोग्य पर्यटन व्यवसायहरूको पहिचान गर्न र टेवा पुऱ्याउन विशेष कदमहरू चालिनेछ। वित्तीय सहयोग अनुदान कार्यक्रमहरू मार्फत् नयाँ व्यावसायिक अवधारणालाई वित्तीय सहायता प्रदान गर्न गर्दै आवश्यक मार्गदर्शन र बजार प्रवेशमा सहयोग पुऱ्याइनेछ।
- ख. सार्वजनिक-निजी साझेदारी: आरोग्य पार्क, थर्मल स्पा रिसोर्ट र एकीकृत आरोग्य क्षेत्रहरूको पूर्वाधार विकासका लागि एक स्पष्ट सार्वजनिक-निजी साझेदारी ढाँचा तयार गरिनेछ।
- ग. अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञता आकर्षण: विश्वव्यापी आरोग्य ब्रान्ड र संस्थाहरूलाई संयुक्त उपक्रममार्फत सक्रिय रूपमा संलग्न गराइनेछ।
- घ. पूर्वाधारको अनुकूलन र पुनः प्रयोग: निर्माण-स्वामित्व-सञ्चालन-हस्तान्तरण वित्तीय ढाँचामार्फत पूर्वाधार र जग्गाको अनुकूलन र पुनःप्रयोग गरिनेछ।

मकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव
नेपाल सरकार
सिंहदरवार, काठमाडौं

६. सेवासुविधा डिजाइनका सिद्धान्त

सेवासुविधाहरूको प्रामाणिकता, प्रभाव र बजार तयारी सुनिश्चित गर्न हाल विकास भइरहेका सबै कार्यक्रमहरूलाई देहायका पाँच सिद्धान्तद्वारा मार्गनिर्देशित गरिनेछः

- क. सेवाहरूको सूची मात्र नभई कथाको पनि अनुभूति: प्रत्येक सेवासुविधाको संरचना, पर्यटकको आगमन र ग्राउन्डिङ (धरातलसँगको सामीप्यता) बाट सुरु भई व्यक्तिगत रूपान्तरणको प्रक्रियामा प्रवेश गर्दै अन्त्यमा नयाँ ऊर्जाको एकीकरण र प्रतिबिम्बमा टुङ्ग्याइनेछ।
- ख. विभिन्न विधिहरूको एकीकरण: प्रभावकारी आरोग्य कार्यक्रमले योगलाई मात्र प्राथमिकता नदिएर यसलाई ध्यान, आयुर्वेदिक अभ्यास, प्रकृतिसँगको सामीप्यता, स्था अनुभव र परम्परागत सांस्कृतिक अनुष्ठानहरूसँग पूर्ण रूपमा समाहित गरिनेछ।
- ग. मापनयोग्य रूपान्तरणको सुनिश्चितता: पर्यटन सेवासुविधाहरूले स्पष्ट स्वास्थ्य लाभ प्रदान गरेको प्रत्यक्ष महसुस गर्न बनाइनेछ।
- घ. नेपालको अद्वितीय पहिचानको प्रदर्शन: सबै पर्यटकीय सेवासुविधामा नेपालको हिमाली सौन्दर्य, अनुपम आध्यात्मिक परम्परा, रैथाने उपचार पद्धति र यहाँको आत्मीय आतिथ्यलाई झल्काइनेछ। नेपालको प्रामाणिक मूल्य र मान्यतालाई नै विद्य बजारमा मुख्य प्रतिस्पर्धात्मक लाभका रूपमा स्थापित गरिनेछ।
- ङ. झन्झटमुक्त बुकिङ र सहज पहुँच: डिजिटल प्लेटफर्ममार्फत भ्रमण कार्यक्रम र सबै सेवासहितको मूल्यको जानकारी सहजै उपलब्ध हुने गरी सेवा बुकिङ प्रणालीलाई अत्यन्त सरल र पारदर्शी बनाइनेछ।

७. कार्यान्वयन रणनीति:

यस रणनीतिले गुणस्तरको मापदण्ड पूरा गर्न चरणबद्ध कार्यान्वयनको अवधारणालाई प्राथमिकता दिन्छ। यसले बजारमा स्थायी विश्वास निर्माण गर्न र व्यापक विस्तार गर्नुअघि प्रारम्भिक सेवाहरूमा उत्कृष्टता सुनिश्चित गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ।

- क. प्रमुख सेवासुविधाको पूर्णता (सन् २०२६-२०२७): यस चरणमा १० देखि १५ प्रामाणिक अपरेटरसँगको सहकार्यमा ५ देखि ८ वटा प्रिमियम आरोग्य सेवासुविधा तयार गरिन्छ। मुख्य ध्यान सेवाको परिष्करण, जनशक्ति प्रशिक्षण र नतिजाको मापनमा केन्द्रित हुन्छ। यस अवधिमा ५०० देखि १,००० अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटकलाई आकर्षित गरी सेवाको प्रभावकारिता प्रमाणित गरिन्छ। यसबाट करिब १ देखि २ मिलियन अमेरिकी डलर बराबरको आम्दानी हुने लक्ष्य राखिएको छ।
- ख. सेवासुविधाको विस्तार (सन् २०२८-२०२९): पहिलो चरणको सफलताका आधारमा ४० भन्दा बढी प्रामाणिक अपरेटरसहित प्रमुख पर्यटकीय केन्द्रमा १० भन्दा बढी मौलिक सेवासुविधा विस्तार गरिन्छ। यसै चरणमा एकीकृत बुकिङ प्लेटफर्म र आक्रामक अन्तर्राष्ट्रिय बजारीकरण सुरु गरिन्छ। वार्षिक ३,००० देखि ५,००० आरोग्य यात्रीहरूलाई सेवा प्रदान गर्दै ६ देखि १२ मिलियन अमेरिकी डलर राजस्व आर्जन गर्ने लक्ष्य लिएको छ।

मानुकुण्ड प्रसाद निरौला
सचिव

नेपाल सरकार
संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन
विभाग, काठमाडौं

ग. बजार परिपक्वता र नेतृत्व (सन् २०३० पछि): यस चरणमा सबै विधा र विविध प्रकारका पाहुनाहरूलाई समेट्ने गरी २५ भन्दा बढी विशिष्ट आरोग्य कार्यक्रम सञ्चालन गरिन्छ। आरोग्य पदयात्रा, हिमाली आयुर्वेद र भिक्षु ध्यान अभ्यासलाई मुख्य आधार बनाएर नेपाललाई विश्वकै अग्रणी गन्तव्यका रूपमा स्थापित गराइन्छ। वार्षिक १०,००० भन्दा बढी यात्रीहरू र २० देखि ३० मिलियन अमेरिकी डलर राजस्वको लक्ष्यसहित बजारले आफ्नो पूर्ण क्षमता हासिल गर्छ।

३.२. कानुनी तथा संस्थागत संरचना रणनीति:

यस रणनीतिको कार्यान्वयन मार्फत प्रभावकारी नेतृत्वको आधारशिला खडा गरी बहुसरोकारवाला सहकार्यलाई प्रोत्साहन गर्ने र आरोग्य पर्यटनका परिवर्तनशील मागहरू पूरा गर्न लचिलोपन प्रदान गर्ने स्थिर नीति र संस्थागत संयन्त्र कायम राख्न सहयोग पुऱ्याउँछ।

पर्यटन नीति, २०८२ र आर्थिक वर्ष २०८२-८३ को बजेटले प्रवर्द्धनात्मक गतिविधि र सहयोगी नीतिगत उपायहरूमार्फत आरोग्य पर्यटनलाई आधिकारिकता तथा प्राथमिकता दिएको छ। नेपाल लगानी बोर्डले आफ्नो पर्यटन क्षेत्र पार्श्वचित्रमार्फत आरोग्य पर्यटनलाई मुख्य लगानीको केन्द्रका रूपमा स्थापित गरेको छ। यस रणनीति अन्तर्गत देहायका कार्यनीतिहरू रहेका छन्।

कार्यनीति

१. अन्तर निकाय समन्वय समिति

संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयले आरोग्य पर्यटनसम्बन्धी समन्वयकारी काम गर्न अन्तर निकाय समन्वय समिति गठन गर्नेछ। समितिमा पर्यटन, स्वास्थ्य (आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभागसहित), वन तथा वातावरण (जडीबुटी र प्राकृतिक स्थलहरूका लागि), शिक्षा तथा सीप (तालिमका लागि प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् - सिटिइभिटी र नेपाल पर्यटन तथा होटल व्यवस्थापन प्रतिष्ठान (NATHM), नेपाल पर्यटन बोर्ड, लगानी बोर्ड लगायतका प्रमुख मन्त्रालय र निकायहरूका प्रतिनिधिहरूका साथै निजी क्षेत्रका प्रतिनिधि र आरोग्य क्षेत्रका विज्ञहरू रहनेछन्।

२. नियमन व्यवस्था

- क. आरोग्य पूर्वाधार तथा सुविधाहरूका लागि वातावरणीय र दिगोपनसम्बन्धी मापदण्ड: दिगोपनाप्रति नेपालको प्रतिबद्धतालाई ठोस बनाउन आरोग्यसम्बन्धी सबै पूर्वाधार तथा सुविधाहरूका लागि इजाजतपत्रको ढाँचामा वातावरणीय र दिगोपनसम्बन्धी अनिवार्य मापदण्डको व्यवस्था गरिनेछ।
- ख. आरोग्य व्यवसायीहरूका लागि व्यावसायिक आचार संहिता: स्वास्थ्य मन्त्रालयले सम्बन्धित काउन्सिल/परिषद्हरूसँगको समन्वयमा योग प्रशिक्षक, आयुर्वेद विज्ञ, स्पा तथा मसाज थेरापिस्ट र इनर्जी हिलर/ऊर्जा उपचारकहरूले पालना गर्नुपर्ने व्यावसायिक सीमाहरू सहितको व्यावसायिक आचार संहिता तर्जुमा गरी आरोग्य क्षेत्रको जनशक्तिलाई व्यावसायिकीकरण गर्नेछ।
- ग. उपभोक्ता संरक्षण निर्देशिका: आरोग्य सेवाप्रदायकले आरोग्य सेवामाहीहरूका लागि सेवाको पूर्ण विवरण, आरोग्य चिकित्सकको योग्यता, कार्यक्रमका जोखिम र अतिधिका दायित्वहरूबारे स्पष्ट जानकारी सहितको उपभोक्ता संरक्षण निर्देशिका जारी गरिनेछ।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

38

घ. स्वैच्छिक स्वप्रमाणीकरण र अभिमुखीकरण: आरोग्य सेवाप्रदायकहरूलाई स्वप्रमाणीकरण तथा आरोग्य मापदण्डहरूबारे अभिमुखीकरण गरिनेछ। सेवाप्रदायकहरूले आफ्ना सेवाहरू मापदण्ड अनुरूप छन् भनी स्वघोषणा गर्नुपर्नेछ।

३.३. पूर्वाधार र गुणस्तर मापदण्ड रणनीति

विश्वस्तरमा प्रतिस्पर्धी आरोग्य पर्यटन उद्योग विकास गर्न र यसको उच्चतम सम्भावना हासिल गर्न उत्कृष्ट भौतिक सुविधा तथा सुदृढ गुणस्तर नियन्त्रण प्रणाली दुवै अपरिहार्य छन्। यसका लागि दुईवटा आधारभूत पक्ष आवश्यक छन्। पहिलो, भौतिक पूर्वाधार-जस्तै भरपर्दो यातायात प्रणाली, विद्युत् तथा खानेपानी आपूर्ति सञ्जाल, डिजिटल सम्पर्क सुविधा र प्रभावकारी सरसफाइ व्यवस्था। दोस्रो, सेवामूलक पूर्वाधार-जसअन्तर्गत सेवाको गुणस्तर मापदण्ड, प्रमाणीकरण कार्यक्रम, प्रत्यायन प्रणाली तथा स्वास्थ्य-सुरक्षा उपायहरू पर्दछन्। जस अन्तर्गत देहायका कार्यनीतिहरू रहेका छन्।

कार्यनीति

१. आरोग्य पर्यटनका लागि भौतिक पूर्वाधार विकास

नेपाललाई विश्वस्तरमा परिचित आरोग्य पर्यटन केन्द्रका रूपमा स्थापित गर्ने लक्ष्य प्राकृतिक वातावरणसँग सामञ्जस्यपूर्ण, स्वच्छ, सुरक्षित र सहज पहुँचयुक्त अनुभव प्रदान गर्ने क्षमतामा निर्भर गर्दछ। आरोग्य पर्यटकहरू विशेषगरी सरसफाइ, पहुँच सुविधा र शान्त वातावरणजस्ता पक्षप्रति अत्यन्त संवेदनशील हुन्छन्। यस कार्यद्वारा देशव्यापी आधारभूत राष्ट्रिय पूर्वाधार सुदृढ गर्ने तथा विशिष्ट आरोग्य गन्तव्यहरूका लागि लक्षित पूर्वाधार विकास गर्ने स्पष्ट र योजनाबद्ध दृष्टिकोण प्रस्ताव गर्दछ।

क. आरोग्य केन्द्रहरूमा आधारभूत सुधार: पर्यटकका लागि सुविधा र सुरक्षाको न्यूनतम स्तर कायम गर्न सरकारले पहिचान गरिएका आरोग्य केन्द्रहरूमा आधारभूत पूर्वाधार विकासलाई उच्च प्राथमिकता दिनुपर्छ। यसअन्तर्गत साधना केन्द्र तथा आध्यात्मिक स्थलसम्म सहज र सुरक्षित सडक पहुँच, भरपर्दो विद्युत् आपूर्ति, शुद्ध खानेपानी व्यवस्था तथा प्रभावकारी फोहोर व्यवस्थापन र सरसफाइ प्रणाली समावेश हुनुपर्छ। दुर्गम आरोग्य गन्तव्यहरूमा सुरक्षा प्रणाली सञ्चालन तथा डिजिटल/अनलाइन बुकिङ व्यवस्थापनका लागि उच्च गतिको इन्टरनेट (ब्रोडब्यान्ड इन्टरनेट) र भरपर्दो मोबाइल सञ्जाल (मोबाइल कनेक्टिभिटी) आवश्यक पर्दछ।

ख. क्लस्टर-आधारित पूर्वाधार विकास: देशका विभिन्न भागमा छरिएर साना-साना आरोग्य क्षेत्र विकास गर्नुको सट्टा निश्चित आरोग्य क्लस्टरहरूमा पूर्वाधार सुधार केन्द्रित गर्ने रणनीति अवलम्बन गरिनेछ। यस्ता क्लस्टरहरूले एकीकृत आरोग्य सेवा प्रदान गर्ने नमूना स्थलका रूपमा कार्य गर्नेछन् र समन्वित पूर्वाधार योजनाबाट समर्थित हुनेछन्। जसका केही उदाहरणका लागि, पोखराको लेकसाइड क्षेत्रलाई पैदल यात्रा आरोग्य करिडोरका रूपमा विकास गर्न सकिन्छ, जहाँ पर्यटकहरूका लागि सामुदायिक योग बगैँचा, साझा ध्यान स्थल र सुदृढ आगन्तुक सूचना प्रणाली उपलब्ध गराइनेछ। काठमाडौं उपत्यकामा गुम्बा तथा पवित्र स्थलहरूलाई आधारभूत पदमार्ग, व्याख्यात्मक सङ्केतपाटी र निर्धारित विश्राम स्थलमार्फत जोडेर आध्यात्मिक आरोग्य परिपथ विकास गर्न सकिन्छ। लुम्बिनीको गुरुयोजनाले अन्तर्राष्ट्रियस्तरको बौद्ध आरोग्य क्षेत्र स्थापना गरी यसलाई विश्व नमूनाका

रूपमा विकास गर्न सकिन्छ। चितवनमा प्रकृतिमा आधारित पर्यटनलाई सामुदायिक रूपमा सञ्चालित स्था तथा योग सेवासँग एकीकृत गर्ने कार्यक्रम अघि बढाउन सकिन्छ। सम्पूर्ण कार्यान्वयन प्रक्रिया स्थानीय विकास योजनासँग समन्वय गरी वातावरणीय सुरक्षाका मापदण्ड पालना गर्दै चरणबद्ध र साझेदारीमा आधारित ढाँचामा अघि बढाइनेछ।

- ग. आरोग्य क्षेत्रमा नवीनताका लागि पूर्वाधार: पूर्वाधारमा गरिने लगानीले केवल आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्ने मात्र होइन, नवीन सेवा र उत्पादनहरूको विकासमार्फत पर्यटक अनुभवलाई स्तरवृद्धि गर्ने भूमिका पनि निर्वाह गर्नेछ। पूर्वाधारलाई सिर्जनात्मक र नवप्रवर्तनमुखी मञ्चका रूपमा विकास गरिनेछ - जहाँ वन-स्नान (फरेस्ट बाथिङ) पदमार्ग, मनोरम दृश्यावलोकनको अनुभव गर्न सकिने भवनका छतमा योग स्थल (योगा डेक) तथा परम्परागत उपचार पद्धति सञ्चालन गर्न उपयुक्त सामूहिक स्थलहरू रहनेछन्। यी प्रयासहरू सार्वजनिक-निजी साझेदारी तथा स्थानीय समुदायको सक्रिय सहभागितामार्फत कार्यान्वयन गरिनेछ। पूर्वाधार विकासका सम्पूर्ण चरणमा नेपालको सांस्कृतिक पहिचान र प्राकृतिक मौलिकताको संरक्षणलाई सर्वोच्च प्राथमिकता दिइनेछ। निर्माण गरिने संरचनाहरू वातावरणसँग सामञ्जस्य राख्ने ढाँचामा आधारित हुनेछन् र तिनमा नेपाली मूल्य-मान्यता प्रतिबिम्बित हुनेछन्। जस्तै: सरल र सन्तुलित डिजाइन, वातावरणमैत्री निर्माण अभ्यास तथा आध्यात्मिक मौलिकता।

२. नेपाल आरोग्य गुणस्तर मापदण्डको विकास र प्रवर्धन

राष्ट्रिय प्रमाणीकरण प्रणालीका रूपमा नेपाल आरोग्य गुणस्तर मापदण्डको विकास गरिनेछ। यस मापदण्डले नेपाललाई अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटकका लागि विश्वसनीय र भरपर्दो आरोग्य गन्तव्यका रूपमा स्थापित गर्नेछ। यस मापदण्ड अन्तर्गत देहायका तीन तहको प्रमाणीकरण प्रणाली लागू गरिनेछ:

- क. काँस्य (नेपाल आरोग्य प्रमाणित): यो सुरुवाती तहको प्रमाणीकरण हो। यसका लागि सम्बन्धित आरोग्य केन्द्र र संस्थाहरूले गुणस्तर तथा सुरक्षाका न्यूनतम आधारभूत मापदण्डहरू पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ।
- ख. रजत (नेपाल आरोग्य उत्कृष्टता): यस तहले उच्चस्तरीय सेवा प्रदान गर्ने, सुव्यवस्थित सञ्चालन प्रणाली अपनाउने तथा आफ्ना कर्मचारीलाई आवश्यक तालिम र क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम उपलब्ध गराउने केन्द्र तथा संस्थाहरूलाई मान्यता दिइनेछ।
- ग. स्वर्ण (नेपाल आरोग्य धाम): यो उच्चतम तहको प्रमाणीकरण हो। यसअन्तर्गत अन्तर्राष्ट्रियस्तरका समग्र आरोग्य कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, दिगोपनका अभ्यासहरू आत्मसात् गर्ने तथा सामुदायिक सहभागितालाई संस्थागत रूपमा समेट्ने उत्कृष्ट सेवाप्रदायकहरूलाई छनोट गरिनेछ।

प्रमाणीकरणसम्बन्धी प्रोटोकलहरू नेपालका विविध प्रकृतिका आरोग्य सञ्चालकहरू-जस्तै परम्परागत आश्रम, सामुदायिक केन्द्र तथा उच्चस्तरीय आरोग्य रिसोर्टका आवश्यकताअनुसार अनुकूलित गरिनेछन् साथसाथै आरोग्य सेवासम्बन्धी (आइएसओ १७६७९ जस्ता) अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूसँग पनि सामञ्जस्य राखिनेछ।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

नेपाल सरकार
संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन
विश्वकर्मा, काठमाडौं

३. आरोग्य व्यवसाय इजाजत

नेपाललाई विश्वव्यापी आरोग्य गन्तव्यका रूपमा स्थापित गर्न गुणस्तरीय पूर्वाधारसँगै दक्ष, योग्य र विद्वसनीय आरोग्य व्यवसायीहरू हुनु अनिवार्य हुन्छ। व्यावसायिकता सुनिश्चित गर्न, पर्यटकको स्वास्थ्य तथा सुरक्षाको संरक्षण गर्न र अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा विश्वास निर्माण गर्न प्रमुख आरोग्य विधाहरूमा आरोग्य व्यवसायी इजाजतपत्र तथा दर्ता प्रणाली लागू गरिनेछ। प्रारम्भिक चरणमा यस प्रणालीले निम्न तीन मुख्य वर्गमा ध्यान केन्द्रित गरिनेछः

- क. योग तथा ध्यान शिक्षकहरूः अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मान्यताप्राप्त तालिम घण्टा (उदाहरणका रूपमा २०० वा ५०० घण्टाको प्रमाणित योग शिक्षक तालिम), प्रमाणित शिक्षण अनुभव तथा आवश्यक परेमा परम्परागत गुरु-शिष्य परम्पराको आधिकारिक मान्यताका आधारमा दर्ता गरिनेछ।
- ख. स्पा तथा मसाज थेरापिस्टहरूः राष्ट्रिय रूपमा मान्यता प्राप्त प्राविधिक तथा व्यावसायिक योग्यता, साथै व्यवहारिक सीप परीक्षणका आधारमा मूल्याङ्कन गरिनेछ। मूल्याङ्कन प्रक्रिया अन्तर्राष्ट्रिय आरोग्य सेवा मापदण्डसँग सामञ्जस्यपूर्ण हुनेछ।
- ग. आयुर्वेदिक तथा परम्परागत उपचारकहरूः औपचारिक शैक्षिक योग्यता तथा सम्बन्धित परिषद्मा दर्ता प्रमाणका आधारमा प्रमाणीकरण गरिनेछ। यसमा विद्यावारिधि, चिकित्साशास्त्र स्नातकोत्तर, आयुर्वेद चिकित्सा तथा शल्य चिकित्साशास्त्र स्नातक वा आयुर्वेद स्वास्थ्य सहायकजस्ता मान्यता प्राप्त उपाधिहरू समावेश हुनेछन्। साथै परम्परागत तालिमका आधारमा अभ्यास गर्ने उपचारकहरूका लागि पनि उपयुक्त प्रमाणीकरण व्यवस्था गरिनेछ र यसले स्थानीय तथा आदिवासी उपचार प्रणालीको मौलिकता संरक्षण गरिनेछ।

सबै मान्यता प्राप्त आरोग्य पर्यटन केन्द्र/संस्थाहरूले अनिवार्य रूपमा इजाजत पत्रप्राप्त आरोग्य व्यवसायीहरूलाई मात्र रोजगारीमा नियुक्त गर्नुपर्नेछ। दर्ता प्रक्रिया अनुसार सम्बन्धित व्यक्ति/पेशाकर्मीहरूले नियमित रूपमा निरन्तर शिक्षा तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमहरू पूरा गर्नुपर्नेछ र निर्धारित व्यावसायिक आचारसंहिता कडाइका साथ पालना गर्नुपर्नेछ। औपचारिक शिक्षा तथा स्थानीय मौलिक ज्ञानबीच समन्वय स्थापित गर्दै आरोग्य अनुभवको विद्वसनीयता, प्रामाणिकता र सुरक्षा सुनिश्चित गरिनेछ।

४. स्वास्थ्य, सुरक्षा तथा स्वच्छता मापदण्ड

सबै मान्यताप्राप्त आरोग्य पर्यटन केन्द्र/संस्थाहरूले अतिथिको सुरक्षा, संस्थाको प्रतिष्ठा र उद्योगमा एकरूप अभ्यास सुनिश्चित गर्न समग्र स्वास्थ्य, सुरक्षा तथा स्वच्छता मापदण्ड तयार गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ। यी मापदण्डहरू अन्तर्राष्ट्रिय आरोग्य स्पा सेवा मापदण्ड (आइएसओ १७६७९) र विश्व दिगो पर्यटन मापदण्डको संरचनामा आधारित हुनेछन् र यसलाई नेपालको कार्यपरिस्थिति र उपलब्ध स्रोतसाधनअनुसार अनुकूलित गरिनेछ।

निर्धारित मापदण्डहरूले स्पा सञ्चालन, योग तथा ध्यान अभ्यासको सुरक्षा, आयुर्वेदिक उपचार पद्धति, खाद्य सुरक्षा व्यवस्थापन तथा सुरुवा रोगसम्बन्धी पूर्वतयारी र प्रतिकार्य जस्ता अत्यावश्यक सेवाक्षेत्रहरू समेट्नेछन्। नेपाल आरोग्य गुणस्तर मापदण्डअन्तर्गत प्रमाणीकरण प्राप्त गर्न इच्छुक सबै संस्थाहरूले

१२

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

नेपाल सरकार
विश्वव्यापी पर्यटन तथा नागरिक पर्यटन
विश्वव्यापी, काठमाडौं

तोकिएका नियमन प्रावधानहरू पालना गर्नुपर्नेछ। यसका लागि सम्बन्धित सबै कर्मचारीहरूले आवश्यक तालिम प्राप्त गरी स्वास्थ्य, सुरक्षा तथा स्वच्छता प्रणालीहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सक्षम हुनुपर्नेछ।

केन्द्र/संस्थाले निम्न प्रमुख मापदण्डहरू सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ:

- क. सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवस्थापन: अतिथिहरूले प्रयोग गर्ने सबै क्षेत्रहरू पूर्ण रूपमा स्वच्छ, धुलो तथा रोगाणुमुक्त राख्नुपर्नेछ। नियमित सरसफाइ, कीटनाशक प्रयोग र स्वच्छ वातावरणको अनुगमन अनिवार्य गर्नुपर्नेछ।
- ख. स्वास्थ्य परीक्षण व्यवस्था: डिटक्स (विकार निष्कासन) कार्यक्रम, उपवास अभ्यास तथा चुनौतीपूर्ण पदयात्रा जस्ता सघन आरोग्य क्रियाकलापमा सहभागी हुने सबै व्यक्तिहरूका लागि पूर्वस्वास्थ्य परीक्षण तथा आवश्यक परामर्श सेवा उपलब्ध गराइनुपर्नेछ।
- ग. अधिकार जानकारी तथा आपतकालीन प्रतिकार्य प्रणाली: सहभागीहरूलाई आफ्ना अधिकार, सेवा सर्त तथा सुरक्षा प्रबन्धबारे स्पष्ट जानकारी दिने कार्यविधि विकास गर्नुपर्नेछ। स्थानीय स्वास्थ्य संस्थासँग समन्वय रहने प्रभावकारी आपतकालीन प्रतिकार्य प्रणाली स्थापना गरिनुपर्नेछ।
- घ. खाद्य तथा खानेपानी सुरक्षा मापदण्ड: दुर्गम तथा वातावरणीय रूपमा संवेदनशील रिट्रीट स्थलहरूमा खाद्य स्वच्छता र सुरक्षित खानेपानी आपूर्तिसम्बन्धी कडा एवं प्रभावकारी मापदण्ड लागू गरिनुपर्नेछ।
- ड. सङ्क्रामक रोग रोकथाम तथा नियन्त्रण उपाय: कोभिड-१९ महामारीबाट सिकिएका अनुभवलाई आधार मानी सङ्क्रामक रोगको रोकथाम, पहिचान र नियन्त्रणका स्पष्ट मापदण्डहरू कार्यान्वयन गरिनुपर्नेछ।

यी मापदण्डहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनमार्फत नेपालले आरोग्य पर्यटकहरूको विश्वास सुदृढ गर्ने, सम्भावित जोखिम न्यूनीकरण गर्ने तथा स्थानीय परम्परा र प्राकृतिक वातावरणको सम्मान गर्दै सुरक्षित र उच्च गुणस्तरीय आरोग्य अनुभव प्रदान गर्ने आफ्नो प्रतिबद्धतालाई थप सशक्त बनाउनेछ।

३.४. लगानी वातावरण रणनीति

नेपालको आरोग्य पर्यटन क्षेत्रको पूर्वाधार, सुविधा/संरचना तथा सेवाहरूको विकासका लागि स्वदेशी तथा वैदेशिक पूँजी आकर्षित गर्न र लगानीका लागि खुला, पारदर्शी तथा प्रतिस्पर्धी वातावरण सुनिश्चित गर्नका लागि वित्तीय प्रोत्साहन, सरलीकृत तथा पूर्वानुमानयोग्य नियामक व्यवस्था, नवीन वित्तीय साधनहरूको परिचालन तथा रणनीतिक सार्वजनिक-निजी साझेदारीको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनेछ।

कार्यनीति

१. लगानीका लागि एकद्वार संयन्त्रको स्थापना

उद्यमी तथा आरोग्य सेवाप्रदायकहरूलाई साना तथा मझौला उद्यम कर्जा योजना, हरित वित्तीय साधन तथा विकास साझेदार वा दातृ निकायबाट उपलब्ध अनुदान एवं वित्तीय उपकरणहरूमा पहुँच विस्तार गर्न सहयोग पुऱ्याउन वित्तीय संस्था र विकास साझेदारहरूबीच समन्वय तथा सम्पर्क बिन्दुको भूमिका निर्वाह गर्ने गरी

लगानी बोर्ड नेपाल वा पर्यटन विभाग अन्तर्गत एकद्वार सहजीकरण प्रणालीका रूपमा समर्पित आरोग्य लगानी एकद्वार संयन्त्र स्थापना गरिनेछ।

२. लगानीका लागि प्रोत्साहन

अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका रिसोर्ट सञ्चालकदेखि स्थानीय उद्यमीसम्मका विविध लगानीकर्ताहरूलाई आकर्षित गर्न नेपाल सरकारले प्रभावकारी र लक्षित लगानी प्रोत्साहन प्याकेज तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नेछ। उक्त प्याकेजअन्तर्गत लगानीको परिमाण, प्रविधि हस्तान्तरण, रोजगारी सिर्जना तथा वातावरणीय दिगोपनामा योगदानका आधारमा वित्तीय तथा गैर वित्तीय प्रोत्साहनहरू प्रदान गरिनेछ।

३. आरोग्य पर्यटन विकास कोषको स्थापना

आरोग्य पर्यटन क्षेत्रमा लगानी विस्तारमा अवरोध सिर्जना गर्ने वित्तीय पहुँचसम्बन्धी समस्याहरू समाधान गर्न नेपाल सरकारले विकास साझेदारहरू तथा निजी क्षेत्रका लगानीकर्ता (निजी इक्विटी र भेन्चर पूँजी प्रदायकहरू) सँगको सहकार्यमा "नेपाल आरोग्य पर्यटन विकास कोष" स्थापना गर्नेछ। उक्त कोषमार्फत मिश्रित वित्तीय संयन्त्रअन्तर्गत विविध प्रकारका वित्तीय साधनहरू परिचालन गरिनेछन्। ठूला लगानी तथा अग्रणी (एङ्जर) आयोजनाहरूका लागि सहूलियतपूर्ण ऋण, विस्तार चरणमा रहेका साना तथा मझौला उद्यमहरूका लागि लक्षित कर्जा, होमस्टे, जडीबुटी सहकारीजस्ता साना उद्यमहरूका लागि लघुवित्त सुविधा तथा आरोग्य-प्रविधि आधारित स्टार्टअप र डिजिटल प्लेटफर्महरूका लागि नवप्रवर्तन अनुदान उपलब्ध गराइनेछ।

४. सार्वजनिक-निजी साझेदारी

सार्वजनिक-निजी साझेदारी मार्फत पोखरा र लुम्बिनीमा आरोग्य पार्क विकास, ऐतिहासिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा स्थलहरूको आरोग्य केन्द्रका रूपमा रूपान्तरण, तातोपानी स्रोतहरूको समुचित विकास तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका रिसोर्ट कम्पनीहरूसँग साझेदारीमा आयोजना कार्यान्वयनलाई प्राथमिकता दिइनेछ।

५. हरित वित्त तथा पर्या-आरोग्य बण्डको व्यवस्था

वातावरणीय संरक्षण र आरोग्यसम्बन्धी मूल्यमान्यताबीचको अन्तरसम्बन्धलाई आत्मसात गर्दै पर्या-आरोग्य बण्ड जारी गरी कार्बन-न्युट्रल रिसोर्ट, पानीको मितव्ययी प्रयोग गर्ने स्पा केन्द्र, हरित भवन मापदण्डअनुसार प्रमाणित रिट्रीट केन्द्र तथा प्रकृतिमा आधारित आरोग्य पूर्वाधारहरूको विकासमा आवश्यक दीर्घकालीन वित्तीय स्रोत परिचालन गरिनेछ। राष्ट्रिय दिगोपना तथा वातावरणीय मापदण्डहरू पूरा गर्ने सञ्चालक तथा लगानीकर्ताहरूलाई सहूलियतपूर्ण ब्याजदरमा हरित कर्जा उपलब्ध गराइनेछ।

६. वैदेशिक लगानी प्रवर्धन

प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्न नेपाल सरकारले विद्यव्यापी आरोग्य लगानीकर्ता समुदायसँग लक्षित तथा रणनीतिक प्रयासमार्फत सक्रिय समन्वय र सहकार्य गर्नेछ।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

१४

नेपाल सरकार
पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन
विभाग, काठमाडौं

७. स्वदेशी लगानी प्रवर्धन

स्थानीय उद्यमीहरूको लगानी तत्परता अभिवृद्धि तथा सुदृढीकरण गर्न “आरोग्य उद्यम इन्क्युबेसन कार्यक्रम” सञ्चालन गरिनेछ। उक्त कार्यक्रममार्फत परामर्श सेवा, व्यवसाय योजना तयारीमा सहयोग, लगानी प्रस्तुतीकरण (पिच) सीप विकास तालिम तथा प्रारम्भिक चरणका (स्टार्टअप) उद्यमहरूका लागि बीउ पूँजीमा पहुँचका अवसरहरू उपलब्ध गराइनेछ।

३.५. मानव पूँजी तथा सीप विकास रणनीति

उच्च गुणस्तरका तालिम कार्यक्रमको विस्तार, पेशागत मापदण्डहरूको औपचारिकीकरण तथा वृत्ति विकास मार्गचित्रको स्थापना गरी परम्परागत ज्ञान, मौलिकता र प्रामाणिकतालाई संरक्षण गर्दै नेपालको आरोग्य जनशक्तिलाई विश्वस्तरमा प्रतिस्पर्धी बनाइनेछ। साथै यस रणनीतिले देशभर महिला, युवा तथा सीमान्तकृत समुदायका लागि सीप विकास र सम्मानजनक रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्दै समावेशी तथा समतामूलक मानव पूँजीको विकासलाई प्राथमिकता दिइनेछ। यस अन्तर्गत देहायका कार्यनीतिहरू रहेका छन्।

कार्यनीति

१. त्रि-पथ (श्री-द्वयाक) तालिम प्रणालीको एकीकरण र अवलम्बन

आरोग्य पर्यटन क्षेत्रको बढ्दो माग सम्बोधन गर्न तथा सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न प्रमाणित, सेवाग्राहीमैत्री र सांस्कृतिक रूपमा दक्ष जनशक्ति विकास गर्ने उद्देश्यले त्रि-पथ तालिम प्रणाली अवलम्बन गरिनेछ।

क. व्यावसायिक प्रमाणीकरण कार्यक्रम

पहिलो पथ स्पा तथा मसाज थेरापी, योग तथा ध्यान प्रशिक्षण, आयुर्वेदिक आरोग्य सेवा र आध्यात्मिक-उपचार सहायता गरी चार मुख्य आरोग्य उपक्षेत्रहरूमा आधिकारिक प्रमाणीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। यी कार्यक्रम मान्यता प्राप्त शैक्षिक संस्थाहरू र अग्रणी आरोग्य सेवा केन्द्रहरूको सहकार्यमा विकास तथा कार्यान्वयन गरिनेछन्। मोडुलर शिक्षण प्रणाली अवलम्बन गरी राष्ट्रिय मान्यता प्राप्त गर्ने तथा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय नियामक मापदण्ड पूरा गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ।

ख. सीप स्तरोन्नति तथा निरन्तर शिक्षा

दोस्रो पथ कार्यरत आरोग्य पेशाकर्मीहरूको व्यावसायिक क्षमता अभिवृद्धि गर्न छोटो अवधिका लक्षित तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। यस कार्यक्रममार्फत आधुनिक प्रविधि, डिजिटल समाधान तथा विशिष्टीकृत आरोग्य सेवासम्बन्धी ज्ञान प्रदान गरिनेछ।

ग. बहुआयामिक सीपहरू

तेस्रो पथ अतिथिसँगको प्रभावकारी अन्तरक्रिया तथा सेवा प्रवाहका लागि आवश्यक आधारभूत व्यावसायिक, भाषिक र व्यवहारिक सीप विकासमा केन्द्रित रहनेछ। यसअन्तर्गत आरोग्यसम्बन्धी अङ्ग्रेजी भाषा प्रशिक्षण, गुणस्तरीय सेवा प्रवाह, सांस्कृतिक सचेतना तथा प्रमुख अन्तर्राष्ट्रिय स्रोत बजारका लागि आवश्यक सञ्चार र व्यवहारगत दक्षता विकास गरिनेछ।

१५
नेपाल सरकार
संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन
विज्ञान, विज्ञान, विज्ञान

कुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

२. जनशक्ति व्यवस्थापन

आरोग्य पर्यटन क्षेत्रलाई व्यावसायिक तथा प्रतिस्पर्धी बनाउन उद्योगसँगको सहकार्यमा दक्ष आरोग्य पेशाकर्मीहरूलाई आकर्षित गर्ने, उत्प्रेरित गर्ने र कार्यस्थलमा टिकाइराख्ने अभियान सञ्चालन गरिनेछ। यसका लागि आरोग्य सेवामा संलग्न जनशक्तिको व्यावसायिक विकासलाई मार्गदर्शन गर्ने स्पष्ट वृत्ति विकास मार्गचित्र तर्जुमा गरिनेछ, जसअन्तर्गत स्पा थेरापिस्ट, योग प्रशिक्षक तथा आयुर्वेदिक सहायकका रूपमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई क्रमशः प्रशिक्षक, व्यवस्थापक तथा उद्यमीको भूमिकासम्म पुग्ने अवसर प्रदान गरिनेछ।

प्रमुख पदहरूका लागि न्यूनतम पारिश्रमिकको मापदण्ड निर्धारण गरी यसलाई सेवा सञ्चालन अनुमति तथा संस्थागत गुणस्तर प्रमाणीकरणसँग आबद्ध गरिनेछ, जसले प्रमाणित आरोग्य संस्थाहरूमा न्यायोचित पारिश्रमिक प्रणाली सुनिश्चित गर्नेछ। उत्कृष्ट कार्य सम्पादनलाई प्रोत्साहन गर्न तथा प्रेरणादायी उदाहरण सिर्जना गर्न वार्षिक रूपमा “सर्वोत्कृष्ट स्पा थेरापिस्ट” वा “उत्कृष्ट योग प्रशिक्षक” जस्ता राष्ट्रिय स्तरका पुरस्कार तथा सम्मान प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिनेछ।

निरन्तर पेशागत विकासलाई प्रवर्धन गर्न सरकार र उद्योग क्षेत्रको साझेदारीमा निरन्तर शिक्षा कोष सञ्चालन गरिनेछ, जसअन्तर्गत थप व्यावसायिक अध्ययन तथा उन्नत तालिम प्राप्त गर्न चाहने पेशाकर्मीहरूका लागि तालिम शुल्कको करिब ५० प्रतिशतसम्म अनुदान सहयोग उपलब्ध गराइनेछ।

३. संस्थागत विकास तथा साझेदारी

राष्ट्रिय आरोग्य तालिम प्रतिष्ठान स्थापना गरी मुख्य शैक्षिक केन्द्रका रूपमा विकास गरिनेछ, जसले केन्द्रीय तथा क्षेत्रीय स्तरमा सञ्जाल विस्तार गर्दै विशिष्टीकृत आरोग्य पाठ्यक्रम, तालिम कार्यक्रम तथा अनुसन्धान गतिविधिहरू सञ्चालन गर्नेछ। राष्ट्रिय तालिम प्रणालीअन्तर्गत प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिम परिषद् र नेपाल पर्यटन तथा होटल व्यवस्थापन प्रतिष्ठानका शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा योग प्रशिक्षक तालिम, स्पा थेरापी तथा रिट्रीट व्यवस्थापनजस्ता आरोग्य-विशेष पाठ्यक्रमहरू समावेश गरिनेछ। यसका साथै पर्यटन तथा आतिथ्य (हस्पिटालिटी) शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रमहरूमा आरोग्य पर्यटनसँग सम्बन्धित विषयवस्तुहरू थप गरी पाठ्यक्रमको सान्दर्भिकता अभिवृद्धि गरिनेछ। प्राध्यापक तथा प्रशिक्षक आदानप्रदान, क्षमता विकास तालिम तथा पाठ्यक्रम स्तरोन्नतिका लागि भारत, थाइल्याण्ड र आरोग्य पर्यटनमा उत्कृष्ट अभ्यास भएका अन्य देशका शैक्षिक संस्थाहरूसँग अन्तर्राष्ट्रिय साझेदारी प्रवर्धन गरिनेछ।

३.६. बजार विकास तथा ब्रान्ड प्रवर्धन रणनीति

आध्यात्मिक गहिराइ, प्राकृतिक शान्ति तथा सांस्कृतिक मौलिकतामा आधारित आरोग्य अनुभवहरूको उपयुक्त बजार पहुँच, सार्वजनिक विधास तथा प्रभावकारी ब्रान्ड प्रवर्धन गरिनेछ। यसका लागि नेपालको मौलिक आरोग्य अनुभवका बारेमा विध्वव्यापी बुझाइ अभिवृद्धि, उच्च सम्भावना भएका बजार समूहलाई लक्षित गर्दै प्रमाणित आरोग्य गन्तव्य तथा सेवाहरूको प्रवर्धन र सांस्कृतिक तथा वातावरणीय मूल्यहरूको संरक्षण गर्दै बलियो आरोग्य पर्यटक आधार विस्तार गरिनेछ।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

कार्यनीति

१. आरोग्य पर्यटन ब्रान्डको विकास

नेपालको आरोग्य ब्रान्डले आध्यात्मिक प्रामाणिकता, सांस्कृतिक सम्पदा, समग्र स्वास्थ्य उपचार (हिलिड) तथा हिमालय क्षेत्रको शान्त वातावरणलाई मूल आधार मानी आफ्नो विशिष्ट पहिचान निर्माण गर्नेछ। यसले "हिमालयन आरोग्य धाम"का रूपमा नेपालको स्थान निर्धारण गर्दै जीवित सांस्कृतिक सम्पदा र प्राकृतिक परिवेशमा आधारित जीवन परिवर्तनकारी आरोग्य अनुभव प्रवर्धन गर्ने लक्ष्य राखेछ। ब्रान्ड प्रवर्धन सामग्रीहरूलाई एकीकृत दृश्य तथा कथ्य पहिचानमार्फत निर्देशित गरिनेछ, जसअन्तर्गत लोगो डिजाइन, रङ संयोजन, सन्देश प्रवाहका मापदण्ड तथा तस्विर चयनसम्बन्धी प्रावधानहरू निर्धारण गरिनेछन्।

२. प्रमुख स्रोत बजारको पहिचान

बजार पहुँच, पर्यटक सहभागिता र व्यवसाय रूपान्तरण दर अधिकतम बनाउन आरोग्य पर्यटन प्रवर्धन रणनीति विशिष्ट पर्यटक समूह तथा प्रमुख अन्तर्राष्ट्रिय बजारहरूमा केन्द्रित रहनेछ। नेपालको आरोग्य पर्यटन विकासका प्रमुख लक्षित खण्डहरू निम्नानुसार रहनेछन्:

- क. अन्तर्राष्ट्रिय योग अभ्यासकर्ता: योग शिक्षक तालिम, रिट्रीट अनुभव तथा दीर्घकालीन बसाइको अवसर खोज्ने पर्यटक समूह।
- ख. आध्यात्मिक साधक तथा अभ्यासी: गुम्बामा आधारित बसोबास, मौन ध्यान अभ्यास तथा तीर्थयात्रासँग आवद्ध आरोग्यआधारित सांस्कृतिक क्रियाकलाप अनुभव गर्न चाहने पर्यटकहरू।
- ग. स्वास्थ्य तथा आरोग्य पर्यटक: आयुर्वेद, डिटक्स (विकार निष्कासन) तथा प्रतिकारात्मक स्वास्थ्य सेवामा आधारित व्यवस्थित आरोग्य कार्यक्रम खोज्ने पर्यटक समूह।
- घ. साहसिक तथा आरोग्यको मिश्रण रुचाउने पर्यटक: पदयात्रा, न्यापिड तथा प्रकृति अन्वेषणका साथै मसाज, योग तथा तातोपानी स्रोतमा आधारित पुनर्ताजगीमूलक आरोग्य अभ्यास संयोजन गर्न चाहने पर्यटकहरू।
- ङ. स्पा तथा मनोरञ्जन आरोग्य पर्यटक: छोटो अवधिको बसाइ, मसाज सेवा, तातोपानी स्नान तथा प्रकृतिमा आधारित पुनर्ताजगीमूलक अनुभव खोज्ने पर्यटक समूह, विशेष गरी जोडी, एकल यात्री तथा मध्यउमेरका व्यक्तिहरूलाई लक्षित गरिनेछ।
- च. कर्पोरेट आरोग्य समूह: कार्यस्थलको तनाव व्यवस्थापन, मनोसचेतन अभ्यास तथा टोलीको कार्यक्षमता विकासका लागि आन्तरिक कर्मचारी समूहलाई लक्षित गर्दै आरोग्यकेन्द्रित रिट्रीट कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- छ. पारिवारिक आरोग्य पर्यटक: बहुपुस्तागत समूहका लागि सांस्कृतिक अन्वेषणका साथै हल्का शारीरिक क्रियाकलाप र आरोग्य अभ्यास समेटिएका समावेशी तथा सुलभ कार्यक्रमहरू प्रवर्धन गरिने।

प्रत्येक लक्षित खण्डका लागि "ट्रेक एण्ड रिस्टोर", "हिमालयन हिलिड जर्नी" तथा "माइन्डफुलनेस इन मोनास्टेरिज" जस्ता विशिष्ट यात्रा अवधारणा र प्रवर्धनात्मक सामग्रीहरू विकास गरिनेछ। यी सामग्रीले

पर्यटक तथा सेवाप्रदायक दुवैलाई मार्गदर्शन गर्नेछ। भौगोलिक बजार प्राथमिकीकरण रणनीति निम्न प्राथमिकताका आधारमा कार्यान्वयन गरिनेछः

पहिलो प्राथमिकतामा मौलिक, आध्यात्मिक तथा प्रकृतिमा आधारित आरोग्य अनुभवप्रति उच्च माग रहेको परिपक्व बजार संरचना भएका संयुक्त राज्य अमेरिका, जर्मनी, संयुक्त अधिराज्य र अष्ट्रेलिया।

दोस्रो प्राथमिकतामा भौगोलिक निकटता, आरोग्य सचेतना विस्तार तथा बाह्य भ्रमणप्रति बढ्दो आकर्षण रहेका जापान, दक्षिण कोरिया, भारत र मध्यपूर्व क्षेत्रका मुलुकहरू।

तेस्रो प्राथमिकतामा उच्चमूल्यका आरोग्य पर्यटनप्रति बढ्दो रुचि देखिएका चीन, ब्राजिल र फ्रान्स जस्ता मुलुक। यी मुलुकमा लक्षित प्रवर्धन अभियानमार्फत यी बजारहरूको क्रमिक विस्तार गरिनेछ।

३. एकीकृत बजारीकरण तथा प्रवर्धन

नेपाललाई विश्वसनीय तथा आकर्षक आरोग्य पर्यटन गन्तव्यका रूपमा स्थापित गर्न व्यावहारिक र डिजिटलकेन्द्रित बजारीकरण रणनीति अवलम्बन गरिनेछ। स्रोतसाधनको सीमितता तथा आरोग्य पर्यटकहरूको डिजिटल व्यवहारलाई ध्यानमा राख्दै प्रवर्धनात्मक क्रियाकलापहरूमा कथामूलक प्रस्तुति, अन्तर्राष्ट्रिय दृश्यता विस्तार र ब्रान्ड विश्वसनीयता अभिवृद्धिमा केन्द्रित भई लागतप्रभावी तर उच्च प्रभाव पार्ने सञ्चार माध्यमहरूको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिइनेछ।

- क. डिजिटल प्रवर्धन: अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रभावकारी सम्पर्क स्थापना गर्ने प्रमुख माध्यमको रूपमा डिजिटल प्रवर्धनलाई मुख्य पहुँच रणनीतिका रूपमा अवलम्बन गरिनेछ। नेपाल पर्यटन बोर्डले “हील इन नेपाल (Heal in Nepal)” नामक पोर्टल वा सहायक वेबसाइट विकास गर्नेछ। उक्त पोर्टलमा प्रमाणित आरोग्य सेवाप्रदायकहरूको सूची, छनोट गरिएका रिट्रीट प्याकेजहरू, विषयगत यात्रा विकल्पहरू तथा पर्यटकका लागि आवश्यक जानकारीहरू समावेश गरिनेछन्।
- ख. सामाजिक सञ्जाल प्रवर्धन: सामाजिक सञ्जाल अभियानहरूले छोटो भिडियो सामग्री, आरोग्य अभ्यासकर्ताहरूको परिचय तथा पर्यटक अनुभव विवरणमार्फत नेपालको वास्तविक आरोग्य पर्यटन कथाहरू प्रस्तुत गर्नेछन्। यस सामग्रीमा हिमाली ताल क्षेत्र नजिक सञ्चालन हुने सूर्योदय योग सत्र, गुम्वाआधारित ध्यान अभ्यास, ध्वनि उपचार तथा आयुर्वेदिक परम्परागत उपचार विधिहरू समावेश गरिनेछन्। स्थानीय विशेषज्ञ तथा पर्यटकहरूको अनुभव आदानप्रदानलाई प्रोत्साहन गर्दै प्रयोगकर्ताद्वारा सिर्जित सामग्री (युजर जेनेरेटिड कन्टेन्ट) र प्रभावशाली व्यक्ति/इन्फ्लुएन्सरहरूसँगको सहकार्यमार्फत पहुँच तथा विश्वास निर्माण गरी प्रवर्धन प्रभाव विस्तार गरिनेछ।
- ग. अन्तर्राष्ट्रिय जनसम्पर्क तथा परम्परागत बजारीकरण: आईटीबी बर्लिन र ग्लोबल वेलनेस समिटजस्ता विश्वव्यापी आरोग्य तथा पर्यटनसम्बन्धी विशेष मञ्चहरूमा सहभागिता जनाउनुका साथै लक्षित सञ्चार माध्यम तथा प्रभावशाली व्यक्ति/ इन्फ्लुएन्सरहरूमार्फत प्रवर्धन क्रियाकलाप सञ्चालन गरिनेछ। नेपाल पर्यटन बोर्डको समन्वयमा अन्तर्राष्ट्रिय टुर अपरेटर, सञ्चारकर्मी तथा आरोग्य पर्यटन प्रवर्धकहरूका लागि वार्षिक परिचय भ्रमण आयोजना गरिनेछ, जसअन्तर्गत नेपालका प्रामाणिक

१८
नेपाल सरकार
सिंहदरवार, काठमाडौं
सचिव
प्रसाद निरौला

आरोग्य केन्द्रहरूमा उपलब्ध सेवा तथा उत्पादनहरूको प्रत्यक्ष अनुभव प्रदान गराइनेछ। अग्रणी आरोग्य सञ्चार माध्यम, ब्लग तथा भ्लगहरूमा सम्पादकीय सामग्री प्रकाशन गरी नेपालको आरोग्य पर्यटनको विध्वंसनीयता अभिवृद्धि गरिनेछ।

- घ. रणनीतिक साझेदारी: वितरण सञ्जाल विस्तार गर्न अनलाइन ट्राभल एजेन्सी, अन्तर्राष्ट्रिय आरोग्य बुकिङ प्लेटफर्महरू (जस्तै BookYogaRetreats/SpaFinder) तथा एयरलाइन्स र टुर अपरेटरहरूसँग सहकार्य गरी आरोग्य पर्यटन उत्पादनहरूको संयुक्त प्रवर्धन गरिनेछ। गुणस्तर प्रमाणीकरणप्राप्त सेवाप्रदायक संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा विशिष्ट आरोग्य भ्रमण प्याकेजहरू विकास गरिनेछ।
- ङ. आन्तरिक तथा क्षेत्रीय बजार क्रियाशील कार्यक्रम: वर्षभरि बजार माग कायम राख्न अन्तर्राष्ट्रिय प्रवर्धन क्रियाकलापसँगै आन्तरिक बजार प्रवर्धन कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। लक्षित अभियानहरूमार्फत आरोग्य पर्यटनलाई नेपालीहरूको जीवनशैलीको एक हिस्साका रूपमा स्थापित गरिनेछ, जसले सहरी क्षेत्रका बासिन्दाहरूलाई सप्ताहन्त र तनाव व्यवस्थापनमा केन्द्रित छोटो अवधिका आरोग्य भ्रमणका लागि प्रोत्साहित गर्नेछ। यस प्लेटफर्मले कामकाजी वर्ग, उनीहरूका परिवार तथा कर्पोरेट संस्थाका जनशक्ति समूहलाई लक्षित गर्दै स्थानीय आवश्यकता अनुरूप विशेष आरोग्य प्याकेज तथा प्रवर्धन सन्देशहरू प्रयोग गर्नेछ। साथै, आन्तरिक आरोग्य चासो अभिवृद्धि गर्न राष्ट्रिय स्वास्थ्य तथा मानसिक सुस्वास्थ्य प्रवर्धन प्रयासहरूसँग आरोग्य पर्यटन रणनीतिलाई आबद्ध गरिनेछ।

४. ब्रान्डको विध्वंसनीयता तथा पहुँच

आरोग्य पर्यटन ब्रान्ड विकाससँगै पर्यटक तथा उद्योग साझेदारहरूको विध्वास अभिवृद्धि गर्न र उनीहरूलाई आकर्षित गर्न गुणस्तर सुनिश्चितता र उत्पादन दृश्यता विस्तार गर्नु आवश्यक छ। नेपालको आरोग्य पर्यटन पहिचान सुदृढ गर्न यस रणनीतिले दुईवटा उद्देश्य परिपूर्ति गर्नेछ- एउटा, सेवा गुणस्तर अनुगमन प्रणाली विकास गर्नेछ र दोस्रो, प्रभावकारी कथा प्रवाहमा आधारित प्रवर्धन तथा दृश्य सञ्चार विधिहरूको प्रयोगमार्फत मौलिक आरोग्य अनुभवहरूको विध्वंसनीय प्रस्तुति सुनिश्चित गरिनेछ।

- क. नेपाल आरोग्य छाप: आरोग्य गन्तव्यका रूपमा नेपालको विध्वंसनीयता अभिवृद्धि गर्न ब्रान्ड विध्वासका उपकरण तथा प्रवर्धन सामग्री विकास गरिनेछ। यसअन्तर्गत "नेपाल आरोग्य छाप" स्थापना गरिनेछ, जुन राष्ट्रिय आरोग्य गुणस्तर मापदण्ड पूरा गर्ने सेवाप्रदायक संस्थाहरूलाई प्रदान गरिने आधिकारिक प्रमाणीकरण चिन्ह हुनेछ। उक्त छाप डिजिटल प्लेटफर्म, प्रवर्धन सामग्री तथा सम्बन्धित सेवा स्थलहरूमा प्रदर्शित गरिनेछ, जसले स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटकका लागि सुरक्षा मापदण्डको पालना, व्यावसायिक सेवा क्षमता तथा प्रामाणिक आरोग्य अनुभवको सुनिश्चितता गरिनेछ।
- ख. आरोग्य उत्कृष्टता पुरस्कार: आरोग्य पर्यटन क्षेत्रमा उत्कृष्ट कार्यसम्पादन गर्ने संस्था, अभ्यासकर्ता तथा नवप्रवर्तनकर्ताहरूलाई प्रोत्साहन र सम्मान गर्न हरेक वर्ष आरोग्य उत्कृष्टता पुरस्कार आयोजना गरिनेछ। यस पुरस्कार प्रणालीले उद्योगभित्र स्वस्थ प्रतिस्पर्धा प्रवर्धन गर्दै गुणस्तरीय सेवा विस्तारलाई प्रोत्साहन गर्नेछ र नेपालका प्रमुख आरोग्य उत्पादन तथा सेवाहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रवर्धन गर्न सहयोग पुऱ्याउनेछ।

१९ मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

नेपाल सरकार
विश्व स्वास्थ्य संगठन
विश्व स्वास्थ्य संस्था

- ग. प्रचारप्रसार सामग्री: विश्वव्यापी प्रवर्धनका लागि उच्च गुणस्तरका दृश्य तथा कथ्य सामग्री विकास गरिनेछ। यस अन्तर्गत आरोग्य पर्यटन निर्देशिका, तस्विर तथा भिडियो सङ्ग्रह तथा आयुर्वेद, ध्यान अभ्यास र आदिवासी उपचार प्रणालीजस्ता परम्परागत उपचार विधिहरूको व्यवस्थित अभिलेखीकरण समावेश गरिनेछ। यी सामग्रीहरूले विभिन्न सञ्चार माध्यममा एकीकृत ब्रान्ड पहिचान स्थापित गर्दै सञ्चार सम्बन्ध सुदृढ गर्न तथा पर्यटन मध्यस्थकर्ताहरूलाई सहयोग पुऱ्याउनेछ।
- घ. वृत्तचित्र शृङ्खला: "हिलिड हिमालयज" शीर्षकमा लघु वृत्तचित्र शृङ्खला निर्माण गरिनेछ, जसले देशभरका आरोग्य पर्यटन अनुभवहरूको अन्वेषण गर्नेछ। यस शृङ्खलामा गुम्बाआधारित रिट्रीट, बन-स्नान, आयुर्वेदिक उपचार तथा परम्परागत स्थानीय उपचार पद्धतिहरूलाई समेटिनेछ। सम्भावित पर्यटकहरूका लागि भर्चुअल रिट्रीट पूर्वावलोकन (प्रिभ्यु) उपलब्ध गराइनेछ, जसले वास्तविक आरोग्य अनुभवप्रति भावनात्मक सम्बन्ध स्थापना गर्दै आरोग्य क्रियाकलापहरूमा सहभागिताप्रति पर्यटकहरूको विश्वास अभिवृद्धि गरिनेछ।

५. आन्तरिक तथा प्रवासी नेपाली सञ्चालको परिचालन

स्थानीय अपनत्व तथा ब्रान्ड पहिचान अभिवृद्धि गर्न नेपालले लक्षित प्रवर्धन अभियान, सुलभ आरोग्य प्याकेज तथा राष्ट्रिय स्वास्थ्य तथा समुन्नति प्रवर्धन पहलहरूसँगको समन्वयमार्फत आन्तरिक बजारमा आरोग्य पर्यटनको उपयोग विस्तार गर्नेछ। यसका लागि सहरी तथा क्षेत्रीय जनसङ्ख्यालाई लक्षित गर्दै आरोग्य पर्यटनलाई जीवनशैलीकेन्द्रित क्रियाकलापका रूपमा प्रवर्धन गरिनेछ। साथै, विश्वभर छरिएर रहेका प्रवासी नेपालीलाई विश्व आरोग्य दूतका रूपमा परिचालन गरिनेछ। उनीहरूले परम्परागत सांस्कृतिक अभ्यास र आधुनिक आरोग्य लक्ष्यहरूको संयोजनबाट सिर्जित मौलिक आरोग्य अनुभवप्रति अन्तर्राष्ट्रिय चासो विस्तार गर्दै नेपालको आरोग्य पर्यटन सन्देश विश्व बजारमा प्रवाह गर्न सहयोग पुऱ्याउनेछ।

३.७. डिजिटल सबलीकरण तथा प्रविधि रणनीति

यात्रा गन्तव्य खोजीदेखि बुकिङ, अनुभवपछिको प्रतिक्रिया र दीर्घकालीन सम्बन्ध व्यवस्थापनसम्म आरोग्य पर्यटकले सम्पूर्ण यात्रा प्रक्रियामा प्रविधिको प्रयोग गर्दै आरोग्य पर्यटन व्यवसायलाई आफ्नो सेवाग्राही आधार विस्तार गर्न, कार्यसञ्चालन लागत घटाउन र भर्चुअल परामर्श, शैक्षिक सामग्री आदानप्रदान र उपचारपछिको सहयोग जस्ता नवीन सेवा विकल्पहरू विकास गर्न डिजिटल उपकरणहरूको प्रयोग गरिनेछ।

कार्यनीति

१. राष्ट्रिय आरोग्य पर्यटन पोर्टल (केन्द्रीय डिजिटल हब)

आरोग्य पर्यटनको केन्द्रीय डिजिटल मञ्चका रूपमा "नेपाल आरोग्य पर्यटन पोर्टल" विकास गरिनेछ। पर्यटकहरूको अनुभवलाई थप सहज बनाउन एक सहयोगी मोबाइल एप्लिकेसन सञ्चालन गरिनेछ, जसले यात्रा तालिका सुझाव, आरोग्य क्षेत्रका नक्साहरू, आगमनपूर्व डिजिटल दर्ता र डिजिटल आरोग्य पासपोर्टको सुविधा समावेश गरिनेछ।

२. डिजिटल मार्केटिङ तथा तथ्याङ्क विश्लेषण

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

२०

नेपाल सरकार
संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय
सिंहदरवार, काठमाडौं

डिजिटल मार्केटिङ तथा तथ्याङ्क विश्लेषण नेपालको आरोग्य पर्यटन दृश्यता रणनीतिको मुख्य आधार हुनेछ, जसको सञ्चालन राष्ट्रिय आरोग्य पर्यटन पोर्टलमार्फत गरिनेछ। नेपालका प्राथमिकताप्राप्त अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय बजारहरूमा योग, ध्यान, स्पा रिट्रीट तथा पूर्ण स्वास्थ्य उपचार खोजिरहेका लक्षित समूहलाई लक्षित गर्दै सर्च इन्जिन र सामाजिक सञ्जाल प्लेटफर्महरूमा कार्यसम्पादनमा आधारित अभियानहरू सञ्चालन गरिनेछ।

यी अभियानहरूमा उच्च गुणस्तरका लघु भिडियो सामग्री, अनुकूलित (अप्टिमाइज्ड) ल्यान्डिङ पेज तथा प्रमुख आरोग्य केन्द्र र अनुभवहरूलाई उजागर गर्ने दृश्य प्रस्तुति समावेश गरिनेछ। यसले सेवाप्रदायकहरूलाई आफ्नो डिजिटल उपस्थिति नियमित रूपमा अद्यावधिक गर्न तथा सेवाग्राही रिभ्यूसँग सक्रिय आबद्ध हुन प्रोत्साहित गर्नेछ। विशेष गरी TripAdvisor, BookRetreats, Vacayou, Tripaneer, Agoda तथा Google Activities सम्बद्ध प्लेटफर्महरूमा समीक्षा (रिभ्यू) व्यवस्थापनलाई प्राथमिकता दिइनेछ।

३. आरोग्य अनुभव र कार्यसञ्चालनमा प्रविधि

आरोग्य अनुभव तथा कार्यसञ्चालनमा प्रविधिको एकीकरण विशेष गरी साना तथा मझौला आरोग्य व्यवसायहरूलाई आधारभूत डिजिटल स्ट्याक अपनाउन प्रोत्साहित गरिनेछ, जसमा सरल र अद्यावधिक वेबसाइट, अनलाइन आरक्षण (रिजर्भेसन) प्रणाली, डिजिटल भुक्तानी समाधान (स्थानीय वालेट तथा अन्तर्राष्ट्रिय कार्डसहित) र स्वचालित पुष्टीकरण सन्देश प्रणाली समावेश गरिनेछन्।

प्रविधि अवलम्बनको प्रक्रियालाई तीव्र र सहज बनाउन तीन प्रमुख रणनीति अवलम्बन गरिनेछ: (१) नमुना टेम्प्लेट र रुजूसूची उपलब्ध गराउने, (२) स्थानीय प्रविधि उद्यमहरूसँग सहकार्य गरी सुलभ र आधारभूत डिजिटल समाधान विकास गर्ने र (३) प्रारम्भिक चरणका लागि सीमित वित्तीय वा प्राविधिक सहायता उपलब्ध गराउने।

४. डिजिटल तालिम, ज्ञान आदानप्रदान तथा इ-लर्निङ

नेपालको आरोग्य सम्पदाको संरक्षण गर्दै सीप विकास अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले डिजिटल शिक्षण प्लेटफर्महरूको स्थापना गरिने। नेपालको परिवेश एवं सन्दर्भअनुकूल विकास गरिने इ-लर्निङ प्रणालीले न्यून ब्यान्डविथमै सञ्चालन गर्न सकिने लचिलो तथा पहुँचयुक्त तालिम सामग्री उपलब्ध गराउनेछ, जसअन्तर्गत सरसफाइ मापदण्ड, सेवाग्राही सेवा, आधारभूत भाषा सीप, योग तथा आयुर्वेदका मौलिक सिद्धान्तसम्बन्धी संरचित पाठ्यसामग्री समावेश गरिनेछ।

अनलाइन उपकरणहरू प्रत्यक्ष तालिम कार्यक्रमसँग समन्वयित रूपमा सञ्चालन गरिनेछन्, जसले दुर्गम तथा स्रोतसाधन सीमित भएका समुदायका अभ्यासकर्ताहरूलाई शिक्षामा समान पहुँच सुनिश्चित गर्नेछ। राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञहरूको सहभागितामा नियमित वेबिनारहरू सञ्चालन गरिनेछन्, जसले विशिष्ट विषयहरूमा उन्नत ज्ञान, अनुसन्धान प्रवृत्ति तथा व्यावहारिक अनुभव आदानप्रदान गर्ने अवसर प्रदान गर्नेछ। डिजिटल आरोग्य पुस्तकालय एक केन्द्रीय अभिलेखालयका रूपमा स्थापना गरिनेछ, जहाँ वैद्य भिक्षु तथा आदिवासी

उपचारकहरूको अनुभव र ज्ञानका अभिलेख (रेकर्डिङ), जडीबुटीसम्बन्धी प्रामाणिक विवरण तथा अभ्यासकर्ताका केस अध्ययनहरू व्यवस्थित रूपमा सङ्कलन र संरक्षण गरिनेछ।

५. स्मार्ट अनुगमन तथा पृष्ठपोषण प्रणाली

स्मार्ट अनुगमन तथा पृष्ठपोषण प्रणालीका लागि एक केन्द्रीय डिजिटल ड्यासबोर्ड स्थापना गरिनेछ, जसले राष्ट्रिय आरोग्य पोर्टलबाट प्राप्त विश्लेषण (Analytics), सेवाप्रदायकहरूको स्वैच्छिक प्रतिवेदन (जस्तै: आवास अधिभोग दर अतिथिको जानकारी विवरण) र अनलाइन वा प्रमुख आरोग्य केन्द्रहरूमा सञ्चालन गरिने आवधिक अतिथि सन्तुष्टि सर्वेक्षणबाट सङ्कलित प्रमुख कार्यसम्पादन सूचकहरू एकीकृत रूपमा समेटिने छ।

६. सामाजिक सञ्जाल तथा समुदाय निर्माण

नेपालको आरोग्य पर्यटन पहिचानलाई सुदृढ गर्न “आरोग्य नेपाल (Wellness Nepal)” नामक आधिकारिक सामाजिक सञ्जाल खाता सञ्चालन गरिनेछ, जुन राष्ट्रिय ब्रान्डसँग आवद्ध रहनेछ र #HealInNepal अभियान ह्यासट्यागमार्फत प्रामाणिक तथा मौलिक सामग्री प्रसारण गरिनेछ। यस प्लेटफर्ममार्फत नेपाली आरोग्य विज्ञहरूको अभ्यास प्रदर्शन, अभ्यासकर्ताहरूको परिचय, रिट्रीट क्रियाकलाप तथा अतिथिका अनुभवहरू प्रस्तुत गरिनेछन्। विध्वसनीयता अभिवृद्धि तथा सामाजिक प्रमाण सुदृढ गर्न प्रयोगकर्ताद्वारा सिर्जित सामग्रीहरू मर्यादित, सहमतिमा आधारित र सम्मानजनक रूपमा साझेदारी गरिनेछ। अनुयायी (Followers) आधारलाई स्वाभाविक रूपमा विस्तार गर्न न्यून लागतका सहभागिता रणनीतिहरू-जस्तै अनलाइन आरोग्य चुनौती, जनमत सर्वेक्षण तथा नियमित आरोग्य सुझाव शृङ्खला-प्रयोग गरिनेछन्।

३.८. दिगो तथा सामुदायिक समावेशीकरण रणनीति

आरोग्य पर्यटनको सम्पूर्ण मूल्य शृङ्खलामा वातावरण संवेदनशील विकास मोडेललाई प्रवर्धन, संवेदनशील पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको संरक्षण, अनियन्त्रित व्यापारीकरणको नियन्त्रण तथा आर्थिक-सामाजिक लाभको समतामूलक वितरण सुनिश्चित गरिनेछ।

नेपालका पवित्र प्राकृतिक स्थल, गुम्बा परम्परा तथा रैथाने उपचार प्रणालीजस्ता समृद्ध सांस्कृतिक र पर्यावरणीय सम्पदाहरूको संरक्षण, स्तरीकृत दिगोपनाका मापदण्ड तथा लाभको न्यायोचित वितरण, पानी तथा ऊर्जाको सन्तुलित प्रयोग, लोपोन्मुख जडीबुटीको उचित प्रयोग, पदयात्रा मार्गहरूको भारवहन क्षमता निर्धारण गरिनेछ।

कार्यनीति

१. वातावरणीय दिगोपना

नेपालको आरोग्य पर्यटन क्षेत्रको दिगो विकास सुनिश्चित गर्न वातावरणीय दिगोपनाका स्पष्ट तथा चरणबद्ध मापदण्डहरू विकास गरी सबै प्रमाणित आरोग्य केन्द्रहरूमा अनिवार्य रूपमा लागू गरिनेछ, साथै ती मापदण्डहरू सम्पूर्ण पर्यटकीय गन्तव्य व्यवस्थापन प्रणालीमा प्रवर्द्धन गरिनेछ। संस्थागत स्तरमा स्थानीय सामग्रीको प्रयोग गरी पर्यावरणमैत्री भवन निर्माणलाई प्राथमिकता दिइनेछ, जसले प्राकृतिक प्रकाश र हावाको

२२

मुकुन्द प्रसाद निरौली
सचिव
नेपाल सरकार
संस्कृति, पर्यटन तथा मापदण्ड विभाग
विहाराबाग, काठमाडौं

बहाब अधिकतम उपयोग गर्नेछ तथा विकासका विभिन्न चरणमा नवीकरणीय ऊर्जा प्रणाली अवलम्बन गरिनेछ।

आरोग्य केन्द्रहरूलाई प्रमाणित आपूर्तिकर्ताबाट जडीबुटी खरिद गर्न, आफ्नै औषधीय उद्यान स्थापना गर्न तथा लोपोन्मुख वनस्पति प्रजातिको प्रयोग नगर्न प्रोत्साहित गरिनेछ। गन्तव्य स्तरमा, विशेषतः हिमाली गाउँ तथा पवित्र स्थलहरूमा सञ्चालन हुने आरोग्य गतिविधिहरूका लागि पर्यावरणीय भारबहन क्षमताको वैज्ञानिक मूल्याङ्कन गरिनेछ। वन-स्नान (Natural Spring) तथा ध्यान पदमार्गजस्ता प्रकृतिमा आधारित कार्यक्रमहरूको सञ्चालनमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापन निकायसँग समन्वय गरी नियन्त्रित पहुँच व्यवस्था गरिनेछ। उपरोक्त मापदण्डहरूको पालना सुनिश्चित गर्न जलवायु संवेदनशीलता मूल्याङ्कन समावेश गरिएको वार्षिक अनुगमन तथा प्रमाणीकरण प्रक्रिया कार्यान्वयन गरिनेछ, जसले वातावरणीय जोखिम न्यूनीकरण र दीर्घकालीन पारिस्थितिक सन्तुलन कायम राख्न सहयोग पुऱ्याउनेछ।

२. समावेशीकरण

तालिम कार्यक्रमहरूमा आरक्षित सिट, शैक्षिक छात्रवृत्ति तथा लक्षित क्षमता-विकास कार्यक्रममार्फत महिला तथा सीमान्तकृत समूहलाई प्राथमिकता दिइनेछ। स्पा थेरापी, योग निर्देशन तथा आरोग्य आतिथ्य व्यवस्थापनसम्बन्धी सीप विकास कार्यक्रमहरू संरचित रूपमा सञ्चालन गरिनेछन्। महिला सहकारीहरूलाई आरोग्य होमस्टे, जडीबुटी उद्यान तथा सामुदायिक आरोग्य उद्यम स्थापना गर्न प्राविधिक तथा वित्तीय सहयोग प्रदान गरिनेछ।

प्रत्यायन कार्यढाँचामा लैङ्गिक समता तथा समावेशी प्रतिनिधित्वसम्बन्धी मापनयोग्य लक्ष्यहरू समावेश गरिनेछन्, जसअनुसार प्रमाणित संस्थाहरूले कर्मचारी तथा नेतृत्व तहमा सन्तुलित सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ। आम्ची उपचारक, जनजातीय धामी-झाँकी तथा आध्यात्मिक मार्गदर्शकजस्ता आदिवासी अभ्यासकर्ताहरूसँग उनीहरूको परम्परागत ज्ञानको व्याख्या, संरक्षण तथा प्रस्तुतीकरणमा सहकार्य गरी, न्यायोचित लाभ-साझेदारी हुनेछ।

३. आध्यात्मिक तथा सांस्कृतिक संरक्षण

योग, ध्यान, गुम्बा जीवन, धामी-झाँकी अनुष्ठान तथा रैथाने उपचार पद्धतिजस्ता स्थानीय आध्यात्मिक अभ्यासमा आधारित आरोग्य क्रियाकलापहरूको विकास गर्दा परम्परागत संरक्षकहरूको भूमिका सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले भिक्षु, पुजारी, उपचारक तथा ज्येष्ठ समुदाय प्रतिनिधिहरूसँग ठोस तथा पूर्वपरामर्श प्रक्रियामार्फत सहकार्य गरिनेछ।

पवित्र स्थलहरूमा पर्यटक/आगन्तुकको व्यवहार निर्देशित गर्न तथा सम्मानजनक संलग्नता प्रवर्धन गर्न सञ्चालक र डिजिटल प्लेटफर्ममार्फत सांस्कृतिक अभिमुखीकरण सामग्री वितरण गरिनेछ। गुम्बा विद्यालय, जडीबुटी उद्यान तथा उपचार केन्द्रहरूको संस्थागत सुदृढीकरणमार्फत परम्परागत ज्ञानको दस्तावेजीकरण, संरक्षण र पुस्तान्तरण सुनिश्चित गरिनेछ।

४. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

आरोग्य पर्यटन क्षेत्रको सुशासन, सञ्चालन, सामाजिक प्रभाव तथा सार्वजनिक पहुँचसम्बन्धी सबै पक्षहरूको समग्र अनुगमन गर्न बहुस्तरीय निगरानी प्रणाली स्थापना गरिनेछ। राष्ट्रिय आरोग्य केन्द्र प्रत्यायन प्रणालीमा दिगोपना तथा सामाजिक प्रभाव मूल्याङ्कनलाई अनिवार्य रूपमा एकीकृत गरिनेछ, जसअनुसार प्रमाणित संस्थाहरूले वातावरणीय दिगोपना, स्थानीय रोजगारी सिर्जना, न्यायोचित पारिश्रमिक र सामुदायिक संलग्नताप्रतिको प्रतिबद्धता प्रमाणित गर्न आवधिक लेखापरीक्षण पूरा गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ।

राष्ट्रिय आरोग्य ड्यासबोर्डमार्फत दिगोपनासम्बन्धी प्रमुख कार्यसम्पादन सूचकहरू-जस्तै नवीकरणीय ऊर्जाको प्रयोग दर, स्थानीय रोजगारी अनुपात तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रमहरूको प्रगति-निरन्तर अनुगमन र विश्लेषण गरिनेछ। एकीकृत अनुगमन तथा उत्तरदायित्व प्रणालीमार्फत नेपाललाई विश्वव्यापी रूपमा मूल्यमा आधारित, विश्वसनीय तथा जिम्मेवार आरोग्य पर्यटन गन्तव्यका रूपमा स्थापित गरिनेछ।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

परिच्छेद ४ - कार्यान्वयन व्यवस्था

समाजका सबै पक्षलाई लाभ तथा दीर्घकालीन दिगोपन कायम हुने गरी नेपालको राष्ट्रिय आरोग्य पर्यटन रणनीतिका निश्चित लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न सुदृढ प्रशासन प्रणाली तथा कार्यान्वयन संरचना हुनु जरुरी छ। आरोग्य पर्यटन स्वास्थ्य, संस्कृति, पर्यावरण, शिक्षा तथा आतिथ्यलगायत विविध क्षेत्रसँग अन्तरसम्बन्धित विषय भएकाले यस रणनीतिको सफल कार्यान्वयनका लागि विविध क्षेत्रका सरोकारवालाबीच समन्वय, संस्थागत व्यवस्थापन, बलियो सार्वजनिक-निजी साझेदारी तथा सुस्पष्ट संरचनासहितका सुपरिवेक्षण निकाय आवश्यक पर्थेन्।

४.१. सङ्गठनात्मक व्यवस्था

१. प्रत्यक्ष संलग्न रहने निकायहरू

सन् २०२६ देखि २०३५ सम्म स्थापित संस्थागत भूमिका, समन्वयसम्बन्धी प्रोटोकल, निर्णय प्रक्रिया तथा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन संयन्त्रको खाका प्रस्तुत गरिएको छ। यसमा एकरूपता सुनिश्चित गर्दै, काममा दोहोरोपना हटाउन, क्रियाकलापहरूबीच समन्वय गर्न, निजी क्षेत्र, प्रशिक्षण केन्द्र, स्थानीय समुदाय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विकास संस्थाहरूसँग सरकारी निकायले गर्ने सहकार्यको खाका प्रस्तुत गरिएको छ। परिवर्तनशील आवश्यकताहरूको सम्बोधन, सम्भाव्य जोखिमको न्यूनीकरण तथा विद्यव्यापी दिगो आरोग्य पर्यटन गन्तव्य बनाउनेतर्फ सहयोग हुने गरी रणनीतिहरूको कार्यान्वयनका लागि परिस्थिति अनुकूल व्यवस्थापन तथा अनुगमन प्रणाली लागू गरिनेछ।

तालिका ४ : आरोग्य पर्यटन कार्यान्वयनका मुख्य सरोकारवाला तथा तिनका भूमिका

सरोकारवाला	संस्था	भूमिका एवं जिम्मेवारी	समन्वय निकाय
संघीय सरकार	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, परराष्ट्र मन्त्रालय, शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, लगानी बोर्ड नेपाल, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (सिटिडिभिटी), आयुर्वेद चिकित्सा परिषद् नेपाल र अन्य परिषद्हरू	नीतिगत मार्गदर्शन, अनुमतिपत्र प्रदान, पूर्वाधार विकास, लगानी सहजीकरण, स्वास्थ्य नियमन, मापदण्ड निर्धारण तथा प्रमाणीकरण, वातावरणीय सुपरिवेक्षण	अन्तरमन्त्रालय समझदारी, अर्धवार्षिक समन्वय बैठक

२५
मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव
संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन विभाग, काठमाडौं

सरोकारवाला	संस्था	भूमिका एवं जिम्मेवारी	समन्वय निकाय
प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तह	पर्यटनसम्बन्धी प्रदेश मन्त्रालय; गाउँपालिका र नगरपालिका तथा स्थानीय तह	स्थानीय पूर्वाधार, अनुमतिपत्र, समुदायको परिचालन, गन्तव्य विकास, सुरक्षा, समुदाय परिचालन	स्थानीय आरोग्य पर्यटन समितिहरू
नेपाल पर्यटन बोर्ड		बजारीकरण, ब्रान्डिङ, डिजिटल प्लेटफर्म, निजी क्षेत्रसँग समन्वय, अन्तर निकाय समन्वय समितिको सचिवालय	विषयगत कार्यसमूहहरूको नेतृत्व
निजी क्षेत्र	नेपाल उद्योग तथा वाणिज्य महासंघ नेपाल उद्योग परिसंघ, नेपाल—भारत उद्योग तथा वाणिज्य सङ्घ, होटेल असोसिएशन नेपाल, स्पा संघ नेपाल, नेपाल असोसिएशन अफ ट्राभल एन्ड टूर एजेन्ट्स (नाट्रा), ट्रेकिङ एजेन्सिज असोसिएशन अफ नेपाल, नेपाल आयुर्वेद चिकित्सक संघ लगायतका आरोग्य क्षेत्रमा काम गर्ने संगठित संस्थाहरू	सेवाप्रवाह, लगानी, मापदण्ड पालनाको अनुगमन तथा सेवासुविधाको विकासमा सहकार्य	
समुदाय तथा नागरिक समाज	स्थानीय समितिहरू, सहकारीहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू, आदिवासी समुदायका सञ्जालहरू	सामुदायिक संलग्नता,	सम्पदा संरक्षण, लाभ वितरण, गन्तव्यको व्यवस्थापन
शैक्षिक तथा जनशक्ति विकास संस्थाहरू	नेपाल पर्यटन तथा होटल व्यवस्थापन प्रतिष्ठान, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (सिटिडिभिटी) तथा आरोग्य, वातावरण र आतिथ्यसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने विश्वविद्यालयहरू	पाठ्यक्रम विकास, तालिम सञ्चालन, अभ्यासकर्ताको प्रमाणीकरण	अन्तर निकाय समन्वय समिति

२६ मुकुण्द प्रसाद निरौला
सचिव

नेपाल सरकार
पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन विभाग
सिंहदरवार, काठमाडौं

सरोकारवाला	संस्था	भूमिका एवं जिम्मेवारी	समन्वय निकाय
अन्तर्राष्ट्रिय साझेदारहरू	द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय विकास साझेदार	प्राविधिक सहयोग, वित्तीय सहयोग	द्विपक्षीय संवाद, अन्तर निकाय समन्वय समिति

२. अन्तरमन्त्रालय सहजीकरण

यस रणनीतिको कार्यान्वयनका लागि जिम्मेवारी तोकिएका मन्त्रालयहरूबीच समझदारी (सम्झौता) गरिनेछ। यस सम्झौताले साझा जिम्मेवारी तथा अन्तरक्षेत्रगत सहकार्यलाई सुव्यवस्थित गर्नेछ, जसले संस्थाहरूलाई आरोग्य पर्यटन परियोजनाहरूको समयमै कार्यान्वयनका लागि सफलतापूर्वक काम गर्न सक्षम बनाउनेछ। प्रत्येक मन्त्रालयले 'आरोग्य पर्यटन सम्पर्क व्यक्ति' तोक्नुपर्नेछ। जसले सम्बन्धित निकायको समन्वय र समस्या समाधानका क्रियाकलापहरूका लागि मुख्य सम्पर्क बिन्दुका रूपमा काम गर्नेछ।

४.२. स्रोत व्यवस्थापन

१. बजेट तथा स्रोत परिचालन

- सार्वजनिक क्षेत्रको विनियोजन: नेपाल सरकार (सरोकारवाला मन्त्रालयहरू र निकायहरू) र नेपाल पर्यटन बोर्डबाट वार्षिक रूपमा बजेट विनियोजन गरी यस रणनीतिको कार्यान्वयन गरिनेछ।
- प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट: प्रदेश र स्थानीय तहले यस रणनीतिको कार्यान्वयनका लागि आफ्नो भूमिका रहेका क्रियाकलापहरूमा वार्षिक रूपमा बजेट परिचालन गर्नेछन्।
- विकास साझेदारको सहयोग: यस रणनीति कार्यान्वयनका लागि विकास साझेदारहरूको सहायता पनि परिचालन गरिनेछ।

२. प्रोत्साहन व्यवस्था

नेपाल सरकारले आरोग्य पर्यटन व्यवसायको प्रवर्धन र सम्बर्धन गर्न प्रोत्साहनको व्यवस्था गर्नेछ। यस्तो प्रोत्साहनका लागि नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह तथा निजी क्षेत्रले आवश्यक व्यवस्था गर्नेछ। यसका लागि नवप्रवर्धन सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।

४.३. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

नेपालको राष्ट्रिय आरोग्य पर्यटन रणनीति नतिजामुखी बनाउनका लागि नियमित अनुगमन तथा अनुगमनबाट प्राप्त सिकाइहरूलाई अभिलेखबद्ध गरी कार्यान्वयनका लागि पृष्ठपोषण हुने पद्धतिको विकास गरिनेछ। अनुगमनको अभिलेख सम्बन्धी कार्य नेपाल पर्यटन बोर्डले गर्नेछ।

१. नतिजाको खाका

कार्यान्वयन क्रियाकलापहरूलाई मार्गदर्शन गर्न नतिजामा आधारित अनुगमन ढाँचा निर्माण प्रक्रिया सुरु गरिनेछ। रणनीतिहरूमा आधारित रहेर यस ढाँचाले स्पष्ट परिणाम र प्रतिफल सूचकहरू तय गर्नेछ, जसमा वार्षिक लक्ष्यहरू र ती लक्ष्यहरू हासिल गर्न जिम्मेवार निकायहरू समेत तोकिनेछन्। यस अनुगमन प्रणालीले परिमाणात्मक तथ्याङ्कहरू (जस्तै: प्रमाणीकृत आरोग्य केन्द्रहरूको सङ्ख्या, सेवाग्राहीहरूको उपस्थिति र

तालिम सम्पन्न दर) का साथै गुणात्मक जानकारीहरू (जस्तै – पर्यटकहरूको सन्तुष्टि, सामुदायिक दृष्टिकोण र लाभमा समान पहुँच) लाई समावेश गर्नेछ। यस प्रणालीका लागि मूलभूत रूपमा निम्न सूचकहरूलाई आधारका रूपमा लिन सकिनेछः

- क. पर्यटन मापन सूचक: यसअन्तर्गत तीन प्रमुख कार्यसम्पादन सूचकहरू संकलन गरी समग्र पर्यटनको मूल्याङ्कन गरिन्छ – (सर्वेक्षणको जानकारी र नेपाल राष्ट्र बैङ्कको तथ्याङ्कमा आधारित) वार्षिक रूपमा आउने आरोग्य पर्यटकहरूको सङ्ख्या, उनीहरूको बसाइको औसत अवधि र कुल खर्च।
- ख. पूर्वाधार तथा सुविधा विकास: पूर्वाधार विकासका सूचकहरूले प्रमाणीकृत आरोग्य सेवाप्रदायकहरूको सङ्ख्या, नयाँ आरोग्य व्यवसायहरूको स्थापना र सञ्चालनमा आएका सामुदायिक आरोग्य उद्यमहरूको कुल सङ्ख्यालाई जनाउँछ।
- ग. मापदण्ड र गुणस्तर: आधिकारिक प्रमाणीकरण प्राप्त गर्ने सुविधाहरूको सङ्ख्यालाई प्रमुख सूचक मानिएको छ। साथै, गुनासोसम्बन्धी तथ्याङ्क र प्रमाणित संस्थाहरूले अपनाएका दिगो अभ्यासहरूलाई थप कार्यसम्पादन सूचकका रूपमा लिइनेछ।
- घ. मानव पूँजी: यसले तीन कार्यसम्पादन सूचकहरू अनुगमन गर्दछ; जसमा लिङ्ग, उमेर र स्थानका आधारमा छुट्याइएका तालिमप्राप्त व्यक्तिहरूको सङ्ख्या, नयाँ आरोग्य रोजगारीको सिर्जना र महिला तथा युवाहरूको सहभागिता दर समावेश छन्।
- ङ. सामुदायिक प्रभाव: आरोग्यसम्बन्धी क्षेत्रहरूमा पारिवारिक आयमा आएको परिवर्तन; बसाइँसराइमा आएको कमी वा समुदायस्तरको लगानीमा भएको वृद्धिलाई उजागर गर्ने घटना अध्ययनहरू आदि पर्दछन्।
- च. बजारीकरणका प्रभाव: यस अन्तर्गत आरोग्यसम्बन्धी पोर्टलमा पर्यटकहरूको सङ्ख्या, सामाजिक सञ्जालको पहुँच, आधिकारिक च्यानलमार्फत भएका बुकिङ तथा सोधपुछ र सर्वेक्षणका नतिजाहरूमा ब्रान्डको पहिचान समावेश छन्।
- छ. विध्वव्यापी स्तर: यात्रा र पर्यटन विकास सूचकाङ्कका सहायक सूचकहरूमा भएको प्रगति तथा ग्लोबल वेलनेस इकोनमीका प्रतिवेदनहरूमा उल्लेखित विवरणहरू।

२. डिजिटल आरोग्य पर्यटन ड्याशबोर्ड

नेपाल पर्यटन बोर्डले अन्तरक्रियामूलक आरोग्य पर्यटन ड्याशबोर्ड सञ्चालन गर्नेछ। यस ड्याशबोर्डमा निम्न विवरण समावेश हुन्छन्:

- क. राष्ट्रिय आरोग्य पोर्टलका भिजिटरहरूको तथ्याङ्क विश्लेषण
- ख. सेवादाताहरूको तथ्याङ्क (उदाहरणका लागि : सुविधाहरूको सङ्ख्या तथा प्रकार, प्रमाणीकरणको अवस्था)
- ग. पर्यटक सन्तुष्टि सर्वेक्षणबाट प्राप्त सल्लाहसुझाव
- घ. सामुदायिक संलग्नता, रोजगारी तथा समावेशितावारे तथ्याङ्क
- ङ. प्रमाणीकृत संस्थाहरूको दिगो व्यवस्थापनका प्रयासहरू

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव
२८

३. तथ्याङ्क सङ्कलन तथा पृष्ठपोषण

अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा सिकाइ प्रणालीले तथ्याङ्क सङ्कलन विधिमाफत विभिन्न स्रोतहरूबाट विवरणहरू प्राप्त गर्नेछ। यसका प्रमुख स्रोतहरू यस प्रकार छन्:

- क. प्रमाणीकृत आरोग्य सेवाप्रदायकहरू: वार्षिक प्रतिवेदन प्रक्रियाअन्तर्गत प्रमाणीकृत आरोग्य सेवाप्रदायकहरूले आफ्ना पर्यटकहरू, कर्मचारीहरू, प्रदान गरिएका सेवाहरू र सञ्चालित दिगोपन कार्यक्रमहरूसम्बन्धी तथ्याङ्क अनिवार्य रूपमा पेस गर्नुपर्नेछ।
- ख. पर्यटकहरूको सल्लाहसुझाव/पृष्ठपोषण: भ्रमणपश्चात् गरिने सर्वेक्षणमाफत पर्यटकहरूले आफ्ना अनुभव अभिव्यक्त गर्न सक्नेछन्। यस्ता सर्वेक्षणहरू पोर्टल वा आरोग्य सेवास्थलहरूमै उपलब्ध हुन्छ, जसले भ्रमणको उद्देश्य, सन्तुष्टिको स्तर र सेवामा सुधारका लागि आवश्यक सुझावहरू सङ्कलन गरिनेछ।
- ग. सामुदायिक परामर्श: सहकारी, घरवास (होमस्टे) र स्थानीय सरकारी अधिकारीहरूलगायतका सरोकारवालाहरूले यस क्षेत्रको सामाजिक-आर्थिक तथा सांस्कृतिक प्रभावका बारेमा नियमित रूपमा सामुदायिक परामर्श/छलफल गर्नेछन्।
- घ. प्रशासनिक तथा तथ्याङ्कीय स्रोतहरू: उपलब्ध तथ्याङ्कको गुणस्तर बढाउन भ्रमणको उद्देश्य खुल्ने गरी राखिएको अध्यागमन विभागको विवरण, श्रमशक्ति सर्वेक्षण र नेपाल पर्यटन बोर्डका अभिलेखजस्ता प्रशासनिक तथा तथ्याङ्कीय स्रोतहरूको प्रयोग गरिनेछ।

४. रणनीति पुनरावलोकन

यस रणनीतिको पुनरावलोकन देहायका औजारहरूको आधारमा गरिनेछ।

- क. अर्धवार्षिक समीक्षा: अर्धवार्षिक रूपमा आयोजना हुने समीक्षा सत्रहरूमाफत ड्याशबोर्डका तथ्याङ्क र कार्यान्वयन प्रतिवेदनहरूका आधारमा आधिकारिक विकासको अनुगमन गर्नेछ।
- ख. वार्षिक आरोग्य पर्यटन प्रतिवेदन: नेपाल पर्यटन बोर्डले वार्षिक आरोग्य पर्यटन प्रतिवेदन तयार गर्नेछ। यस प्रतिवेदनले सफलताका उपलब्धिहरू, बजारका नयाँ स्वरूपहरू, सफल उदाहरणहरू र निर्धारित लक्ष्यहरूको प्रगतिसम्बन्धी जानकारी सार्वजनिक गर्नेछ।
- ग. मध्यावधि समीक्षा (सन् २०३०): सन् २०३० मा गरिने स्वतन्त्र मूल्याङ्कनले लक्ष्यको प्रगति, कार्यगत सफलता र प्रतिफलको वितरणको जाँच गरी रणनीतिको पहिलो चरणको आकलन गर्नेछ।
- घ. अन्तिम मूल्याङ्कन (सन् २०३५): सन् २०३५ मा बाह्य विज्ञहरूद्वारा दिगोपना, प्रणालीगत सुधार र अभिवृद्धि भएका नतिजाहरूको पूर्ण मूल्याङ्कन गरिनेछ।
- ड. सिकाइ आदानप्रदान: वार्षिक सिकाइ मञ्चहरूले व्यवसायी, समुदाय र नीति निर्माताहरूलाई एकै ठाउँमा ल्याउनेछन्। उनीहरूले आरोग्य गन्तव्यबारे आफ्ना अनुभवहरू प्रस्तुत गर्नेछन्, जसले व्यवसायीहरूलाई एकअर्काबाट सिक्न र स्थानीय समुदायका लागि नवीनतम समाधानहरू विकास गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

२९

५. जोखिम न्यूनीकरणका उपाय

तलको तालिकामा जोखिमका मुख्य क्षेत्रहरू तथा व्यवस्थापनका लागि व्यावहारिक तथा भविष्यमुखी न्यूनीकरण रणनीतिहरूको खाका प्रस्तुत गरिएको छ।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

नेपाल सरकार
नेपाल राष्ट्रिय तैयारी तथा प्रतिक्रिया प्राधिकरण
सिंहदरवार, काठमाडौं

तालिका ५ : नेपालमा आरोग्य पर्यटनका मुख्य जोखिम तथा न्यूनीकरणका उपायहरू

जोखिम	निश्चित जोखिम	सम्भाव्यता	प्रभाव	न्यूनीकरणका उपायहरू
विद्यव्यापी सङ्कट तथा भ्रमणमा हुने अवरोध	महामारी, विद्यव्यापी आर्थिक मन्दी, भूराजनीतिक तनावका कारण विदेशी पर्यटकको आगमनमा अवरोध	मध्यम	उच्च	स्रोत वजारको विविधीकरण, आन्तरिक तथा क्षेत्रीय आरोग्य पर्यटनको प्रवर्धन, स्वास्थ्यसम्बन्धी नियम र बैपरी आउने परिस्थितिको बजारीकरण योजनाको सुनिश्चितता, लचकदार तथा साना समूहका रिट्रीट ढाँचामार्फत सामना क्षमता विकास
पूर्वाधार तथा गुणस्तरको अन्तर	पूर्वाधारमा पिछडिएका कारण पर्यटकको नराशो अनुभव तथा मापदण्डको सुस्त कार्यान्वयन	मध्यम	उच्च	छिट्टै सफल हुने पूर्वाधार स्तरोन्नति प्रयासमा जोड, सबैभन्दा धेरै दुःख दिने भनी सुझाव आएका समस्याको समाधानलाई प्राथमिकता, चरणबद्ध प्रमाणीकरण प्रणालीको सुरुवात र सुरुमै अनुकूलन गर्नेलाई सहयोग, यातायात सेवा र मोबाइल सेवालगायत अस्थायी समाधानको विकास,
सङ्कुचित निजी क्षेत्रको लगानी	नीतिगत अस्पष्टताका कारण निजी क्षेत्रको न्यून लगानी	मध्यम	उच्च	प्रोत्साहन तथा एकद्वार सहजीकरणको सबलीकरण, सार्वजनिक-निजी साझेदारीको सफल परीक्षणको प्रवर्धन, लगानीकर्ताको रोड शोको आयोजना, ग्यारेन्टी तथा सहलगानी योजनाको सुरुवात, प्रतिष्ठित अन्तर्राष्ट्रिय आरोग्य ब्रान्डलाई सक्रियताका साथ संलग्न गराउने प्रक्रिया, आरोग्य पर्यटन सम्बन्धमा प्रचार प्रसार

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

जोखिम	निश्चित जोखिम	सम्भाव्यता	प्रभाव	न्यूनीकरणका उपायहरू
सांस्कृतिक तथा सामाजिक अलोचना	पवित्र परम्पराको दुरुपयोग, विश्वासमा असमानता, समुदायको आक्रोश	मध्यम	उच्च	स्वतन्त्र तथा सुसूचित पूर्वस्वीकृति, योजनामा सांस्कृतिक हेरचाहकर्ताको संलग्नता, लाभ बाँडफाँडको कार्यान्वयन, सामुदायिक आरोग्य समितिको निर्माण, कर्मचारी तथा पर्यटकका लागि सांस्कृतिक तालिम
वातावरणीय हानी	बढ्दो फोहोर, प्राकृतिक स्रोतसाधनको अधिक उपयोग, जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी अवरोध	उच्च	उच्च	भारवहन क्षमतामा सीमा, अनिवार्य हरित प्रमाणीकरण, अवधिक वातावरणीय परीक्षण, 'अफसीजन' समय र 'लो इम्प्याक्ट' क्षेत्रको प्रवर्धन, विकास योजनामा जलवायु परिवर्तनका प्रभाव न्यूनीकरण रणनीति समावेश गर्ने
कार्यान्वयन क्षमता तथा निरन्तरता	कमजोर संस्थागत क्षमता	उच्च	मध्यम	जनशक्तिको क्षमता विकासमा लगानी, औपचारिक सरकारी कार्यक्रममा यस रणनीति समावेश गर्ने, निरन्तरताका लागि आवश्यक प्रक्रियाको अभिलेखीकरण, बहुपक्षीय सहयोगको सुनिश्चितता
क्षेत्रीय प्रतिस्पर्धा	प्रतिस्पर्धी गन्तव्यहरू	मध्यम	मध्यम	मौलिक भिन्नतामा जोड (हिमाली भूभाग, बौद्ध विरासत), नेपालको विशिष्ट आध्यात्मिक पारिस्थिकीय प्रणालीमा जोड, क्षेत्रीय सहकार्यको खोजी (बहुदेशीय परिपथ), उपस्थिति बढाउनका लागि कम मूल्यका डिजिटल च्यानलले दिने फाइदाको उपभोग
प्रतिष्ठा तथा गुणस्तरमा हास	न्यून गुणस्तरका सेवा तथा सुरक्षासम्बन्धी कमजोरीका	मध्यम	अति उच्च	कडा परीक्षण तथा प्रमाणीकरण, द्रुत घटना सम्बोधन प्रोटोकल, आरोग्य सेवा सञ्चालकका लागि अनिवार्य बीमा, सेवा गुणस्तर सुधारका लागि निरन्तर तालिम

मुकुन्द प्रसाद विरौला
सचिव

जोखिम	निश्चित जोखिम	सम्भाव्यता	प्रभाव	न्यूनीकरणका उपायहरू
कानुनी तथा नियामक अवरोध	कारण नेपालको आरोग्य ब्रान्डमा क्षति स्वीकृतिमा ढिलाइ, भ्रष्टाचार तथा आपसमा बाझिने नियमहरू	मध्यम	मध्यम	अन्तरमन्त्रालय समझदारी पत्र, पारदर्शिताका लागि डिजिटल ट्र्याकिङ, बलियो गुनासो सुनुवाइ प्रणाली, आवधिक कानुनी समीक्षा, मन्त्रालयका सम्पर्क बिन्दुमा सहजीकरणको प्रतिबद्धता
मानवीय पूँजीको अभाव	तालिमप्राप्त जनशक्तिको अभाव, भर्ना हुने र निस्कने उच्चक्रम तथा बसाइसराई	उच्च	मध्यम	CTEVT-NATHM वा विद्यमान आयुर्वेद प्रशिक्षण कलेजमार्फत तालिम कार्यक्रमको स्तरोन्नति गर्ने, मर्यादित पारिश्रमिक तथा करिअर मार्ग सुनिश्चित गर्ने, उत्कृष्ट सेवाप्रदायकको कदर गर्ने, सम्बन्धित क्षेत्रभित्रै प्रामाणीकरण तथा मेन्टरशिप कार्यक्रम प्रवर्धन गर्ने

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

४.४. रणनीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पूर्वसर्तहरू

तलको तालिकामा सम्बन्धित रणनीतिक उद्देश्यहरू सफलतापूर्वक हासिल गर्नका लागि अत्यावश्यक पूर्वसर्त प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ६ : रणनीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पूर्वसर्तहरू

रणनीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पूर्वसर्त	विवरण
राजनीतिक इच्छा तथा निरन्तरता	विभिन्न निर्वाचन चक्रहरूमा सरकारको प्रतिबद्धता, नीति तथा बजेटमा मुख्य अवयवको समावेशिता, अन्तरपार्टी सहयोग तथा औपचारिक जनादेश कायम हुने निश्चितता
सबल संस्थागत संरचना	कार्यदल, कार्यसमूह तथा स्थानीय आरोग्य समितिका क्रियाकलापमा समन्वय, स्पष्टसँग परिभाषित भूमिका तथा उत्तरदायित्व
निजी क्षेत्रको गतिशीलता तथा नवप्रवर्तन	उद्यमी तथा उद्योगका अगुवाहरूको नैतिक तथा समावेशी व्यावसायिक विकासमा प्रतिबद्धता, उद्योगको बलियो प्रतिनिधित्व र नवप्रवर्तनमुखी पारिस्थितिक प्रणालीको सिर्जना
समुदायको स्वामित्व तथा समावेशिता	सहसर्जक र लाभग्राहीका रूपमा समुदाय, आदिवासी ज्ञानको कदर र समतामूलक लाभ बाँडफाँट, स्थानीय योजना समितिमार्फत तलदेखि माथिको संलग्नता
गुणस्तरप्रति अटुट प्रतिबद्धता	उच्च मापदण्ड, निरन्तर स्तरोन्नति तथा विश्वव्यापी मापदण्डअनुरूपका सेवा, दिगो प्रतिष्ठा निर्माणका लागि सेवाप्रवाह तथा पर्यटकको हेरचाहमा उत्कृष्टता

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

४.५. अनुगमन संयन्त्र:

आरोग्य पर्यटन रणनीति कार्यान्वयनको क्रममा अनुगमन गरी सुधारको समेत सिफारिस गर्न देहाय बमोजिमको एक अनुगमन समिति रहनेछ। उक्त समितिले आफ्नो कार्यक्षेत्रगत शर्त आफैले निर्धारण गर्नेछ।

संयोजक: सचिव, संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय

सदस्य: सहसचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग

सदस्य: सहसचिव, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय

सदस्य: सहसचिव, संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय

सदस्य: महानिर्देशक, पर्यटन विभाग

सदस्य: निजी क्षेत्रका पर्यटन व्यवसायी (सम्बन्धित क्षेत्रसँग सम्बन्धित)

सदस्य सचिव: प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, नेपाल पर्यटन बोर्ड

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

परिच्छेद ५ - रणनीतिक कार्ययोजना

राष्ट्रिय आरोग्य पर्यटन रणनीति २०२६-२०३५ लाई कार्यगत रूप दिन पाँचवर्षे रणनीतिक कार्ययोजना (२०२६-२०३०) तयार पारिएको छ। यसमा रणनीतिका परिकल्पना, ध्येय, लक्ष्य र उद्देश्य, रणनीति र समग्र उद्देश्यलाई सघाउ पुग्ने गरी बजेटसहितको चरणबद्ध योजना प्रस्तुत गरिएको छ। यस कार्ययोजनाका क्रियाकलापहरूलाई तीनवटा समयसीमामा यथार्थपरक ढङ्गले विभाजन गरिएको छ:

- क. तत्काल (वर्ष १): आधारभूत कार्यहरू, कानुनी तथा संस्थागत संरचनाको तयारी र प्रारम्भिक उपलब्धिहरू
- ख. मध्यकालीन (वर्ष २-३): मापदण्डहरूको सुरुवात, पूर्वाधार स्तरोन्नति, लगानी र सीप विकास कार्यक्रमहरू
- ग. दीर्घकालीन (वर्ष ४-५): कार्यक्रमहरूको विस्तार, गहिरो प्रभाव र प्राप्त उपलब्धिहरूको सुदृढीकरण।

यी क्रियाकलापहरूलाई अगाडि बढाउन सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्र, समुदाय र नागरिक समाजका विभिन्न सरोकारवालाहरूलाई जिम्मेवारी बाँडफाँट गरिएको छ। यस कार्ययोजनामा बजेट अनुमानका साथै प्राथमिकताको श्रेणी र अनुगमन सूचकहरू समावेश छन्, जसले कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन र अनुकूलन व्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याउनेछ। यो कार्ययोजनालाई कार्यसम्पादन समीक्षा र व्यवस्थापकीय सुधारका लागि आवश्यकतानुसार समयसमयमा परिमार्जन गर्दै लगिनेछ।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

५.१. गन्तव्य विकास तथा सेवासुविधामा नवप्रवर्तनसम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना एकीकृत आरोग्य केन्द्र (हब) तथा नवीनतम सेवासुविधाहरू नेपालको आरोग्य रणनीतिका मेरुदण्ड हुन्। यस योजनाले (काठमाडौं, पोखरा, चितवन, लुम्बिनी र हिमाली पदमार्गहरूलगायत) मुख्य केन्द्रहरू पहिचान गर्न र त्यहाँ सम्पूर्ण आरोग्य अभ्यास अनुभव गर्ने वातावरण (रिट्रीट, पदमार्ग परिपथ, गुम्बा कार्यक्रम आदि) सिर्जना गर्न आह्वान गरेको छ। तलका क्रियाकलापहरू केन्द्र निर्धारण गर्न, उक्त ठाउँको सबैभन्दा महत्वपूर्ण (फल्यागशिप) परियोजना विकास गर्न र स्थानीय संस्कृतिमा आधारित विशिष्ट आरोग्य प्याकेजको योजना गर्न केन्द्रित छन्।

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु हजारमा)
१.	आरोग्य केन्द्रको पहिचान र विकास प्राथमिकताप्राप्त स्थान पहिचान गरी (भूउपयोग, क्षेत्र, प्रोत्साहन प्याकेजसहित) एकीकृत गन्तव्य योजना विकास गर्ने	तत्काल (१ वर्ष)	नेतृत्व: पर्यटन मन्त्रालय (पर्यटन विभाग), पर्यटन बोर्ड, प्रादेशिक सरकार सहयोग: स्थानीय सरकार, पर्यटन उद्यमी	उच्च	केन्द्रको औपचारिक निर्धारण गुरुरोजना विकास	निर्धारण गरिएका केन्द्रको सङ्ख्या केन्द्रको गुरुरोजना स्वीकृत	३७,०००
२.	फल्यागशिप रिट्रीट केन्द्रको परीक्षण सार्वजनिक-निजी साझेदारीमा उच्च प्रभाव हुने परीक्षण परियोजना विकास (उदाहरण: अन्तर्राष्ट्रिय	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	नेतृत्व: पर्यटन मन्त्रालय, लगानी बोर्ड, पर्यटन बोर्ड, निजी क्षेत्रका साझेदार	उच्च	नेपालले आरोग्यका लागि उपलब्ध गराउन सक्ने सुविधाको नमुना देखाउने	परीक्षणका स्थापना भएका संस्थाहरूको सङ्ख्या अक्युपन्सी- पर्यटकको सङ्ख्या	१,४७,०००

मुकुण्ड प्रसाद निरौला
सचिव

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु हजारमा)
	स्तरको पोखरा रिट्रीट केन्द्र; लुम्बिनी ध्यान ग्राम; नुवाकोट पर्यावरणीय आरोग्य ग्राम) का लागि द्रुत गतिमा सहजीकरण		सहयोग: प्रादेशिक सरकार, स्थानीय समुदाय		सञ्चालनयोग्य संरचना		
३.	पहिचान दिने (सिग्नेचर) सेवासुविधा विकास नवीनतम आरोग्य अनुभव सिर्जना तथा प्याकेजिङ (आरोग्य पदमार्ग, आयुर्वेदिक डिटक्स रिट्रीट, ध्वनि-ऊर्जा उपचारयात्रा, गहन ध्यान रिट्रीट, साहसिक योग, मौसमी कार्यक्रम आदि)	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	नेतृत्व: पर्यटन बोर्ड, निजी क्षेत्रका सङ्गठन सहयो : स्थानीय उद्यमी, पर्यटन मन्त्रालय, प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकार	उच्च	बजारका लागि तयार कम्तीमा ५ सेवासुविधाबारे विस्तृत जानकारी विवरण	नयाँ सेवासुविधासम्बन्धी सुरु भएका यात्रा कार्यक्रमको सङ्ख्या प्रतिवर्ष प्याकेज बुकिङ पर्यटक सन्तुष्टि सर्वेक्षण	४४,०००
	सांस्कृतिक आरोग्य अनुभवको प्रवर्धन-नेपालका	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	नेतृत्व: पर्यटन मन्त्रालय, पर्यटन बोर्ड, स्थानीय समुदायका समूहहरू	मध्यम	मौलिक ('अर्थेन्टिक') सांस्कृतिक आरोग्यसम्बन्धी सेवाहरू सञ्चालित	स्थानीय संस्कारसहितका अनुभवको सङ्ख्या मौलिकताबारे पर्यटकको राय	१,४७,०००

मुकुन्द प्रसाद निरौडा
सचिव

नेपाल सरकार
विस्तृत तथा सांस्कृतिक
विकास, पर्यटन तथा सांस्कृतिक
विकास विभाग, काठमाडौं

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु हजारमा)
	आध्यात्मिक परम्परागत उपचारविधि (गुम्बामा ध्यान रिट्रीट, म्निदरका संस्कार, स्थानीय हीलिङ कार्यक्रम)लाई हेरचाहकर्ताको परामर्शमा यात्राको योजनामा समाहित गर्ने		सहयोग: सामुदायिक अगुवा, गुम्बाका विद्यालयहरू, यात्रा सञ्चालकहरू			समुदायको नेतृत्वमा यात्रा सञ्चालकमा भएको वृद्धि	
५.	समुदायमै आधारीक आरोग्य ग्राम योगशाला, प्राङ्गारिक फार्म र परम्परागत उपचारको स्मिमश्रण हुने गरी (उदाहरणका लागि पहाडी डाँडाहरूमा) पर्यावरणीय रिट्रीट र होमस्टे सेवाको विकासमा सहयोग	दीर्घकालीन (४-५ वर्ष)	नेतृत्व: प्रादेशिक र स्थानीय सरकार, गैरसरकारी संस्था सहयोग: पर्यटन मन्त्रालय, समुदायमा आधारिक संस्थाहरू, सहकारी	मध्यम	कम्तीमा एउटा समुदायद्वारा सञ्चालित आरोग्यग्रामको परीक्षण	सामुदायिक आरोग्य उद्यमको सङ्ख्या उत्पादित स्थानीय रोजगारी	२२,०००

सुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु हजारमा)
६.	नवप्रवर्तन अनुदान तथा उद्यमशीलता नयाँ आकर्षणलाई मूर्त रूप दिन आरोग्यसम्बन्धी स्टार्टअपका लागि साना अनुदान तथा बीउपूजी उपलब्ध गराउने	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	नेतृत्व: पर्यटन मन्त्रालय, विकास साझेदार, औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठान, निजी क्षेत्रका सङ्गठनहरू, नेपाल प्राइभेट एक्विटी असोसिएशन (एनपीईए) सहयोग: पर्यटन बोर्ड, प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकार	मध्यम	मिश्रित लगानी सुरुवात-आरोग्य पर्यटन कोषको सुरुवात	लगानी उपलब्ध गराइएका स्टार्टअपको सङ्ख्या त्यसबाट आकर्षित थप लगानी बजारमा उपलब्ध नयाँ सेवासुविधा	७५,०००

५.२. कानुनी तथा संस्थागत संरचनासम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना बलियो प्रशासनले समन्वय, मापदण्डको कार्यान्वयन र अनुकूलनयोग्यता सुनिश्चित गर्छ। यसका लागि गरिने क्रियाकलापहरूमा (पर्यटन मन्त्रालय मातहत रहने) विविध सरोकारवाला सम्मिलित राष्ट्रिय आरोग्य पर्यटन प्रवर्धन उपसमिति तथा कार्यसमूहहरूको स्थापना, मुख्य नियम कानुनको तर्जुमा तथा केन्द्र (हब) को तहमा कार्यसमूहहरूको स्थापित छन्। आरोग्यका लागि छुट्टै प्रवेशाज्ञा र सरलीकृत अनुमति प्रणाली पनि विकास हुनुपर्छ।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
१.	क्रियाकलापको विवरण राष्ट्रिय आरोग्य पर्यटन प्रवर्धन समिति तथा कायर्समूहको स्थापना रणनीति कार्यान्वयनका लागि राष्ट्रिय आरोग्य पर्यटन प्रवर्धन समिति तथा निश्चित खण्डअनुसारका कायर्समूहहरूको सशक्तीकरण	तत्काल (१ वर्ष)	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय अर्थ मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, स्वास्थ्य परिषद्, आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभाग, निजी क्षेत्रका सङ्गठन तथा गैरसरकारी संस्थाहरू	उच्च	स्थायी प्रशासनिक निकायहरूको स्थापना	भएका बैठक र निर्णयको सङ्ख्या	७.५००
२.	उपभोक्ता संरक्षण रिट्रीटका लागि मापदण्डअनुसारको सूचित सहमति, जोखिमबारे जानकारी, आपत्कालीन हेरचाहको आवश्यकतालागायत विषयमा उपभोक्ता संरक्षण तथा स्वास्थ्य एवं सुरक्षासम्बन्धी आचारसंहिता जारी गर्ने	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, स्वास्थ्य मन्त्रालय नेपाल पर्यटन बोर्ड, निजी क्षेत्रका संस्थाहरू	मध्यम	उपभोक्ता संरक्षण निर्देशिका जारी	निर्देशिका जारी नियम पालनाबारे जाँच प्रतिवेदन	७.५००

मुकुन्द प्रसाद किरौला
सचिव

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
३.	आरोग्य प्रवेशज्ञा तथा अनुमतिसम्बन्धी नियम कायान्वयन लामो समय कायम हुने आरोग्य प्रवेशज्ञा तथा यस्ता केन्द्र र प्रशिक्षकहरूका लागि अनुमति प्रक्रियाको सरलीकरण	मध्यकालीन (२ वर्ष)	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, अध्ययगमन विभाग गृह मन्त्रालय, शिक्षा मन्त्रालय, पर्यटन बोर्ड	मध्यम	आरोग्यका लागि आउने पर्यटक र विद्यार्थीका लागि प्रवेश अझ सहज	आरोग्य प्रवेशज्ञा सुरुवात यसअन्तर्गत जारी प्रवेशज्ञाको सङ्ख्या	१,४७०
४.	वार्षिक बजेट तथा वित्तीय स्रोतको सुनिश्चितता सार्वजनिक- निजी साझेदारी अन्तर्गत बजेट परिचालन	तत्काल (१ वर्ष)	अर्थ मन्त्रालय, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय नेपाल पर्यटन बोर्ड, विकास साझेदार, निजी क्षेत्र	उच्च	रणनीतिका कायान्वयनका लागि स्थिर वित्तीय स्रोत	प्रतिवर्ष विनियोजित रकम प्रक्षेपित बजेटको तुलनामा प्राप्त रकमको प्रतिशत	

मुकुन्द प्रसाद विरौला
प्रमुख

५.३. पूर्वाधार तथा गुणस्तर मापदण्डसम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
१.	पूर्वाधारको स्तरोन्नति प्राथमिकताप्राप्त केन्द्रहरूमा सडक, विद्युत्, पानी, सरसफाइ र दूरसञ्चारमा लगानी; रिट्रीटमा फोहोर व्यवस्थापन, स्वच्छ पानी र ब्रोडब्यान्ड इन्टरनेटको सुनिश्चितता	तत्काल (१ वर्ष)	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय तथा प्रादेशिक र स्थानीय सरकार विकास साझेदार	उच्च	केन्द्रमा सुधारिएको पहुँच तथा आधारभूत सेवाहरू (उदाहरणका लागि, ८० प्रतिशतसम्म समयमा निर्वाध पानी तथा विद्युत्)	नयाँ तथा स्तरोन्नति भएका सडकको लम्बाइ किलोमिटरमा भरपर्दा सेवा तथा इन्टरनेट भएका केन्द्रहरूको प्रतिशत	१,४७,०० ०
२.	सार्वजनिक-निजी साझेदारीको संरचना तथा परियोजना साझा पूर्वाधार, सम्भाव्यताको अन्तर परिपूरणका लागि लगानी, प्रोत्साहन तथा सार्वजनिक जग्गा एवं भवनको पुर्नप्रयोग (उदाहरणका लागि, प्रयोगविहीन सरकारी भवन आरोग्य केन्द्रमा रूपान्तरण)	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, सहरी विकास मन्त्रालय, लगानी बोर्ड, स्थानीय सरकार विकास साझेदार	मध्यम	सञ्चालनयोग्य सार्वजनिक-निजी साझेदारीको संरचना तथा अनुकूलित प्रोत्साहन ढाँचा	सार्वजनिक-निजी साझेदारीबारे हस्ताक्षर भएका सहमतिको सङ्ख्या पूर्वाधारमा परिचालित निजी लगानी	१४,७००

दुकुण्ड प्रसाद गिरौला
मुख्य

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
३.	नेपाल आरोग्य गुणस्तर मापदण्ड आरोग्यको गुणस्तर, सुरक्षा तथा वातावरणीय मापदण्डलाई अनुमति प्रणालीमा समाहित गर्ने (प्रमाणीकृत केन्द्रहरूमा मात्र दर्ता तथा सञ्चालन हुन पाउने सुनिश्चित गर्ने)/सन् २०२७ सम्म ३ श्रेणी (कॉस्य/रजत/स्वर्ण) को गुणस्तर प्रमाणीकरण गर्न विविध निकाय रहेको समिति गठन गर्ने	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, स्वास्थ्य मन्त्रालय (आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभाग र परिषद्हरू), राष्ट्रिय गुणस्तर विभाग, पर्यटन बोर्ड र निजी क्षेत्रका सङ्गठनहरू खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग, विकास साझेदार, ग्लोबल वेलेनेस इनिशिएटिभ र अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञ	उच्च	नेपाल आरोग्य गुणस्तर मापदण्ड प्रमाणीकरण संरचना प्रकाशन प्रमाणीकरण सुरु	अनुमति प्राप्तिका लागि आधारभूत मापदण्ड पूरा गर्ने केन्द्रहरूको प्रतिशत समिति गठन भएको हुने	३०,०००
	अभ्यासकर्ता अनुमति तथा दर्ता मुख्य आरोग्य पेसाकर्मी (योग/ध्यान प्रशिक्षक, पञ्चकर्म थेरापिस्ट, स्था थेरापिस्ट, आयुर्वेदिक अभ्यासकर्ता तथा	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	स्वास्थ्य मन्त्रालय, शिक्षा मन्त्रालय, सिटिडिभिटी, सम्बन्धित परिषद् (आयुर्वेद चिकित्सा परिषद्, स्वास्थ्य	उच्च	कानुनी संरचना अभ्यासकर्ता दर्ता भई अनुमतिपत्र प्रमाणीकरण	पारित कानुनी संरचना हेरेक समूहमा अनुमतिप्राप्त	१४,७००

मुकुन्द प्रसाद बिरौला
सचिव

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
	हीलर) का लागि अनुमतिपत्र प्रणाली लागु गर्ने		व्यवसायी परिषद्, नर्सिङ परिषद्, औषधि व्यवसायी परिषद्, विद्यविद्यालयहरू संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, नेपाल पर्यटन बोर्ड			अभ्यासकर्ताको सङ्ख्या नियम पालनाको दर	
५.	आचारसंहिता कार्यान्वयन यस्ता केन्द्रहरूका लागि (सेवानाहीको सुरक्षा, सफाइ र धेरापिस्टको योग्यतालागायत विषयमा) राष्ट्रिय आचारसंहिता तथा सञ्चालन मापदण्ड जारी गर्ने र त्यसको पालनालाई राष्ट्रिय आरोग्य गुणस्तर मापदण्डमा समाहित गर्ने	तत्काल (१ वर्ष)	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, शिक्षा मन्त्रालय, सिटिइभिटी, सम्बन्धित परिषद् (आयुर्वेद चिकित्सा परिषद्, स्वास्थ्य व्यवसायी परिषद्, नर्सिङ परिषद्, औषधि व्यवसायी परिषद्) नेपाल पर्यटन बोर्ड,	उच्च	राष्ट्रिय आचारसंहिता जारी भई लागु भएको	आचारसंहिता प्रकाशित आचारसंहिताप्रति औपचारिक सहमति जनाउने आरोग्य व्यवसायको प्रतिशत	७,५००

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
६.	स्वास्थ्य, सुरक्षा तथा सफाई प्रोटोकल स्पा, योग तथा रिट्रीट केन्द्रका लागि (आइएसओ १७६७९, GSTC लगायत) अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड लागु गर्ने/सङ्क्रमण नियन्त्रण तथा आपत्तीन सहयोगबारे कर्मचारीलाई प्रशिक्षित गर्ने	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	नेपाल पर्यटन बोर्ड, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, स्वास्थ्य मन्त्रालय विकास साझेदार		सर्वे प्रमाणीकृत केन्द्रहरूमा मापदण्डअनुसारको स्वास्थ्य, सुरक्षा तथा सफाई प्रोटोकल	स्वास्थ्य, सुरक्षा तथा सफाई प्रोटोकलबारे तालिमप्राप्त कर्मचारीको प्रतिशत सफाई परीक्षणमा उत्तीर्ण दर	४,४००
७.	आरोप्यका लागि डिजिटल कनेक्टिभिटी रिट्रीट क्षेत्रमा ब्रोडब्यान्ड इन्टरनेट तथा नवीकरणीय ऊर्जा सुनिश्चित गर्न दूरसञ्चार तथा ऊर्जा कम्पनीसँग साझेदारी गर्ने	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय तथा स्थानीय तह एनसेल, नेपाल टेलिकम, ग्रामीण विद्युतीकरण निकाय तथा नवीकरणीय ऊर्जा प्रदायक	मध्यम	प्रायः केन्द्रमा उच्च गतिको इन्टरनेट तथा जगडा स्रोतको व्यवस्थापन	ब्रोडब्यान्ड भएका केन्द्रहरूको प्रतिशत नवीकरणीय विद्युत्को प्रतिशत	७५,०००

मुकुन्द प्रसाद बिरौला
सचिव

संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन विभाग, बटोखादी
नेपाल सरकार

५.४. लगानी तथा सहयोगी वातावरणसम्बन्धी रणनीतिक कार्योजना

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
१.	आरोग्य लगानी द्वार (वन-स्टप डेस्क) (लगानी बोर्ड वा पर्यटन विभाग मातहत) एक विशिष्ट सहजीकरण डेस्क स्थापना गरी लगानीकर्तालाई स्वीकृति, जग्गा तथा लगानी सहयोगवारे सहयोग गर्ने	तत्काल (१-२ वर्ष)	लगानी बोर्ड, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, पर्यटन, पर्यटन बोर्ड विकास साझेदार	उच्च	लगानीकर्ताले सरलीकृत सेवा पाउनेछन् र कारोवारको सहमति छिटो हुनेछ	सहयोग प्राप्त परियोजनाको सङ्ख्या स्वीकृतिका लागि औसतमा घटेको समय	३०,०००
२.	लगानी प्रोत्साहन प्याकेज आरोग्य पर्यटन प्रवेशाज्ञा, नवप्रवर्धन कार्यक्रम, भूउपयोगसम्बन्धी विशेष व्यवस्था लगायतको व्यवस्था	तत्काल (१-२ वर्ष)	अर्थ मन्त्रालय, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय; राजस्व विभाग, स्वास्थ्य मन्त्रालय, भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय, पर्यटन बोर्ड	उच्च	मन्त्रिपरिषद् तथा संसद्बाट औपचारिक रूपमा प्रोत्साहन पारित	प्रोत्साहनका उपायको अवलम्बन आवेदन दिने फर्महरूको सङ्ख्या	७,५००

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
३.	नेपाल आरोग्य पर्यटन विकास नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले स्टार्टअप, साना तथा मझौला उद्योग अनि हरित परियोजनालाई विशेष व्यवस्था गर्ने	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, नेपाल पर्यटन बोर्ड, वित्तीय संस्थाहरु	उच्च	आरोग्य क्षेत्रका साना तथा मझौला उद्योगहरुको संख्या वृद्धि हुने	सहयोग प्राप्त उद्योगहरुको संख्या	७५,०००
४.	वैदेशिक लगानीको प्रवर्धन तथा सुरक्षा वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्न अन्तर्राष्ट्रिय रोडशो (आरोग्य सम्मेलन तथा प्रदर्शनी आदि) आयोजना गर्ने; आरोग्य लगानीकर्ताका लागि (विवाद समाधान तथा स्वदेश फिर्तिलगायत विषयमा) कानुनी संरक्षण अझ बलियो बनाउने	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	अर्थ मन्त्रालय, उद्योग मन्त्रालय, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, राष्ट्र बैंक, लगानी बोर्ड नेपाल पर्यटन बोर्ड, निजी क्षेत्रका सङ्गठनहरु गन्तव्य मुलुकका कुटनीतिक नियोग	मध्यम	लगानी प्रतिबद्धता	प्राप्त प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको आकार विदेशी निकायसँग हस्ताक्षर भएका सम्झदारीपत्रको सङ्ख्या	१७,४००

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

५.५. मानवीय पूँजी तथा सीप विकाससम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
१.	प्रमाणीकृत पाठ्यक्रम तथा शैक्षिक संस्था विकास मानक पाठ्यक्रम (सर्टिफिकेट/डिप्लोमा कार्यक्रम) तयार गरी प्रशिक्षण केन्द्रलाई प्रमाणीकरण गर्न शिक्षासम्बन्धी निकायसँग सहकार्य गर्ने	मध्यकालीन (१-२ वर्ष)	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, CTEVT, NATHM, नेपाल पर्यटन बोर्ड विश्वविद्यालय, निजी क्षेत्रका सङ्गठनहरू	उच्च	राष्ट्रिय मान्यता प्राप्त प्रशिक्षण पाठ्यक्रम र प्रमाणीकृत प्रदायक	प्रमाणीकृत कार्यक्रमको सङ्ख्या विद्यार्थी भर्नासम्बन्धी तथ्याङ्क	१७,४००
२	छात्रवृत्ति तथा समावेशी कार्यक्रम महिला, युवा तथा सीमान्तकृत उम्मेदवारहरूका लागि प्रशिक्षणका अवसर र छात्रवृत्तिमा आरक्षण दिने; कम प्रतिनिधित्व भएका समूहका लागि मेन्टरिङ तथा ऋण उपलब्ध गराउने	तत्काल (१ वर्ष)	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, पर्यटन विभाग, NATHM र CTEVT विश्वविद्यालय, गैरसरकारी संस्था, सामुदायिक संस्था	उच्च	नयाँ प्रमाणीकृत पेसाकर्मीको विविधतापूर्ण जनशक्ति	लक्षित समूहका प्रशिक्षार्थीको प्रतिशत प्रदान गरिएका छात्रवृत्तिको सङ्ख्या	७,५००

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
३.	जनशक्ति विकास तथा अनुभव आदानप्रदान जनशक्ति प्रशिक्षण सहजीकरण (विदेश/अनलाइन) तथा अन्तर्राष्ट्रिय मेन्टरिङ र अनुभव आदानप्रदान (भारत र थाइल्यान्ड आदि देशसँग)को सहजीकरण गर्ने	मध्यम (२-४ वर्ष)	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, नेपाल पर्यटन बोर्ड, विध्वविद्यालय, NATHM र CTEVT अन्तर्राष्ट्रिय आरोग्य विद्यालयहरू, रलोबल बेलनेस इनिशिएटिभ	मध्यम	अत्याधुनिक विधि तथा अद्यावधिक पाठ्यक्रमले सुसज्जित प्रशिक्षक	अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रशिक्षित प्रशिक्षकको सङ्ख्या सुरु गरिएका नयाँ कार्यक्रमको सङ्ख्या	११,०००
४.	निरन्तर व्यावसायिक विकास अभ्यासकर्ताहरूको निरन्तर व्यावसायिक विकासका लागि अनलाइन प्लेटफर्म सुरु गर्ने र नियमित सीप विकास अनिवार्य गर्ने	मध्यम (२-३ वर्ष)	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, नेपाल पर्यटन बोर्ड, NATHM र CTEVT, व्यवसायिक तथा सीप विकास तालिम केन्द्र लगायतका संस्थाहरू व्यावसायिक तथा निजी क्षेत्रका सङ्गठनहरू	मध्यम	सक्रिय निरन्तर व्यावसायिक विकास आवश्यक प्रमाणपत्र नवीकरण प्रणाली	दर्ता भएका सक्रिय प्रयोगकर्ता पूरा भएका निरन्तर व्यावसायिक विकासका कार्यक्रमहरू	१७,४००

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

५.६. बजार विकास तथा ब्रान्ड प्रवर्धनसम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
१.	“आरोग्य नेपाल” ब्रान्ड तथा अभियानको सुरुवात सदृश्य पहिचान (लोगो, ट्यागलाइन आदि) र बजारीकरण सामग्रीहरू निर्माण; विश्वव्यापी डिजिटल अभियानको सुरुवात	तत्काल (१ वर्ष)	नेपाल पर्यटन बोर्ड, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय र परराष्ट्र मन्त्रालय, निजी क्षेत्रका सङ्गठन, दूतावासहरू	उच्च	नियमित ब्रान्ड उपस्थिति प्रारम्भिक मिडिया कभरेज	ब्रान्ड रिकल म्याट्रिक्स डिजिटल इम्प्रेसनको सङ्ख्या	३०,०००
२.	अन्तर्राष्ट्रिय मेला र इन्फ्लुअन्सरको संलग्नता आरोग्य एवं यात्रासम्बन्धी प्रदर्शनमा सहभागिता र ब्लगर एवं इन्फ्लुअन्सरका लागि घुलमिल हुन सहयोग पुऱ्याउने यात्रा कार्यक्रम आयोजना	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	नेपाल पर्यटन बोर्ड, निजी क्षेत्र संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, परराष्ट्र मन्त्रालय, निजी क्षेत्रका सङ्गठन, दूतावासहरू, वायुसेवाप्रदायकहरू	उच्च	नेपाल आरोग्य पर्यटन सम्बन्धमा सञ्चारमाध्यममा आएका सामग्री तथा सामाजिक सञ्जालको प्रयोग	सहभागी कार्यक्रमको सङ्ख्या सञ्चार माध्यममा नाम उल्लेख भएको पटक इन्फ्लुअन्सरको पोस्टको सङ्ख्या	३०,०००
३.	लक्षित बजार अभियान मुख्य स्रोत बजार लक्षित विशिष्ट प्रवर्धन (युरोप तथा संयुक्त राज्य अमेरिकामा आयुर्वेद तथा योग,	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	नेपाल पर्यटन बोर्ड संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय र परराष्ट्र	मध्यम	प्राथमिकताप्राप्त खण्ड तथा बजारबाट हुने बुकिङमा वृद्धि	लक्षित अभियानको सङ्ख्या लक्षित बजारबाट आउने पर्यटकको	३०,०००

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
४.	एशिया तथा डायस्पोरामा आध्यात्मिक यात्रा (आन्तरिक र क्षेत्रीय बजार विकास) सामग्रीको विकास तथा प्रचारप्रसार आरोग्य पर्यटनसम्बन्धी नेपालका आकर्षणहरूमा जोड दिँदै गाइडबुक, भिडिओ तथा राष्ट्रिय वेबसाइट निर्माण	तत्काल (१ वर्ष)	नेपाल पर्यटन बोर्ड, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, निजी क्षेत्रका सङ्गठन	मध्यम	अनलाइन तथा अफलाइन शोपर हुने उच्च गुणस्तरका सामग्री	सङ्ख्यामा भएको वृद्धिको प्रतिशत प्याकेजको बिक्री	३०,०००
५.	नेपाल प्रवर्धनका राष्ट्रिय अभियानमा आरोग्यको एकीकरण आधिकारिक पर्यटन बजारीकरण (दशकव्यापी अभियान) मा आरोग्यसम्बन्धी यात्रा र दृश्यहरू समावेश भएको सुनिश्चितता	तत्काल (१-२ वर्ष)	नेपाल पर्यटन बोर्ड संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, निजी क्षेत्रका सङ्गठन	मध्यम	एकीकृत राष्ट्रिय पर्यटन सन्देशको प्रचार	पर्यटन प्रवर्धन अभियानका सामग्रीमा आरोग्य खण्ड थप	३,०००
६.	नेपाल आरोग्य छाप तथा उत्कृष्टता पुरस्कार	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, नेपाल	मध्यम	आरोग्य छाप तथा उत्कृष्टता पुरस्कारको राष्ट्रिय पहिचान	छाप प्राप्त गर्ने संस्थाहरूको सङ्ख्या	१७,४००

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
	आरोग्य छाप प्रमाणीकरण चिह्न; वार्षिक उत्कृष्टता पुरस्कार वितरण (संस्था, अभ्यासकर्ता, नवप्रवर्तन)		पर्यटन बोर्ड, निजी क्षेत्रका संस्था, कर्पोरेट संस्थाहरू		हुने प्रणाली स्थापना	पुरस्कार उल्लेख हुने सञ्चार माध्यमका सामग्रीको सङ्ख्या	
७.	रणनीतिक साझेदारी अनलाइन यात्रा प्लेटफर्म तथा विश्वव्यापी यात्रा सञ्चालकहरू (अनलाइन ट्राभल एजेन्सी, वायुसेवाप्रदायक तथा आरोग्य पर्यटन सम्बन्धी प्रकाशकहरूसँग रणनीतिक साझेदारी विकास	मध्यकालीन (२-४ वर्ष)	नेपाल पर्यटन बोर्ड निजी क्षेत्रका संस्था, कर्पोरेट संस्थाहरू, वायुसेवा तथा अनलाइन ट्राभल एजेन्सीहरू	मध्यम	रणनीतिक साझेदारी स्थापना	साझेदारबाट प्रवर्द्धनात्मक क्रियाकलापको सङ्ख्या नेपाल आरोग्य पर्यटन सम्बन्धमा अनलाइन ट्राभल एजेन्सीबाट प्रकाशित सूचीको सङ्ख्या	३०,०००

मुकुन्द प्रसाद बिरौला
सचिव

५.७. डिजिटल सबलीकरण तथा प्रविधिसम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
१.	आरोग्य पर्यटन पोर्टल निर्माण संस्था तथा अभ्यासकर्ताको सम्पर्क विवरण (डाइरेक्टरी), बुकिङ सुविधा, थप सामग्री तथा समीक्षा समेत भएको वेब तथा प्लेटफर्म	तत्काल (१ वर्ष)	नेपाल पर्यटन बोर्ड, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, परराष्ट्र मन्त्रालय तथा निजी क्षेत्रका सङ्गठन	उच्च	बुकिङ गर्ने सुविधासहित पोर्टल सञ्चालन	पोर्टल सञ्चालनमा आएको भित्ति दर्ता भएका संस्था तथा अभ्यासकर्ताको सङ्ख्या मासिक प्रयोगकर्ता	३०,०००
२.	तथ्याङ्क विश्लेषण तथा ड्याशबोर्ड पर्यटकको आगमन, सन्तुष्टि तथा आर्थिक प्रभावको अभिलेखिकरणका लागि अध्ययन तथा पर्यटनसम्बन्धी तथ्याङ्क समाहित गरी वार्षिक "आरोग्य सूचकाङ्क"मा प्रकाशन गर्ने	मध्यकालीन (१२ वर्ष)	नेपाल पर्यटन बोर्ड, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, अध्ययन विभाग	मध्यम	नीति निर्माताहरूका लागि वास्तविक समयको तथ्याङ्क दिने ड्याशबोर्ड सञ्चालन	प्रकाशित प्रतिवेदन	७५,०००
३.	प्रविधि स्वीकारमा सहयोग साना व्यवसायीहरूका लागि (उदाहरणका लागि, प्रपर्टी म्यानिजमेन्ट सिस्टम	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	नेपाल पर्यटन बोर्ड, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय, निजी संस्थाहरू	मध्यम	साना तथा मझौला उद्योगको डिजिटल रेडिनेसमा वृद्धि	पीएमएस तथा अनलाइन बुकिङ प्रयोग गर्ने संस्थाहरूको सङ्ख्या	७,५००

मुकुन्द प्रसाद बिरौला
सचिव

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
	'पीएमएस' व्यवस्थापन प्रणाली तथा अनलाइन बुकिङ आदि विषयमा) बेबिनार तथा छुट					अनलाइन सेमिनारमा सहभागिता	
४.	साइबर सुरक्षा तथा तथ्याङ्कको संरक्षण सबै डिजिटल प्लेटफर्ममा तथ्याङ्कको गोपनीयता तथा सुरक्षासम्बन्धी मापदण्ड लागु गर्ने (जेनरल डेटा प्रोटेक्सन रेगुलेशन 'जीडीपीआर'+जस्ता नीतिहरू, सुरक्षित भुक्तानी प्रणाली तथा 'पीसीआई'-को पालना)	मध्यकालीन (२ वर्ष)	सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय, राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्र, CIB	मध्यम	सुरक्षित प्लेटफर्म सञ्चालन	सुरक्षा परीक्षण सञ्चालन, घटनाबारे जानकारी तथा समाधान	३,०००
५.	'स्मार्ट' पर्यटन सेवाहरू आरोग्य पर्यटन स्थलहरूमा क्यूआर कोड; भर्चुअल सहयोगी च्याटबट; भर्चुअल भ्रमण	तत्काल (१ वर्ष)	नेपाल पर्यटन बोर्ड, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, निजी क्षेत्रका सङ्गठन	मध्यम	पर्यटकको अनुभव, पहुँच तथा तथ्याङ्कमा आधारित व्यवस्थापनामा वृद्धि	क्यूआर कोड भएका आरोग्य स्थलहरूको सङ्ख्या सुरु गरिएका भर्चुअल भ्रमणको सङ्ख्या तथा प्रयोगकर्ताको	३०,०००

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

३२

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
						संलग्नतासम्बन्धी तथ्याङ्क (भ्यू, औसत समय) 'वेबेबल' तथा 'स्मार्ट' उपकरणमा सेवा समाहित गर्ने आरोग्य केन्द्रहरूको सङ्ख्या	

मुकुण्ड प्रसाद निरौला
सचिव

(Handwritten Signature)

५.८. दिगोपन तथा सामुदायिक समावेशीकरणसम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
१.	वातावरणीय मापदण्ड कार्यान्वयन प्रमाणीकृत संस्थाहरूलाई मापदण्ड पालना गर्न अनिवार्य गर्ने (नवीकरणीय ऊर्जा प्रयोग तथा प्लास्टिकको शून्य प्रयोग)	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, नेपाल पर्यटन बोर्ड, ग्लोबल सस्टेनेबल टुरिजम काउन्सिल, निजी क्षेत्रका सङ्गठनहरू	उच्च	हरित मापदण्ड पालना गर्ने संस्थाहरू; कार्विन फूटप्रिन्टमा कमी	ऊर्जा तथा पानीको प्रयोगवारेका लक्ष्य पूरा गर्ने संस्थाहरूको प्रतिशत पुनः प्रयोग (रिसाइक्लिङ दर)	१७,४००
२.	सामुदायिक स्वामित्व तथा प्रशिक्षण आरोग्य सेवामा स्थानीयवासीको सहभागिताका लागि सहकारी (महिला होमस्टे र जडिबुटी उद्यानलगायत)लाई सहयोग र व्यावसायिक तालिम	मध्यकालीन (२-३ वर्ष)	नेपाल पर्यटन बोर्ड, स्थानीय गैरसरकारी संस्था महिला समूह, सहकारी, निजी क्षेत्रका सङ्गठनहरू	उच्च	कुल सामान-सेवा प्रवाहको कम्तीमा ३०% हिस्सेदारी स्थानीय सेवाप्रदायकहरूको हुनुपर्नेछ।	स्थानीय स्वामित्व भएका आरोग्य व्यवसायको सङ्ख्या रोजगारीमा स्थानीयवासीको हिस्सा	१७,४००
	सांस्कृतिक संरक्षण सम्मानजनक संलग्नता सुनिश्चित गर्न निर्देशिका तथा सामग्रीको विकास	मध्यकालीन (२ वर्ष)	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, नेपाल पर्यटन बोर्ड, धामीश्रीक्रीका	मध्यम उच्च	परम्पराको अझ उन्नत तरिकाले संरक्षण; पर्यटकको व्यवहारमा सुधार	सांस्कृतिक मार्गदर्शनवारे वितरित ब्रोशर सङ्ख्या प्राप्त उजुरी	७,५००

सुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

२३

नेपाल टुरिज्म बोर्ड
संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन विभाग, काठमाडौं

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
४.	रोजगारीसम्बन्धी लक्ष्य समुचित पारिश्रमिक र सेवासुविधासहित प्रमाणीकृत संस्थामा तालिम तथा कामका लागि भर्ना लक्ष्य ($\geq 80\%$ महिला, $\geq 20\%$ सीमान्तकृत) कार्यान्वयन	मध्यकालीन (२ वर्ष)	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, नेपाल पर्यटन बोर्ड, NATHM र CTEVT विद्यालय, गैरसरकारी संस्था, निजी क्षेत्र, महिला सहकारी	उच्च	रोजगारीमा स्थानीय महिला तथा युवाको अनुपात वृद्धि	जनशक्ति संरचनाको तथ्याङ्क आरक्षण पूरा गर्ने संस्थाहरूको प्रतिशत	दिगोपन अनुगमन तथा प्रतिवेदन सामाजिक तथा वातावरणीय प्रभावबारे वार्षिक समीक्षा र नतिजा प्रकाशन (उदाहरण: ऊर्जा प्रयोग र स्थानीय पारिश्रमिकको ड्याशबोर्ड)

मुकुन्द प्रसाद बिरौला
सचिव

२५

क्रियाकलाप	क्रियाकलापको विवरण	समय	मुख्य तथा सहयोगी निकाय	प्राथमिकता	अपेक्षित प्रतिफल	अनुगमनका मुख्य सूचक	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)
५.	दिगोपन अनुगमन तथा प्रतिवेदन सामाजिक तथा वातावरणीय प्रभावबारे वार्षिक समीक्षा र नतिजा प्रकाशन (उदाहरण- ऊर्जा प्रयोग र स्थानीय पारिश्रमिकको ड्याशबोर्ड)	मध्यकालीन (२-४) वर्ष	नेपाल पर्यटन बोर्ड, राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, निजी क्षेत्रका सङ्गठनहरू, विध्वविद्यालयहरू	मध्यम	आरोग्य पर्यटन सम्बन्धी दिगो विकासका लक्ष्यअन्तर्गतका सूचकको पारदर्शी अभिलेखीकरण	वार्षिक रूपमा अद्यावधिक गरिएको दिगोपन ड्याशबोर्ड परीक्षणबाट पत्ता लागेका तथ्यहरूको प्रकाशन	४४,०००

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

अनुसूची १: आरोग्य पर्यटन वस्तु (Products) तथा सेवाहरू (Services)

क. स्पा तथा मसाज सेवाहरू

श्रेणी	सेवा तथा सुविधाहरू
पुनर्ताजगी तथा स्वीडिश/युरोपेली मसाज	तनाव कम गर्ने, मांसपेशीलाई आराम दिने र रक्तसञ्चार सुधार गर्ने उद्देश्यले गरिने पूर्ण-शरीर तेल मसाज। सामान्यतया ६०-१२० मिनेटका सत्रमा प्रदान गरिन्छ।
उपचारात्मक मसाज (डिप टिस्यु, स्ट्रेचिड आदि)	मांसपेशीका गाँठा र दीर्घकालीन तनाव लक्षित गरी गहिरो दबाव प्रविधि प्रयोग गरिने उपचारात्मक मसाज। पदयात्री तथा साहसिक पर्यटकका लागि विशेष रूपमा उपयोगी।
सिग्नेचर तथा परम्परागत मसाज	विशिष्ट विधि, न्यानो जडीबुटी पोको वा स्थानीय परम्परामा आधारित नेपाली, नेवारी तथा हिमाली शैलीका मसाज।
सुगन्ध (एरोमा) थेरापी	प्राकृतिक सुगन्धित तेल प्रयोग गरी मानसिक शान्ति, तनाव न्यूनीकरण तथा शारीरिक-भावनात्मक सुस्वास्थ्य अभिवृद्धि गर्ने विधि। मसाज वा सुँघ्ने प्रक्रियामार्फत प्रदान गरिन्छ।
आयुर्वेदिक तेल उपचार	पिचु, अभ्यङ्ग जस्ता आयुर्वेदिक शरीर मालिस तथा वाष्प स्नानसँग संयोजन गरी दोष सन्तुलन र थकान न्यूनीकरण गर्ने उपचार।
थाई मसाज तथा स्ट्रेचिड	अकुप्रेसर, सहयोगी योग स्ट्रेचिड र लयबद्ध चाप प्रयोग गरी गरिने सुक्खा वा तेलमा आधारित मसाज, जसले शारीरिक तथा मानसिक स्फूर्ति प्रदान गर्दछ।
पदयात्री विशेष उपचारात्मक मसाज	पैतालाको रिफ्लेक्सोलोजी तथा खुट्टा मसाजमार्फत दुखाइ कम गर्ने र ऊर्जा प्रवाह सुधार गर्ने सेवा; विशेषतः पदयात्रा पश्चात् लोकप्रिय।
रिफ्लेक्सोलोजी तथा फूट मसाज	पैतालाका विशिष्ट बिन्दुमा चाप दिई शरीरका सम्बन्धित अङ्गहरूमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने उपचार विधि।

६०

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

श्रेणी	सेवा तथा सुविधाहरू
कपिड तथा समग्र उपचार	सक्सन कप प्रविधिबाट मांसपेशी शिथिल गर्ने र शरीर शुद्धीकरणमा सहयोग गर्ने उपचार। साथै जडीबुटी पोको मसाज तथा बाम उपचार जस्ता समग्र पद्धतिहरू पनि समावेश।
हट स्टोन तथा ताप उपचार	तातो दुङ्गा वा तातो पोको प्रयोग गरी गहिरो मांसपेशी तनाव कम गर्ने ताप-आधारित उपचार।
टाउको, घाँटी, ढाड तथा काँध मसाज	छोटो अवधिको केन्द्रित मसाज सेवा, कार्यालय कर्मचारी र यात्रुहरूका लागि द्रत राहत प्रदान गर्ने।
शरीर उपचार (स्क्रब तथा न्याप)	शरीरको मृत छाला हटाउने स्क्रब र त्यसपछि गरिने मोइस्चराइजिड न्याप वा माटो मास्क। प्रायः आधा-दिने प्याकेजमा समावेश।
फेसियल तथा छाला हेरचाह	छालाको सफाइ, जलियोजन र चाउरीपन न्यूनीकरण गर्ने सामान्य तथा उन्नत फेसियल सेवा; कहिलेकाहीं टाउको मसाज वा आँखाको हेरचाहसँग संयोजन।
मेनीक्योर, पेडीक्योर तथा सैलुन सेवा	नङ हेरचाह, व्याक्सिड, कपाल हेरचाह तथा आधारभूत सौन्दर्य सेवा; विशेषतः होटल-आधारित स्पा केन्द्रहरूमा उपलब्ध।
जल चिकित्सा	वाष्प स्नान, साउना तथा ज्याकुजी जस्ता सुविधा; शरीर शिथिलता, शुद्धीकरण र मांसपेशी आरामका लागि प्रयोग हुने ताप तथा पानी-आधारित उपचार।

ख. आयुर्वेद क्लिनिक सेवाहरू

श्रेणी	सेवा तथा सुविधाहरू
आयुर्वेदिक चिकित्सक परामर्श	प्रारम्भिक तथा पुनःपरामर्श सेवा; दोष परीक्षण, नाडी तथा जिब्रो परीक्षण, प्रकृति विश्लेषण र व्यक्तिगत उपचार तथा आहार योजना समावेश।
पञ्चकर्म विषहरण चिकित्सा	शरीर शुद्धीकरण र दोष सन्तुलनका लागि पूर्ण पञ्चकर्म कार्यक्रम; वमन, विरेचन, वस्ती, नस्य तथा रक्तमोक्षण जस्ता विधिहरू समावेश।

श्रेणी	सेवा तथा सुविधाहरू
छोटो अवधिको पञ्चकर्म आवासीय कार्यक्रम	एकदेखि चार हप्तासम्मका आवासीय विपहरण कार्यक्रम; पञ्चकर्मसँगै योग, ध्यान, आयुर्वेदिक आहार र जीवनशैली परामर्श समेटिने।
आयुर्वेदिक मसाज (अभ्यङ्ग)	औषधिमूलक जडीबुटी तेल प्रयोग गरी गरिने पूर्ण-शरीर मालिस; रक्तसञ्चार सुधार, स्नायु शान्ति तथा पञ्चकर्मपूर्व तयारीका लागि उपयोगी।
स्नेहन (तैल मर्दन चिकित्सा)	न्यानो जडीबुटी तेल प्रयोग गरी शरीर पोषण, कडापन न्यूनीकरण र विपहरण तयारी गर्ने विधि।
शिरोधारा तथा टाउको उपचार	निधारमा न्यानो तेलको धारा, शिरोवस्ती तथा टाउको-कपाल उपचार; अनिद्रा, चिन्ता र मानसिक तनाव न्यूनीकरणका लागि।
स्थानीय उपचार (कटिबस्ती, ग्रीवाबस्ती, जानुबस्ती आदि)	शरीरका विशिष्ट भागमा तेल अड्याएर गरिने उपचार; ढाड, घाँटी, घुँडा तथा हाडजोर्नीसम्बन्धी समस्यामा प्रयोग।
नस्य तथा पिनास हेरचाह	नाकमार्फत औषधिमूलक तेल वा जडीबुटी मिश्रण प्रयोग गरी गरिने उपचार; पिनास, टाउको दुखाइ आदिमा उपयोगी।
आयुर्वेदिक औषधि तथा जडीबुटी सेवा	चिकित्सकको सिफारिसअनुसार आयुर्वेदिक औषधि, चूर्ण, तेल, ट्याब्लेट तथा टोनिक उपलब्ध गराइने सेवा।
जीवनशैली, आहार तथा आरोग्य परामर्श	व्यक्तिगत प्रकृति र स्वास्थ्य लक्ष्यअनुसार दैनिक दिनचर्या, मौसमी आहार, पोषण, योग तथा तनाव व्यवस्थापन मार्गदर्शन।
तालिम पाठ्यक्रम तथा अभ्यास कार्यक्रम	आयुर्वेदिक मसाज, पञ्चकर्म सहायक तथा आधारभूत सिद्धान्तसम्बन्धी अल्पकालीन तालिम तथा अभ्यास कार्यक्रम।
एकीकृत आयुर्वेद-योग कार्यक्रम	योग, प्राणायाम, ध्यान र आयुर्वेद उपचार संयोजन गरी पुनर्जागरण तथा समग्र स्वास्थ्य अभिवृद्धि गर्ने आवासीय कार्यक्रम।

ग. योग तथा ध्यानका सेवाहरू

उपश्रेणी	विशिष्ट सेवा तथा सुविधाहरू
बहु-दिने योग रिट्रीट	पोखरा, नगरकोट तथा पहाडी क्षेत्रका पवित्र मन्दिरहरूजस्ता शान्त वातावरणमा सञ्चालन हुने ३ देखि १४ दिनसम्मका आवासीय योग रिट्रीटहरू; जसमा दैनिक आसन कक्षा, निर्देशित ध्यान, प्राणायाम, शाकाहारी भोजन तथा प्रकृति पदयात्रा समावेश हुन्छन्।
दैनिक योग कक्षाहरू	आन्तरिक पाहुना तथा बाह्य पर्यटकहरूका लागि विहान र बेलुका सञ्चालन हुने हठ योग, ऊर्जा योग, विन्यास, अष्टाङ्ग, यिन तथा पुनर्ताजगीमूलक (रिस्टोरेटिभ) शैलीका सबै तहका ड्रप-इन कक्षाहरू।
ध्यान रिट्रीट (विपश्यना शैली)	सातदेखि १० दिनसम्मका निर्देशित मौन ध्यान पाठ्यक्रमहरू; जसमा कडा दैनिक तालिका, आर्य मौन (Noble Silence) को पालना तथा विशेष केन्द्रहरूमा दानमा आधारित सहभागिता सहित स्तरीकृत विपश्यना विधि अपनाइन्छ।
आवासीय ध्यान पाठ्यक्रम	३ देखि १० वा सोभन्दा बढी दिनसम्मका आवासीय पाठ्यक्रमहरू; जसमा योगाभ्यास, सचेतना (माइन्डफुलनेस), श्वासप्रश्वास सचेतना तथा ऊर्जा ध्यानको प्रशिक्षण प्रदान गरिन्छ, र कहिलेकाहीं नैतिकता तथा एकाग्रतासम्बन्धी शिक्षासँग आवद्ध गरिन्छ।
योग शिक्षक तालिम	१००, २००, ३०० तथा ५०० घण्टाका प्रमाणित योग शिक्षक तालिम कार्यक्रमहरू; जसमा योग दर्शन, आसन, शरीर विज्ञान (एनाटोमी), प्राणायाम, धारणा, ऊर्जा ध्यान तथा शिक्षण विधिहरू समावेश हुन्छन्, र प्रायः अन्तर्राष्ट्रिय प्रमाणीकरणका लागि मान्यता प्राप्त हुन्छन्।
योग तथा पदयात्रा प्याकेज	पदयात्रा तथा योग-ध्यानलाई एकीकृत गरी तयार गरिएको भ्रमण कार्यक्रम; जहाँ सहभागीहरूले हिमालय क्षेत्रमा पदयात्रा गर्दै मार्गमा सूर्योदय वा सूर्यास्तका समयमा योग तथा ध्यान अभ्यास गर्दछन्।
शुरुवाती योग तथा सघन पाठ्यक्रम	नयाँ अभ्यासकर्ताहरूका लागि लक्षित छोटो अवधिका परिचयात्मक तथा सघन पाठ्यक्रमहरू; जसमा आधारभूत आसन, श्वासप्रश्वास, शरीर सन्तुलन (अलाइनमेन्ट) तथा प्रारम्भिक ध्यान अभ्यासमा केन्द्रित गरिन्छ।

उपश्रेणी	विशिष्ट सेवा तथा सुविधाहरू
सचेतना तथा विश्राम सत्रहरू	निर्देशित सचेतना अभ्यास, बडी-स्क्यान (शारीरिक निरीक्षण), श्वासप्रश्वास तथा विश्राम प्रविधिहरू; जुन स्वतन्त्र कक्षा वा रिट्रीट बसाइको सहायक सेवाका रूपमा उपलब्ध गराइन्छ।
विशिष्ट ध्यान प्रविधिहरू	विभिन्न आध्यात्मिक परम्पराअन्तर्गत विकसित चक्र ध्यान, गतिशील ध्यान, कुण्डलिनी तथा अन्य सक्रिय ऊर्जा ध्यान विधिहरूमा आधारित संरचित सत्रहरू; जुन काठमाडौं वरपरका आश्रमहरूमा सञ्चालन गरिन्छ।

घ. उपचार तथा आध्यात्मिक सेवाहरू

उपश्रेणी	विशिष्ट सेवा तथा सुविधाहरू
ध्वनि उपचार तथा साउन्ड-बाथ सत्रहरू	सिङ्गिङ बाउल, घण्टी (गोंग) तथा अन्य वाद्यवादनको प्रयोगद्वारा सञ्चालन गरिने सामूहिक वा व्यक्तिगत गहन ध्वनि उपचार अनुभव; जसले मानसिक शान्ति, भावनात्मक विरेचन तथा गहिरो विश्राममा सहयोग पुऱ्याउँछ र प्रायः योग रिट्रीटहरूमा समावेश गरिन्छ।
रेकी उपचार सत्र (ऊर्जा उपचार पद्धति)	ब्रह्माण्डीय प्राण ऊर्जा प्रवाहित गराई शरीरको प्राकृतिक उपचार प्रक्रियालाई सक्रिय बनाउने सौम्य ऊर्जा उपचार पद्धति; जसले गहिरो विश्राम, भावनात्मक सन्तुलन तथा समग्र सुस्वास्थ्य प्रवर्धन गर्दछ।
चक्र उपचार सत्र (प्राण ऊर्जा उपचार पद्धति)	आधारभूतदेखि उन्नत तहसम्मका प्राण ऊर्जा अभ्यासहरू; जसले चक्र (ऊर्जा केन्द्र) सन्तुलन, जागरण तथा ऊर्जा प्रवाह सुदृढीकरणमा केन्द्रित हुन्छ। यसमा योगाभ्यास, गहिरो विश्राम तथा भावनात्मक सन्तुलन प्रवर्धन गर्ने विधिहरू समावेश हुन्छन्।
एकीकृत योग, पदयात्रा तथा उपचार रिट्रीट	ग्रामीण वा पहाडी क्षेत्रहरूमा योग, निर्देशित ध्यान, गाउँ वा हिमाली पदयात्रा तथा ध्वनि उपचारःऊर्जा सन्तुलन सत्रहरू संयोजन गरिएका पूर्ण स्वास्थ्य (होलिस्टिक) रिट्रीट वा होमस्टे कार्यक्रमहरू।
आध्यात्मिक आश्रम (कम्युन) रिट्रीट	आध्यात्मिक आश्रमहरूमा आवासीय बसाइ; जसमा ध्यानमूलक उपचार समूह, ऊर्जा ध्यान, सत्सङ्ग (प्रवचन) तथा विशिष्ट आध्यात्मिक शिक्षामा आधारित सामुदायिक जीवनशैली अभ्यास गरिन्छ।

उपश्रेणी	विशिष्ट सेवा तथा सुविधाहरू
मौन आध्यात्मिक रिट्रीट	गुम्बा वा रिट्रीट केन्द्रहरूमा सञ्चालन हुने संरचित मौन कार्यक्रम; जसले अन्तर्दृष्टि, नैतिकशील तथा सघन ध्यान अभ्यासमा केन्द्रित गर्दछ।
बौद्ध गुम्बा वसाइ	गुम्बा वा आसपास सञ्चालन गरिने अल्पकालीन आवासीय कार्यक्रम; जसले पाहुनाहरूलाई पाठ-पूजा, ध्यान अभ्यास तथा आधारभूत बौद्ध दर्शन सिक्ने अवसर प्रदान गर्दछ।
पूर्ण स्वास्थ्य तथा ऊर्जा कार्य	चक्र उपचार, ऊर्जा-सन्तुलन सत्र, आध्यात्मिक परामर्श तथा भावनात्मक उपचारसम्बन्धी व्यक्तिगत रूपान्तरणमुखी अभ्यासहरू समेटिएका समग्र स्वास्थ्य प्याकेजहरू।
क्रिष्टल तथा वैकल्पिक पद्धतिहरू	क्रिष्टल—रत्न चिकित्सा तथा अन्य वैकल्पिक 'एसोटेरिक' उपचार विधिहरू (जस्तै: चक्र सन्तुलन, आभा शुद्धीकरण)।
मन-शरीर चाल	ऊर्जा प्रवाह तथा आरोग्य सुदृढीकरणका लागि ताइची तथा किगोड जस्ता निको पार्ने शारीरिक चाल अभ्यासहरू।
पवित्र/मन्त्र ध्यान (सामूहिक जप)	पवित्र ध्वनि वा मन्त्रहरूको सामूहिक जप; जसले मन शान्त पार्ने, आध्यात्मिक चेतना गहिरो बनाउन तथा आन्तरिक सन्तुलन र सामूहिक सद्भाव अभिवृद्धि गर्न सहयोग गर्दछ।
जेन टयारो रिडिङ (आध्यात्मिक मार्गदर्शन)	टयारो प्रतीकहरूको प्रयोगमा आधारित चिन्तनशील आध्यात्मिक मार्गदर्शन पद्धति; जसले भविष्यवाणीभन्दा बढी आत्मसचेतना, अन्तर्दृष्टि तथा सचेत निर्णय प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउँछ।

मुकुन्द प्रसाद बिरौला
सचिव

अनुसूची २: मापदण्ड तथा आचारसंहिता

२.१ स्पा तथा मसाज केन्द्रहरू

२.१.१ उद्यमहरूका लागि न्यूनतम मापदण्ड

(क) दर्ता तथा इजाजतपत्र

१. सबै आरोग्य सेवा तथा स्पा व्यवसायहरूले सम्बन्धित निकायमा दर्ता हुनुपर्नेछ र प्रत्येक वर्ष आफ्नो दर्ता नवीकरण गर्नुपर्नेछ।
२. वैधानिक व्यवसाय दर्ता (स्थायी लेखा नम्बर-मूल्य अभिवृद्धि कर दर्ता)।

(ख) केन्द्रको पूर्वाधार

स्थानसम्बन्धी पूर्वशर्तः

१. दिउँसो सञ्चालन हुने (डे) स्पाहरूका लागि न्यूनतम २ वटा उपचार कक्ष (होटल स्पाहरूको हकमा उचित तरिकाले छुट्याइएको भए होटल पूर्वाधारसँग एकीकृत गर्न सकिनेछ)।
२. प्रत्येक उपचार कक्षको न्यूनतम क्षेत्रफल कम्तीमा १२ वर्ग मिटर हुनुपर्नेछ।
३. सुविधामा लैङ्गिकताअनुसार छुट्याइएका दुईवटा छुट्टाछुट्टै कपडा फेर्ने स्थान तथा र सामान राख्नका लागि लकरहरू हुनुपर्नेछ।
४. केन्द्रले प्रयोगकर्ताहरूका लागि पानी र हात धुने सुविधा भएका कम्तीमा दुईवटा सुलभ शौचालयहरू उपलब्ध गराउनुपर्नेछ।

उपचार कक्षसम्बन्धी पूर्वशर्तः

१. आपत्कालीन निकास भएका ढोकाहरू
२. हावाको पर्याप्त सञ्चार (प्राकृतिक वा यान्त्रिक) — ग्राह्य विकल्पमा मधुर (डिम) प्रकाशको क्षमतासहित समायोजन गर्न सकिने प्रकाशको व्यवस्था हुनुपर्नेछ।
३. केन्द्रमा प्रयोगकर्ताका लागि गोपनीयता कायम राख्ने पर्दा तथा स्क्रिन र उपयुक्त तौलिया-गाउनहरू उपलब्ध हुनुपर्नेछ।
४. उपचार टेबल, भुईँ र काउन्टरहरूको सतह नन—पोरस (छिद्ररहित) धुन मिल्ने हुनुपर्नेछ।
५. पुरुष र महिलाका लागि स्पष्ट चिन्हसहितको सफा स्नानकक्षहरू हुनुपर्नेछ, विशेष गरी तेलमा आधारित उपचार वा स्क्रब उपलब्ध गराइने भएमा।
६. स्क्रब र हाइड्रोथेरापीलगायत आद्र (Wet) उपचार प्रक्रियाहरू गरिने कक्षहरूमा भुईँमा ड्रेन (पानी निकास) हुनुपर्नेछ।

सुकुण्ड प्रसाद गिरी
सचिव

सुरक्षा तथा स्वच्छतासम्बन्धी पूर्वाधार:

१. अग्निनियन्त्रक उपकरण (वार्षिक रूपमा मर्मतसम्भार गरिएको) र स्पष्ट रूपमा देखिने आपत्कालीन निकासहरू
२. रिसेप्सन तथा उपचार कक्षहरूमा सवैले देख्न सक्ने गरी सहज, पहुँचयुक्त निकास योजना देखाइएको हुनुपर्नेछ
३. प्राथमिक उपचार किट (त्रैमासिक रूपमा जाँच गरी पुनःपुर्ति गरिएको) सवै कर्मचारीहरूका लागि पहुँचयुक्त हुनुपर्नेछ
४. सफा कपडा भण्डारण र फोहोर कपडा सङ्कलनका लागि छुट्टाछुट्टै क्षेत्रहरू
५. प्रत्येक उपचार कक्षमा साबुन र पेपर टावेलसहित हात धुने स्थान

हाइड्रोथेरापी-थर्मल सुविधाहरू (लागू हुने भएमा):

१. प्रमाणित पानीको गुणस्तर परीक्षण
२. दैनिक pH र क्लोरिन-स्यानिटाइजर अवशेष जाँच (लगबुकमा अभिलेख गरिएको)

(ग) सञ्चालनका मापदण्ड

सेवाग्राहीको सुरक्षा:

१. सेवाग्राहीको भर्ना फारममा निम्न सवै जानकारी समावेश हुनुपर्नेछ: नाम, उमेर, लिङ्ग, ठेगाना र सम्पर्क नम्बर।
२. सान्दर्भिक स्वास्थ्य अवस्था वा जोखिमहरू जस्तै उच्च रक्तचाप वा हृदय रोग, हालसालै गरिएको शल्यक्रिया वा चोटपटक, छालाको एलर्जी, गर्भावस्थाको स्थिति वा उपचारमा असर पार्न सक्ने कुनै पनि औषधिवारे सोध्नुपर्नेछ, गर्नुपर्नेछ।
३. केन्द्रमा निषेधित चिकित्सकीय प्रक्रियाहरूको सूची प्रदर्शन गरिएको हुनुपर्नेछ जुन कर्मचारीहरूले प्रत्येक विरामीलाई देखाउनुपर्नेछ।
४. आवश्यक पर्दा चिकित्साकर्मीको पहुँच (उदाहरणका लागि, कसैको स्वास्थ्यवस्था मसाजले थप विगान्न सक्ने अवस्था भएमा, चिकित्सकसँग परामर्श लिन सल्लाह दिने)।
५. आपत्कालीन सम्पर्क विवरण सङ्कलन गरिएको हुनुपर्नेछ।

सेवा प्रदान:

१. रिसेप्सन क्षेत्रमा भौतिक र वेबसाइट (उपलब्ध भएमा) दुवैमार्फत सवै उपलब्ध सेवाहरू तिनीहरूको मूल्यसहित देखाउनुपर्नेछ।
२. प्रत्येक उपचारको स्पष्ट विवरण (अवधि, विधि, फाइदाहरू)।
३. सञ्चालनको समय सरकारी नियमानुसार हुनुपर्नेछ।

६७
सुकुण्ड प्रसाद गिरी
सचिव

४. कुनै अदृश्य शुल्क वा थप दस्तुरहरू हुनु हुने छैन। कुनै पनि कर, सेवा शुल्क वा ऐच्छिक रूपमा दिइने बक्स (Tips) सम्बन्धी नीतिहरूका बारेमा पहिले नै जानकारी गराइनुपर्नेछ।
५. सधैं आरामदायी, व्यावसायिक वातावरण सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ (उदाहरणका लागि, मध्यम ध्वनिमा बज्ने धून, गोपनीयता र शान्त वातावरण कायम राख्ने)।

स्वच्छतासम्बन्धी प्रोटोकलहरू:

१. दुई सेवान्नाहीले एउटै सामान पुनः प्रयोग नगर्ने गरी सबै सेवान्नाहीहरूलाई ताजा सफा कपडा-बिछौना र तौलियाहरू उपलब्ध गराउनुपर्नेछ।
२. कुनै पनि उपकरण वा सामग्री (जस्तै तातो ढुङ्गा, कपिड गिलास, आदि) प्रयोगहरूको बीचमा उचित रूपमा स्यानिटाइज वा निर्मलीकरण गरिनुपर्छ।
३. एकपटक प्रयोग गरी फाल्ने सामग्रीहरू (जस्तै कागजको टेबल कभर वा शरीर उपचारका लागि डिस्पोजेबल भित्रीवस्त्र) उपयुक्त भएसम्म प्रयोग गरिनुपर्छ र एकपटक प्रयोगपछि फाल्नुपर्छ।
४. प्रत्येक सेवान्नाहीलाई सेवा दिनुपूर्व सफा गरिने सबै उपकरण र सामग्रीहरू स्यानिटाइज गर्न अस्पतालस्तरीय कीटाणुनाशक प्रयोग गर्नुपर्नेछ।
५. उपचार सकिएपछि सबै प्रयोग भएका कपडा-लिनेनहरू फोहोर कपडाका लागि चिन्ह लगाइएका बन्द भाँडाहरूमा राख्नुपर्नेछ।
६. प्रत्येक सेवान्नाहीको उपचार सत्रपछि उपचार क्षेत्रमा पूर्ण निर्मलीकरण र सरसफाइ गर्नुपर्छ।

(घ) शासन संरचना तथा परिपालना

कागजात/अभिलेख:

१. केन्द्रले निरीक्षकहरूले समीक्षा गर्न सक्ने गरी सबै कर्मचारीहरूको नाम, पद, योग्यता र तालिम प्रमाणपत्रहरूको विवरण भएको कागजात राख्नुपर्नेछ।
२. सेवान्नाहीले लिएको सेवाको अभिलेख र उपचारको लगहरू न्यूनतम १ वर्षको अवधिसम्म अभिलेख गरिनुपर्नेछ।
३. सेवान्नाहीले प्रतिक्रिया वा गुनासो दिनसक्ने प्रणाली हुनुपर्नेछ र गुनासो व्यवस्थापन गर्न एकजना कर्मचारी वा व्यवस्थापक तोकिनुपर्नेछ।

बीमा तथा कानून:

१. उद्यमसँग केन्द्रको परिसरमा सेवान्नाहीको सम्भावित दुर्घटना वा चोटपटकलाई समेट्ने सक्रिय दायित्व भएको बीमा कभरेज हुनुपर्नेछ।
२. उद्यमले न्यूनतम पारिश्रमिक, काम गर्ने समयसम्बन्धी व्यवस्था र कर्मचारी विदासम्बन्धी नीतिहरूका लागि राष्ट्रिय स्तरमा विद्यमान सबै श्रम कानूनहरूको पालना गर्नुपर्नेछ।

३. उद्यमले सबै कर्मचारीहरूलाई यौन सेवा प्रदान गर्न प्रतिबन्ध लगाउने गरी शून्य सहनशीलता नीति अपनाउनुपर्नेछ र कुनै पनि नियम उल्लङ्घन भएमा तत्काल बर्खास्ती र इजाजतपत्र निलम्बनको सजाय लागू गर्नेछ।
४. सेवाग्राही वा थेरापिस्टद्वारा यौन आग्रह अस्वीकार्य रहेको र कर्मचारीहरूले त्यस्ता परिस्थितिहरू कसरी सम्हाल्ने भन्ने कदमहरू उल्लेख भएको आन्तरिक नीति हुनुपर्नेछ (उदाहरणका लागि, विनम्रतापूर्वक अस्वीकार गर्ने र व्यवस्थापनलाई जानकारी गराउने)।

कर्मचारी कल्याण:

१. १८ वर्षमुनिका कुनै व्यक्तिहरूलाई रोजगारी दिन पाइने छैन।
२. कार्यस्थलले कर्मचारीहरूलाई पर्याप्त विश्रामसहितको सुरक्षित कार्य वातावरण प्रदान गर्नुपर्नेछ।
३. स्पष्ट कार्य विवरण र रोजगारी सम्झौताहरू।

२.१.२ थेरापिष्ट-उपचार सहयोगीका लागि न्यूनतम मापदण्ड

(क) न्यूनतम योग्यता

१. थेरापिष्टहरू वयस्क (१८ वर्ष वा सोभन्दा माथि) हुनुपर्नेछ।
२. सम्बन्धित व्यक्तिले आफ्नो वैध राष्ट्रिय परिचयपत्र (नागरिकता) र प्रहरी चारित्रिक प्रमाणपत्र पेश गर्नुपर्नेछ।
३. सिटिइभिटी-टिभिइटी बाट स्पा थेरापी वा मसाज (मालिस) मा डिप्लोमा वा सो सरहको कम्तीमा तीन महिना अवधिको योग्यता हासिल गरेको हुनुपर्नेछ।
४. प्रत्येक थेरापिष्ट वा स्पा प्राविधिकसँग पर्याप्त कार्यस्थल तालिम हुनुपर्नेछ। 'मसाज थेरापी र शारीरिक उपचार पद्धतिमा कम्तीमा २०० घण्टाको तालिम सिफारिस गरिएको छ।
५. मांसपेशी, अस्थिपञ्जर (हड्डी) र रक्तसञ्चार प्रणालीको कार्य लगायतका आधारभूत शरीर विज्ञान (एनाटोमी र फिजियोलोजी) सम्बन्धी बुझाइ हुनुपर्नेछ।
६. थेरापिष्टहरूले वार्षिक रूपमा कम्तीमा १२ घण्टाको तालिम पूरा गर्नुपर्नेछ — यस तालिममा स्वच्छता-सरसफाइका अद्यावधिक जानकारी, नयाँ प्रविधि, सेवाग्राही सेवा र सुरक्षा कार्यविधिहरू समावेश हुनु अनिवार्य छ।

(ख) सीप तथा प्रविधि

१. थेरापिष्टहरूले उपचार पद्धति सुरक्षित र प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने क्षमता प्रदर्शन गर्नुपर्नेछ।
२. सेवाग्राही (वा स्वयं आफूलाई) चोटपटक लाग्नबाट जोगाउन थेरापिष्टहरूले सही प्रविधि-तकनिक प्रयोग गर्नुपर्नेछ।
३. सेवाग्राहीको पृष्ठपोषण र शारीरिक अवस्थाका आधारमा मालिसको दबाव वा प्रविधि-तकनिक परिवर्तन गर्न सक्षम हुनुपर्नेछ।

६९
मुकुन्द प्रसाद बिरौला
सचिव

४. शिथिलीकरण (रिल्याक्सेसन) उपचारका क्रममा थेरापिष्टले सेवान्ग्राहीसँग स्पष्ट तर ठिक्क मात्रामा सञ्चार गर्नुपर्नेछ।

(ग) स्वास्थ्य तथा स्वच्छता-सरसफाइ

१. सबै थेरापिष्टले वार्षिक रूपमा अनिवार्य स्वास्थ्य परीक्षण गराई प्राप्त भएको स्वास्थ्य प्रमाणपत्र कम्पनीको अभिलेखमा राख्नुपर्नेछ।
२. थेरापिष्टहरूले हेपाटाइटिस बी विरुद्धको खोप लगायतका सबै निर्धारित खोपहरू लिएको हुनुपर्नेछ।
३. सेवान्ग्राहीहरूमा सङ्क्रमण फैलिन नदिनका लागि थेरापिष्टहरू सरुवा रोग (जस्तै: रुघाखोकी, इन्फ्लुएन्जा, छालाको सङ्क्रमण आदि) लागेको अवस्थामा काममा खटिनु हुँदैन।
४. थेरापिष्टको शरीरमा रहेका खुल्ला घाउ वा चोटहरूलाई उचित ढङ्गले छोपिएको र उपचार गरिएको हुनुपर्नेछ।

(घ) नैतिकता र व्यावसायिक मर्यादा

१. स्पा कर्मचारीहरूले सधैं व्यावसायिक मर्यादा र सीमा कायम राख्नुपर्नेछ।
२. सेवान्ग्राहीसँग कुनै पनि प्रकारको अनुपयुक्त स्पर्श वा यौनजन्य टिप्पणी गर्नु हुँदैन र कुनै पनि यौनजन्य क्रियाकलापमा संलग्न हुनु पूर्ण रूपमा वर्जित छ।
३. कर्मचारीहरूले आफ्नो व्यक्तिगत जीवनलाई कार्यक्षेत्रबाट अलग राख्नुपर्नेछ; उदाहरणका लागि, सेवान्ग्राहीहरूलाई भेटघाट (डेटिङ) वा व्यक्तिगत फाइदाका लागि अनुरोध गर्नु हुँदैन।

२.१.३ स्पा तथा मसाज आरोग्य सेवाप्रदायक संस्थाका लागि आचारसंहिता

(क) सेवान्ग्राही केन्द्रित हेरचाह: प्रत्येक सेवान्ग्राहीले आफ्नो पृष्ठभूमि वा उपस्थिति स्वरूपबारे कुनै भेदभाव बिना मर्यादित, सम्मानजनक र व्यावसायिक सेवा प्राप्त गर्न पाउनुपर्छ। बिक्री र नाफाको लक्ष्यभन्दा सेवान्ग्राहीको सुरक्षा, सहजता र कल्याणलाई सधैं सर्वोच्च प्राथमिकता दिनुपर्नेछ।

(ख) इमानदारिता र पारदर्शिता: संस्थाहरूले आफ्ना सेवा र कार्यसञ्चालन प्रक्रियाविधिहरूका बारेमा सेवान्ग्राहीहरूलाई पूर्ण र सही विवरण उपलब्ध गराउनुपर्नेछ। उपचारका फाइदाहरूका बारेमा भ्रामक दावी गर्ने कार्य (जस्तै: मसाज थेरापीले रोगहरू निको पार्छ भन्ने जस्ता गलत कथनहरू) गर्नु हुँदैन। सबै विज्ञापन र वजारीकरणका सामग्री मर्यादित र तथ्यपरक हुनुपर्नेछ। यसमा कुनै पनि प्रकारका यौनजन्य सङ्केत दिने वा सेवाको बारेमा भ्रम फैलाउने सामग्री समावेश हुनु हुँदैन। सेवान्ग्राहीलाई यी थेरापीहरू केवल आरोग्य र शिथिलीकरण (रिल्याक्सेसन) का लागि मात्र हुन् र यो कुनै चिकित्सकीय उपचार होइन भन्ने कुरा स्पष्ट रूपमा बुझाउनु पर्नेछ (आफूसँग इजाजतपत्र प्राप्त चिकित्सक टोली र त्यस्ता चिकित्सकीय सेवाहरू स्पष्ट रूपमा प्रदान गरिने अवस्थामा बाहेक)।

(ग) निजता र गोपनीयता: सेवान्ग्राहीको व्यक्तिगत विवरण र गोपनीयताको पूर्ण सुरक्षा गरिनेछ। सेवान्ग्राहीले उपलब्ध गराएका स्वास्थ्यसम्बन्धी सबै जानकारी र व्यक्तिगत विवरण गोप्य राखिनेछ, र ती जानकारी केवल

उनीहरूको चिकित्सकीय उपचारको प्रयोजनका लागि मात्र प्रयोग गरिनेछ। सेवाग्राहीको प्रत्यक्ष अनुमति बिना उनीहरूको जानकारी वा नाम अन्य कसैलाई पनि उपलब्ध गराइनु हुँदैन। संस्थाको भौतिक संरचना सेवाग्राहीको गोपनीयता कायम राख्ने खालको हुनुपर्नेछ। सेवाग्राहीको शरीर अनावश्यक रूपमा नदेखिने व्यवस्था, लुगा फेर्ने छुट्टै गोप्य स्थान र एक अर्काको कुराकानी नसुनिने गरी ध्वनिरोधी वा न्यून आवाज हुने वातावरण सुनिश्चित गरिनुपर्नेछ।

(घ) व्यावसायिक निष्ठा: पेशाकर्मी/व्यवसायीहरूले आफ्ना आवश्यक इजाजतपत्र, दर्ता र अनुमतिपत्रहरू सधैं अद्यावधिक राख्नुपर्नेछ किनभने यी कागजातले कानुनी आवश्यकताभन्दा माथि उठेर उनीहरूको नैतिक जिम्मेवारीलाई प्रतिनिधित्व गर्दछन्। सरकारी निरीक्षण वा सोधपुछका क्रममा पूर्ण रूपमा सहयोग गर्नुपर्नेछ। कार्यस्थलमा कुनै ठूलो दुर्घटना भएमा, चोटपटक लागेमा वा व्यावसायिक आचरण उल्लङ्घनको आरोप लागेमा संस्थाको कार्यटोलीले तुरुन्तै सम्बन्धित निकाय र औद्योगिक निकायहरूलाई जानकारी गराउनुपर्नेछ।

(ङ) कर्मचारी कल्याण तथा नैतिकता: संस्थाहरूले सबै कर्मचारीका लागि समान व्यवहार सुनिश्चित गर्दै सुरक्षित कार्यवातावरण निर्माण गर्नुपर्नेछ। कुनै पनि प्रकारको दुर्व्यवहार वा शोषणप्रति "शून्य सहनशीलता" नीति अवलम्बन गर्नुपर्नेछ। संस्थाहरूले थेरापिष्टहरूको पारिश्रमिक निर्धारण गर्दा न्यूनतम पारिश्रमिकलाई आधार मानी अनुभवका आधारमा वृद्धि गर्दै लैजानुपर्नेछ। साथै, कार्यघण्टा र कर्मचारी सुविधाहरूका सम्बन्धमा प्रचलित श्रम ऐन र नियमहरूको पूर्ण पालना गर्नुपर्नेछ। संस्थाहरूले आफ्ना कर्मचारीहरूको वृत्तिविकासमा सहयोग पुऱ्याउनुपर्नेछ; किनभने एक दक्ष र व्यावसायिक टोलीले नै व्यवसाय र समग्र उद्योगको प्रतिष्ठा बढाउँछ।

(च) वातावरणीय जिम्मेवारी: संस्थाले वातावरण सचेत भई व्यवसाय सञ्चालन गर्नुपर्नेछ। सम्भव भएसम्म प्राकृतिक र जैविक रूपमा सड्ने-कुहिने सामग्री (जस्तै: तेल, लोसन, डिटर्जेन्ट) प्रयोग गर्नुपर्नेछ। प्रयोग गरिएका स्पा सामग्री र उत्पादित जैविक-चिकित्सकीय फोहोरलाई तोकिएको मापदण्डअनुसार उचित विसर्जनको व्यवस्था मिलाउनुपर्नेछ। पानी र बिजुलीको बचत गर्दै उपलब्ध ऊर्जाका स्रोतहरूको अधिकतम र किफायती उपयोगका लागि वैकल्पिक प्रविधिहरूको खोजी गर्नुपर्नेछ।

(छ) अवैध क्रियाकलापप्रति शून्य सहनशीलता: संस्थाले शून्य सहनशीलता नीति अन्तर्गत कार्य सञ्चालन गर्नेछ र भवनभित्र कुनै पनि प्रकारका यौनजन्य सेवा, लागूऔषधको प्रयोग र अन्य सबै गैरकानुनी क्रियाकलापलाई पूर्ण रूपमा निषेध गर्दछ। कुनै कर्मचारी यस्तो गलत आचरण वा दुर्व्यवहारमा संलग्न पाइएमा संस्थाले तुरुन्तै रोजगार सेवा अन्त्यको प्रक्रिया सुरु गर्नुपर्नेछ र सम्बन्धित निकायमा उजुरी वा प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्नेछ। संस्थाले अवैध सेवाको माग गर्ने सेवाग्राहीको कालोसूची अद्यावधिक राख्नुपर्नेछ र उनीहरूका बारेमा प्रहरी वा सम्बन्धित निकायलाई जानकारी गराउनुपर्नेछ। संस्थाले यो नीतिबारे सबै कर्मचारीलाई स्पष्ट रूपमा जानकारी गराउनुपर्नेछ। सेवाग्राहीहरूका लागि पनि "यहाँ केवल व्यावसायिक मसाज थेरापी सेवाहरू मात्र उपलब्ध छन् र कुनै पनि प्रकारको अनुपयुक्त व्यवहार गरेमा कानुनी कारवाहीमा परिनेछ" भन्ने व्यहोराको सूचना स्पष्ट रूपमा देखिने गरी टाँस्नुपर्नेछ।

मुकुण्ड प्रसाद बिरौला
सचिव

नेपाल सरकार
संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन विभाग, काठमाडौं

२.१.४ स्पा तथा मसाज थेरापिष्टका लागि आचारसंहिता

(क) व्यावसायिक मर्यादा: सेवाग्राहीसँग सधैं स्पष्ट व्यावसायिक मर्यादा कायम राख्नुपर्नेछ। थेरापिष्टहरू सबै प्रकारका जिस्कने (फ्लर्टिङ) व्यवहारबाट टाढा रहनुपर्नेछ र सेवाग्राहीसँग कुनै पनि प्रकारको व्यक्तिगत सम्बन्ध नबनाई केवल निर्धारित थेरापी सत्रहरूमा मात्र व्यावसायिक संवाद गर्नुपर्नेछ। व्यावसायिक वातावरण निर्माण गर्नका लागि थेरापिष्टहरूले तोकिएको पोसाक वा उपयुक्त, भद्र र सफा लुगामा आफूलाई प्रस्तुत गर्नुपर्नेछ। सेवाग्राहीसँग चाहिनेभन्दा धेरै व्यक्तिगत जानकारी आदानप्रदान गर्नुहुँदैन वा धेरै घनिष्ठ हुनुहुँदैन; मित्रवत् तर व्यावसायिक हुनु नै मुख्य लक्ष्य हो।

(ख) सम्मान र समानुभूति: प्रत्येक सेवाग्राहीसँग समानुभूति, सम्मान र सांस्कृतिक संवेदनशीलताका साथ व्यवहार गर्नु पर्नेछ। फरक—फरक संस्कृतिमा शारीरिक स्पर्श र शरीरको प्रदर्शनलाई कसरी लिइन्छ भन्ने कुरा बुझ्नु पर्नेछ र कुनै कुरामा दुविधा भएमा सेवाग्राहीलाई सोधेर मात्र उपयुक्त र सुरक्षित प्रक्रिया छनौट गर्नुपर्नेछ। उपचार सुरु गर्नुअघि र उपचारको क्रममा कुनै पनि परिवर्तन गर्दा वा संवेदनशील प्रक्रियाविधि अपनाउँदा सधैं सेवाग्राहीको सहमति लिनुपर्नेछ। यदि सेवाग्राहीले कुनै पनि कुरामा असहजता व्यक्त गरेमा, तुरुन्तै आफ्नो विधिमा सुधार गर्नुपर्नेछ वा सो प्रक्रियालाई रोक्नुपर्नेछ।

(ग) सक्षमता र सुरक्षा: आफ्नो तालिम र दक्षताको दायराभित्र रहेर मात्र सेवा दिनुपर्छ र आफूले तालिम प्राप्त नगरेका कुनै पनि प्रविधिहरू प्रयोग गर्नु हुँदैन। उपचारका लागि अनुपयुक्त हुन सक्ने स्वास्थ्य अवस्थाहरूको सधैं निगरानी राख्नु पर्नेछ; उदाहरणका लागि, उच्च रक्तचाप भएका सेवाग्राहीहरूले चिकित्सकको अनुमति बिना तातो विधिबाट उपचार गर्नु वा अत्यधिक दबाव दिएर गरिने पद्धतिहरू अवलम्बन गर्नुहुँदैन र चोटपटक लागेका व्यक्तिहरूले उचित उपचारात्मक शिक्षा बिना चोटपटक प्रभावित भागको उपचार गराउनु हुँदैन। यदि सेवाग्राहीको स्वास्थ्य अवस्था तपाईंको व्यावसायिक सीपभन्दा बाहिरको देखिएमा वा शरीरमा दागखटिरा वा छ्छाती दुख्ने जस्ता कुनै पनि स्पष्ट नभएका चिकित्सकीय लक्षणहरू देखिएमा तुरुन्तै थेरापी काम रोक्नुपर्छ। सेवाग्राहीलाई कहिल्यै पनि चिकित्सकीय सल्लाह वा रोग निको हुने आश्वासन दिनु हुँदैन, किनभने यो स्पा थेरापिष्टको भूमिका होइन।

(घ) सरसफाई तथा स्वच्छता: स्वच्छताका लागि व्यवस्था भएका सबै कार्यविधि कडाइका साथ पालना गर्नु पर्नेछ। प्रत्येक सत्रको अघि र पछि, तथा हात सङ्क्रमित हुन सक्ने कुनै पनि अवस्थामा अनिवार्य रूपमा हात धुनु पर्नेछ। आफ्नो कार्यस्थललाई सधैं सफा राख्नु पर्नेछ। प्रत्येक सेवाग्राहीका लागि सफा तन्ना, तौलिया आदिको छुट्टै सेट प्रयोग गर्नु पर्नेछ। तपाईंको हातमा चोटपटक छ वा उपचारको प्रकृतिले आवश्यक ठान्छ भने पञ्जा लगाउनु पर्नेछ (यद्यपि धेरैजसो मसाज कार्यहरू हात राम्ररी धोएर खाली हातले नै गरिन्छ)। तपाईं बिरामी हुनुहुन्छ भने आफ्नो म्यानेजरलाई जानकारी गराउनु पर्नेछ र स्वास्थ्यमा सुधार नभएसम्म सेवाग्राहीसँगको सम्पर्कबाट टाढा रहनु पर्नेछ; सेवाग्राहीलाई सङ्क्रमणको जोखिममा पार्नुभन्दा अपोइन्टमेन्ट सार्नु उपयुक्त हुन्छ। व्यक्तिगत स्वच्छताका लागि दैनिक स्नान गर्ने र सफा पोसाक लगाउने कुरालाई पछ्याउनु पर्नेछ।

(ङ) गोपनीयता: सेवाग्राहीका व्यक्तिगत सञ्चार र भावनाहरूलाई पूर्ण रूपमा गोपनीय राख्नु पर्नेछ। उपचार प्रक्रियाका क्रममा सेवाग्राहीहरूले आफ्ना व्यक्तिगत संवेग र तनावहरू बताउन सक्छन्, तर स्वास्थ्य

सेवाप्रदायकहरूले त्यस्ता सबै खुलासा गरिएका जानकारीहरूलाई पूर्ण रूपमा सुरक्षित र गोपनीय राख्नुपर्नेछ। कर्मचारीहरूले आफ्ना सेवाग्राहीका बारेमा एक—आपसमा कुनै पनि प्रकारको छलफल वा चर्चा गर्नु हुँदैन। सेवाग्राहीका सबै अभिलेख र सम्पर्क विवरणहरूलाई सुरक्षित तवरले राख्नु पर्नेछ।

(च) निरन्तर सुधार: सधैं नयाँ कुरा सिक्ने मानसिकता बनाउनु पर्नेछ। आफ्नो प्राविधिक सीप अभिवृद्धि गर्नका लागि सुपरिवेक्षक र सेवाग्राहीहरूबाट पृष्ठपोषण लिनुपर्नेछ। संस्थाले प्रदान गर्ने सबै तालिम कार्यक्रमहरूमा सक्रियतापूर्वक सहभागी हुनु पर्नेछ। उत्कृष्ट अभ्यासहरूका बारेमा सधैं अध्यावधिक रहनु पर्नेछ। उदाहरणका लागि, संस्थाले उपलब्ध गराएका सेवाहरूको दायराभिन्न रही सरसफाइका नयाँ तरिका वा बजारमा माग भएका नयाँ उपचार पद्धतिहरू सिक्नुपर्छ। यस पद्धतिले तपाईंको वृत्तिविकासमा सहयोग पुऱ्याउनुका साथै सेवाग्राहीका लागि अझ राम्रो नतिजा प्रदान गर्दछ।

(छ) निष्ठा र जवाफदेहिता: आफ्नो आचरणमा सधैं इमानदार र उच्च नैतिक रहनु पर्नेछ। सेवाग्राहीसँग बकस (टिप्स) वा उपहारका लागि कहिल्यै आग्रह गर्नु हुँदैन। यद्यपि सेवाग्राहीले स्वेच्छाले बकस दिन सक्छन्, तर उनीहरूलाई यो अनिवार्य हो भन्ने महसुस गराउनु हुँदैन र सेवा दिने संस्थाको नीतिबमोजिम स्वीकार वा अस्वीकार गर्नुपर्छ। कामको अघि वा कामको दौरानमा कहिल्यै पनि मादक पदार्थ वा लागूऔषधको सेवन गर्नुहुँदैन; कार्यस्थलमा नशालु अवस्थामा रहनु भनेको जागिरबाट बर्खास्त गरिने आधार हुनेछ। यदि कुनै सहकर्मीले अनैतिक वा हानिकारक आचरण गरेको छ भने त्यसको जानकारी तुरुन्तै व्यवस्थापनलाई दिनु पर्नेछ, किनभने यसले संस्थाको प्रतिष्ठा र सेवाग्राहीको सुरक्षा दुवै सुनिश्चित गर्दछ।

(ज) निषेधित आचरण: संस्थाले सबै कर्मचारीलाई सेवाग्राहीसँगको कुनै पनि प्रकारको यौन सम्पर्क वा यौनजन्य इसारा गर्ने व्यवहारलाई पूर्ण रूपमा निषेध गर्नु पर्नेछ। सेवाग्राहीको विधास र मर्यादाको सम्मान गर्दै उनीहरूको व्यक्तिगत सामान वा संस्थाको सम्पत्ति चोरी गर्नु हुँदैन। यी आधारभूत नियमहरूको उल्लङ्घन गरेमा तुरुन्तै रोजगार सेवा अन्त्य हुन सक्नेछ र आवश्यक परेमा कानुनी कारवाहीसमेत अगाडि बढ्न सक्नेछ।

२.२ आयुर्वेद क्लिनिक

२.२.१ क्लिनिकका लागि न्यूनतम मापदण्ड

(क) दर्ता तथा इजाजतपत्र

१. आयुर्वेद क्लिनिकहरू सम्बन्धित स्थानीय तहमा दर्ता भएको हुनुपर्नेछ र सम्बन्धित निकाय वा आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभागबाट स्वास्थ्य संस्थाका रूपमा इजाजतपत्र वा मान्यता प्राप्त गरेको हुनुपर्नेछ। साथै, प्रत्येक वर्ष सम्बन्धित निकायहरूबाट आफ्नो दर्ता नवीकरण गराउनु पर्नेछ।
२. स्थायी लेखा नम्बर (प्यान) वा मूल्य अभिवृद्धि कर (भ्याट) मा दर्ता भई व्यवसाय सञ्चालनको वैधता कायम गरेको हुनुपर्नेछ।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

२३

- केन्द्रले प्रदान गर्ने सेवा "आरोग्य आयुर्वेद" (स्वस्थ व्यक्तिका लागि प्रतिकारात्मक, पुनर्जीवन र जीवनशैलीमा आधारित सेवा) हो वा "क्लिनिकल आयुर्वेद" (विशिष्ट रोगहरूको उपचारात्मक पद्धति) हो भन्ने कुरा स्पष्ट रूपमा परिभाषित र घोषणा गर्नुपर्नेछ।

(ख) भौतिक पूर्वाधार

क्लिनिकको स्थानसम्बन्धी मापदण्ड

- क्लिनिकमा कम्तीमा एउटा परामर्श कक्ष हुनुपर्नेछ र त्यहाँ चिकित्सकले विरामीसँग कुराकानी गर्दा पूर्ण गोपनीयता कायम गर्न सकिने सुनिश्चितता हुनुपर्नेछ।
- क्लिनिकमा कम्तीमा दुईवटा उपचार कक्ष हुनुपर्नेछ। ती कक्षहरू पञ्चकर्म विधि र थेरापी-उपचार पद्धतिका लागि मात्र समर्पित हुनुपर्नेछ।
- प्रत्येक कोठाको न्यूनतम क्षेत्रफल १२ वर्गमिटर हुनुपर्नेछ।
- क्लिनिकमा महिला र पुरुषका लागि छुट्टाछुट्टै दुईवटा लुगा फेर्ने स्थानको व्यवस्था हुनुपर्नेछ र त्यहाँ सामान राख्नका लागि सुरक्षित लकर हरूको सुविधा हुनुपर्नेछ।
- संस्थामा कम्तीमा दुईवटा पहुँचयुक्त शौचालयको व्यवस्था हुनुपर्नेछ। शौचालयमा धारा-बहने पानी, हात धुने ठाउँ र सेवाग्राहीहरूका लागि उपयुक्त नुहाउने सुविधा हुनुपर्नेछ।
- कोठाका भुइँ र काउन्टरहरू धुन र सफा गर्न मिल्ने र तरल पदार्थ नसोस्ने प्रकृतिको हुनुपर्नेछ।
- तेल वा औषधिहरूको गन्ध हटाउनका लागि कोठाहरूमा पर्याप्त हावा आवतजावत हुने (प्राकृतिक वा मेकानिकल भेन्टिलेसन) को व्यवस्था हुनुपर्नेछ।

सरसफाई तथा सहायक सुविधा

- संस्थामा दुईवटा सफा र पहुँचयुक्त शौचालयहरूको व्यवस्था हुनुपर्नेछ।
- सेवाग्राही वा कुरुवाहरूका लागि बस्ने सुविधा भएको प्रतीक्षा कक्ष र सफा पिउने पानीको व्यवस्था हुनुपर्नेछ।
- संस्थामा सफा लुगाहरू र फोहोर-प्रयोग गरिएका लुगाहरू राख्नका लागि दुईवटा छुट्टाछुट्टै स्थान वा क्षेत्र हुनुपर्नेछ।
- क्लिनिकले जैविक-चिकित्सकीय फोहोरमैला (बायोमेडिकल वेस्ट) व्यवस्थापनसम्बन्धी सम्पूर्ण नियम र मापदण्डहरू पालना गरी फोहोर विसर्जनको प्रणाली सञ्चालन गर्नुपर्नेछ।
- क्लिनिकले आयुर्वेदिक औषधिहरू वितरण गर्दछ भन्ने त्यस्तो औषधि वितरण केन्द्र औषधि व्यवस्था विभागमा दर्ता भएको हुनुपर्नेछ। तर, क्लिनिकले सामान्य जडिबुटीजन्य सेवासुविधाहरू (ओटिसी) मात्र उपलब्ध गराउँछ भन्ने, एउटा सानो वितरण क्षेत्र तय गर्नुपर्नेछ। उक्त क्षेत्रमा औषधिहरू, विशेष गरी कडा खालका जडिबुटी वा फर्मुला-सुत्रहरू राख्नका लागि ताल्चा लगाउन मिल्ने दरजहरू हुनुपर्नेछ।

सुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

भण्डारणलाई बर्गअनुसार व्यवस्थित गरी औषधिको कार्यक्षमता-प्रभावकारिता जोगाउन सफा, चिसो र ओभानो वातावरणमा राख्नुपर्नेछ।

६. सबै सामग्रीमा नाम र विवरणको टाँस (लेबलिङ) गरिएको हुनुपर्नेछ र सम्भव भएसम्म गुणस्तर प्रमाणित उत्पादकहरूबाट खरिद गरिएको वा घरभित्रै स्वच्छता अपनाएर तयार गरिएको हुनुपर्नेछ। तयार गरिएका औषधिहरूको समूह नम्बर (ब्याच नम्बर) र म्याद सकिने मितिको अनिवार्य अभिलेख राख्नुपर्नेछ।
७. संस्थामा जडिबुटीको काँडा, कपायम (यदि सोही स्थानमा तयार गरिन्छ भने) र उपचार पद्धतिको हिस्साका रूपमा आवश्यक पर्ने विशेष आहारहरू तयार गर्नका लागि एउटा सानो भान्सा वा तयारी क्षेत्र हुनुपर्नेछ।

सुरक्षा पूर्वाधार

१. क्लिनिकमा आगो निभाउने उपकरण (अग्नि समनक यन्त्र) र आपतकालीन अवस्थामा बाहिर निस्कने सुरक्षित निकास-बहिर्गमन मार्गको व्यवस्था हुनुपर्नेछ।
२. ब्यान्डेज, एन्टिसेप्टिक (सङ्क्रमण रोक्ने औषधि) लगायतका सामग्रीहरू भएको प्राथमिक उपचार वाक्स-पेटिका हुनुपर्नेछ। यस पेटिकाको प्रत्येक तीन महिनामा निरीक्षण र मौज्जात परिपूरति गरिनुपर्नेछ भने यो सबै कर्मचारीहरूको पहुँचमा हुनुपर्नेछ।
३. क्लिनिकमा रक्तचाप मापन यन्त्र (ब्लड प्रेसर मोनिटर), पुनर्जीवन उपकरण (रिससिटेसन इक्विपमेन्ट), तापक्रम मापन यन्त्र (थर्मोमिटर) र रगतमा अक्सिजनको मात्रा नाप्ने यन्त्र (पल्स अक्सिमिटर) जस्ता आधारभूत निदान उपकरणहरू साथमा हुनुपर्नेछ।
४. एम्बुलेन्स र नजिकैको अस्पताल लगायतका आपतकालीन सम्पर्क नम्बरहरू सबैले देखे गरी स्पष्ट रूपमा टाँसिएको हुनुपर्नेछ।
५. मुटु सम्बन्धी समस्या, कडा एलर्जी वा अन्य यस्तै गम्भीर स्वास्थ्य अवस्थामा तत्काल स्थानान्तरण सेवा प्रदान गर्नका लागि नजिकैको एलोप्याथिक अस्पताल वा क्लिनिकसँग संस्थाको लिखित सम्झौता र आपतकालीन प्रेषण कार्यविधि हुनुपर्नेछ।

(ग) क्लिनिकल सुपरिवेक्षण र सुशासन

चिकित्सकीय सुपरिवेक्षण

१. क्लिनिकमा कम्तीमा एकजना योग्यता पुगेको आयुर्वेद चिकित्सक प्रमुख उपचारकका रूपमा रहनुपर्नेछ। यदि क्लिनिकले प्रतिकारात्मक पञ्चकर्म-पूर्वकर्म सेवाहरू मात्र प्रदान गर्दछ भने सहायक आयुर्वेद स्वास्थ्यकर्मी पूर्णकालीन कर्मचारीका रूपमा रहन सक्नेछन्।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सञ्चिव

२. प्रतिकारात्मक उपचार भइरहेको समयमा आयुर्वेद चिकित्सा तथा शल्य चिकित्सामा स्नातक (बी.ए.एम.एस.) वा सो सरहको शैक्षिक योग्यता हासिल गरेको चिकित्सक स्वयं उपस्थित हुनुपर्नेछ वा तत्काल उपलब्ध हुने (अन-कल) अवस्थामा रहनुपर्नेछ।
३. क्लिनिकले उपचारात्मक क्लिनिकल प्रक्रिया (प्रोसिजर) सञ्चालन गर्दछ भने नेपाल आयुर्वेद मेडिकल काउन्सिलमा दर्ता भएका विशेषज्ञ कन्सल्टेन्ट परामर्शदाताहरू (कन्सल्टेन्ट) उपलब्ध हुनुपर्नेछ। वमन, विरेचन जस्ता मुख्य पञ्चकर्म प्रक्रियाहरूका लागि सम्बन्धित पञ्चकर्म विशेषज्ञहरूलाई अनिवार्य रूपमा बोलाउनुपर्ने (अन-कल) व्यवस्था हुनुपर्नेछ।
४. उपचार योजना तर्जुमा गर्नुअघि र गहन पञ्चकर्म प्रक्रियाहरूको निरन्तर अनुगमनका लागि चिकित्सकले अनिवार्य रूपमा प्रथम परामर्श (चेक-अप) गर्नुपर्नेछ।
५. चिकित्सकले आरोग्य केन्द्रका कार्यविधिहरूको समय-समयमा निरीक्षण गर्नुपर्नेछ। साथै, सेवाग्राहीमा कुनै स्वास्थ्य समस्या देखिएमा तत्काल चिकित्सा सेवा प्रदान गर्नका लागि चिकित्सक सदैव उपलब्ध हुनुपर्नेछ।
६. नियमित चिकित्सकीय प्रक्रियाहरूका लागि पूर्वनिर्धारित लिखित कार्यविधिहरू (प्रोटोकल) व्यवस्था गरिनुपर्नेछ। संस्थासँग पञ्चकर्म र सामान्य थेरापीहरू जस्तै अभ्यङ्ग (तेल मालिस), शिरोधारा (निधारमा तेल खन्याउने विधि) आदि सञ्चालनका लागि स्थापित कार्यविधिहरू हुनुपर्नेछ। वमन विरेचन जस्ता मुख्य प्रक्रियाहरू सञ्चालन गर्दा विशेषज्ञ परामर्शदाताहरू स्वयं उपस्थित भई सो कार्य गराउनुपर्नेछ।
७. विरामी-सेवाग्राहीको सुरक्षा सुनिश्चित गर्नका लागि थेरापिष्ट-उपचार सहयोगीहरूलाई उपचार प्रक्रिया सञ्चालन गर्न मानक कार्यविधि (स्ट्यान्डर्ड प्रोटोकल) प्रदान गरिनुपर्नेछ। यी कार्यविधिहरू वर्षमा एक पटक वा आवश्यकताअनुसार परिमार्जन तथा अद्यावधिक गरिनुपर्नेछ।
८. पञ्चकर्म प्रक्रिया र सामान्य शल्य चिकित्साका क्रममा शरीरका तरल पदार्थहरूसँग सम्पर्क हुने हुनाले क्लिनिकले प्रभावकारी सङ्क्रमण नियन्त्रण नीति अवलम्बन गर्नुपर्नेछ। यसअन्तर्गत कर्मचारीहरूले नियमित रूपमा हात सरसफाइ गरी स्वच्छ राख्ने र पुनः प्रयोग गरिने उपकरणहरू (जस्तै धातुको एनिमा नोजल वा सियो) लाई अटोक्लेभ मेसिनमार्फत निर्मलीकरण (स्टेरिलाइजेसन) गर्ने वा डिस्पोजेबल (एक पटक मात्र प्रयोग गरिने) सामग्रीहरू प्रयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्नेछ।
९. प्रत्येक पटकको प्रयोगपछि तन्ना, तौलिया लगायतका लिनेन कपडाहरू, विशेष गरी तेल वा अन्य पदार्थले भिजेका कपडाहरूलाई तातो पानीमा धोएर घाममा वा मेसिनको उच्च तापक्रममा राम्ररी सुकाएको सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ।
१०. सामान्य फोहोर र जैविक-चिकित्सकीय फोहोर (जस्तै: प्रयोग गरिएका पञ्जा, कपास, सियो वा धारिला वस्तुहरू) लाई छुट्टाछुट्टै राख्नुपर्नेछ। यस्ता जैविक-चिकित्सकीय फोहोरहरूलाई स्वास्थ्यसम्बन्धी प्रचलित कानून वमोजिम स्थानीय नगरपालिकाको स्वास्थ्य शाखा वा चिकित्सा फोहोर व्यवस्थापन सेवामार्फत विसर्जन गर्नुपर्नेछ।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

२३

कार्यसञ्चालन मापदण्ड

१. आयुर्वेदिक उपचार लिन चाहने सबै सेवाग्राहीहरूका लागि प्रारम्भिक चिकित्सकीय परामर्श अनिवार्य गरिएको हुनुपर्नेछ।
२. सेवाग्राहीको पूर्ण स्वास्थ्य विवरण (मेडिकल हिस्ट्री) फारम भर्नुपर्नेछ, जसमा हालको स्वास्थ्य अवस्था (जस्तै: मधुमेह, उच्च रक्तचाप), खाइरहेका औषधि (एलोप्याथिक वा जडिबुटी), एलर्जी (खाद्यपदार्थ, तेल वा जडिबुटीप्रतिको), खानपान र जीवनशैलीसम्बन्धी सम्पूर्ण जानकारी समावेश हुनुपर्नेछ।
३. गहन उपचार पद्धतिहरू सुरु गर्नुअघि चिकित्सकले सेवाग्राहीको "प्रकृति" (जन्मजात शारीरिक बनोट) र "विकृति" (अवस्था वा असन्तुलन) पहिचान गरी पूर्ण स्वास्थ्य परीक्षण गर्नुपर्नेछ।
४. प्रस्तावित उपचार योजनाको बारेमा सेवाग्राहीलाई स्पष्ट रूपमा बुझाउनुपर्नेछ र अनिवार्य रूपमा लिखित सुसूचित मन्जुरीनामा लिनुपर्नेछ। मन्जुरीनामा फारममा उपचारका क्रममा सेवाग्राहीले अनुभव गर्ने प्रक्रियाहरूको व्याख्या हुनुपर्नेछ र सेवाग्राहीले सो कुरा बुझेको भनी स्वीकार गरेको हुनुपर्नेछ।
५. कुन अवस्थामा आयुर्वेदिक उपचार पद्धतिहरू अपनाउनु हुँदैन भन्ने स्पष्ट मापदण्ड (जस्तै: तीव्र सङ्क्रमण वा ज्वरो आएको अवस्था) तय गरिनुपर्नेछ। गर्भवती महिला, मुटुको गम्भीर समस्या भएका व्यक्ति र अनियन्त्रित मधुमेह भएका सेवाग्राहीहरूको हकमा उपचारका क्रममा थप विशेष हेरचाह र सावधानी अपनाउनुपर्नेछ।
६. आवासीय सेवाग्राहीहरूका लागि आपतकालीन सेवामा तत्काल पहुँच सुनिश्चित गर्न आरोग्य केन्द्र वा क्लिनिक-संस्थाले दिन र रात जुनसुकै समयमा पनि कर्मचारीहरूसँग सम्पर्क गर्न सकिने प्रणालीको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ।
७. उपचारमा प्रतिष्ठित सेवासुविधा केन्द्रहरूबाट उत्पादित सुरक्षित जडिबुटीजन्य सेवासुविधा र आयुर्वेदिक औषधिहरू मात्र प्रयोग गर्नुपर्नेछ।

(घ) सुशासन तथा अभिलेखीकरण

१. सबै प्रमुख कर्मचारीहरूको योग्यताको प्रमाणपत्र सुरक्षित राख्नुपर्नेछ। आयुर्वेद चिकित्सकहरू नेपाल आयुर्वेद मेडिकल काउन्सिलमा दर्ता भएको र कानूनबमोजिम इजाजतपत्र प्राप्त हुनुपर्नेछ। आयुर्वेद स्वास्थ्यकर्मीहरू पनि नेपाल आयुर्वेद मेडिकल काउन्सिल वा नेपाल स्वास्थ्य व्यवसायी परिषद्मा दर्ता भएको हुनुपर्नेछ।
२. थेरापिष्ट (जसलाई आयुर्वेद प्राविधिक वा पञ्चकर्म थेरापिष्ट पनि भनिन्छ) हरूले पञ्चकर्म विधिमा मान्यताप्राप्त संस्था-प्रतिष्ठानबाट औपचारिक तालिम प्राप्त गरेको हुनुपर्नेछ।
३. आयुर्वेद रिट्रीट-साधना-आवासीय केन्द्रअन्तर्गत योग प्रशिक्षक वा ध्यान गुरुहरू नियुक्त गरिएको छ भने निजहरूले यसै कार्यदाँचाको "योग खण्ड" मा तोकिएका मापदण्डहरू पूरा गरेको सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ।
४. बहुदिवसीय कार्यक्रमहरूमा सहभागी हुने प्रत्येक सेवाग्राहीको छुट्टै व्यक्तिगत अखिलेख फाइल खडा गर्नुपर्नेछ। उक्त अभिलेखमा सेवाग्राहीको प्रारम्भिक स्वास्थ्य विवरण फारम (इनटेक फर्म), दैनिक

उपचार टिपोट, उपचारका क्रममा देखिएका सबै विवरणहरू र अन्तिम डिस्चार्ज सारांश वा उपचारपछिका सुझावहरू समावेश हुनुपर्नेछ।

५. यदि उपचारका क्रममा कुनै अप्रिय घटना घटेमा (जस्तै: सेवान्ग्राही बेहोस भएमा वा तेलको कारण एलर्जी भएमा), उक्त घटना, चालिएका कदम र नतिजाको पूर्ण अभिलेख राख्नुपर्नेछ। गम्भीर प्रकृतिको घटना भएमा नियमानुसार स्वास्थ्य निकायमा प्रतिवेदन बुझाउनुपर्नेछ र भविष्यमा सुधारका लागि त्यस्ता घटनाबाट पाठ सिक्नुपर्नेछ।
६. समय-समयमा उपचारको नतिजा समीक्षा गर्नुपर्नेछ। कार्यक्रम पूरा भएपछि सेवान्ग्राहीलाई आफ्नो पृष्ठपोषण दिन प्रोत्साहित गर्नुपर्नेछ। कुनै खास विषयमा बारम्बार गुनासो आएमा त्यसलाई पहिचान गरी समाधान गर्नुपर्नेछ।
७. कुनै पनि नयाँ उपचार पद्धति सुरु गर्दा वा विद्यमान कार्यविधिमा परिवर्तन गर्दा आयुर्वेद चिकित्सकले अनिवार्य रूपमा समीक्षा गरी स्वीकृत (हस्ताक्षर) गर्नुपर्नेछ।
८. आरोग्य संस्थाको परिसरभित्र सेवान्ग्राहीलाई हुन सक्ने दुर्घटना वा चोटपटकको क्षतिपूर्ति समेट्ने गरी तत्काल परिपूर्ति गर्ने सकिने दायित्व बीमा गरिएको हुनुपर्नेछ।
९. आरोग्य संस्थाले न्यूनतम पारिश्रमिक, कार्यघण्टाको सीमा र कर्मचारी विदासम्बन्धी प्रचलित राष्ट्रिय श्रम ऐन तथा नियमावलीका सम्पूर्ण प्रावधानहरू पालना गर्नुपर्नेछ।

२.२.२ जनशक्तिका लागि न्यूनतम मापदण्ड

आयुर्वेद चिकित्सकहरू

(क) योग्यता

१. आयुर्वेद परामर्शदाता-कन्सल्टेन्टले आयुर्वेदमा स्नातकोत्तर (एम.डी.-एम.एस.) उपाधि हासिल गरेको हुनुपर्नेछ र नेपाल आयुर्वेद मेडिकल काउन्सिलमा विभिन्न विषयका विशेषज्ञका रूपमा दर्ता भएको हुनुपर्नेछ।
२. आयुर्वेद चिकित्सक: आयुर्वेद चिकित्सकले आधिकारिक शिक्षण संस्थाबाट आयुर्वेद चिकित्सा र शल्य चिकित्सामा स्नातक (बी.ए.एम.एस.) वा सो सरहको शिक्षा हासिल गरेको र नेपाल आयुर्वेद मेडिकल काउन्सिलमा दर्ता भएको हुनुपर्नेछ।
३. सबै चिकित्सकहरू नेपाल आयुर्वेद मेडिकल काउन्सिलबाट प्रमाणित (इजाजतपत्र प्राप्त) हुनुपर्नेछ।
४. चिकित्सकहरूसँग शास्त्रीय आयुर्वेदिक ग्रन्थहरूमा बहिलो टेको-आधार हुनुका साथै आधारभूत आधुनिक चिकित्सा विज्ञानको बुझाइ हुनुपर्नेछ।
५. चिकित्सकहरूले सेमिनार, शोध अध्ययन आदिमार्फत निरन्तर सिकाइमा सहभागी हुनुपर्नेछ। उनीहरूले आफ्नो निरन्तर व्यावसायिक विकास (सी.पी.डी.) घण्टाहरूको अभिलेख राख्नुपर्नेछ (धेरै देशहरूमा इजाजतपत्र नवीकरणका लागि वार्षिक रूपमा निश्चित सी.पी.डी. घण्टा अनिवार्य हुन्छ)। यसले

चिकित्सकलाई आयुर्वेदमा भएका नवीनतम प्रगति र सान्दर्भिक जैविकचिकित्सकीय ज्ञानमा अद्यावधिक भइराख्न मद्दत गर्दछ।

(ख) सीप तथा अनुभव

१. सिफारिस गरिएवमोजिम मुख्य चिकित्सकसँग कम्तीमा दुई वर्षको ३३ क्लिनिकल (चिकित्सकीय) अनुभव हुनुपर्नेछ। सम्बन्धित विषयका विशेषज्ञ परामर्शदाता आवश्यकताअनुसार उपलब्ध (अन-कल) हुनुपर्नेछ।
२. चिकित्सकहरूमा पञ्चकर्म कसरी सञ्चालन गर्ने र त्यसका क्रममा आउन सक्ने सामान्य जटिलताहरूको व्यवस्थापन कसरी गर्ने भन्नेबारे जानकार रहेको हुनुपर्नेछ।
३. नयाँ चिकित्सकहरूले कम्तीमा दुई वर्षसम्म वरिष्ठ सुपरिवेक्षकको मार्गदर्शनमा रहेर कार्य गर्नुपर्नेछ।
४. चिकित्सकहरू आयुर्वेदिक निदान विधिहरू (जस्तै: नाडी परीक्षा, जिब्रोको परीक्षण आदि) गर्न, उपचार योजना तयार गर्न र थेरापीहरूको सुपरिवेक्षण गर्न सक्षम हुनुपर्नेछ।
५. कुन स्वास्थ्य अवस्था आयुर्वेदको उपचारको दायराभन्दा बाहिर छ भन्ने कुरा चिकित्सकले पहिचान गर्नुपर्नेछ र आपतकालीन अवस्था वा शल्यक्रिया आवश्यक पर्ने स्थितिमा विरामीलाई तुरुन्तै एलोप्याथिक उपचारका लागि पठाउनुपर्नेछ।

(ग) सञ्चार

१. आयुर्वेदिक सिद्धान्तहरूलाई सेवाग्राहीले बुझ्न सक्ने सरल भाषामा व्याख्या गर्ने क्षमता हुनुपर्नेछ (विशेष गरी "दोष" जस्ता प्राविधिक शब्दहरूसँग अपरिचित हुन सक्ने स्थानीय र विदेशीहरूका लागि)।
२. स्थानीय सेवाग्राहीका लागि स्थानीय भाषाको प्रयोग र पर्यटनका सन्दर्भमा अङ्ग्रेजी भाषाको राम्रो ज्ञान हुनुलाई थप योग्यता मानिनेछ।

(घ) नैतिकता

१. विरामीको कल्याण र स्वास्थ्य सुरक्षालाई प्राथमिकता दिने नैतिक मापदण्ड पालना गर्नुपर्नेछ। साथै, उपचारका लागि मन्जुरीनामा लिने र विरामीको गोपनीयता कायम राख्नुपर्नेछ।
२. आयुर्वेदको उपचार क्षमताका बारेमा बढाइचढाइपूर्ण दावी गर्नुहुँदैन (उदाहरणका लागि: आयुर्वेदबाट मात्रै क्यान्सर पूर्ण रूपमा निको हुन्छ भन्ने जस्ता आश्वासन दिनु हुँदैन)। लाभदायी हुने देखिएमा एकीकृत चिकित्सा पद्धति (इन्टिग्रेटिभ एप्रोच) लाई प्रोत्साहन गर्नुपर्नेछ।

पञ्चकर्म थेरापिष्ट/आयुर्वेद प्राविधिक

(क) योग्यता

१. नेपाल आयुर्वेद मेडिकल काउन्सिलमा दर्ता भएका आयुर्वेद स्वास्थ्य सहायक (ए.एच.ए.) र सहायक आयुर्वेद स्वास्थ्यकर्मी (ए.ए.एच.डब्ल्यू.) हुनुपर्नेछ। अथवा, कुनै मान्यता प्राप्त आयुर्वेद केन्द्र, विद्यालय

७९
मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव
नेपाल सरकार
सिंहदरवार, काठमाडौं

वा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (सिटिइभिटी) बाट कम्तीमा ६ महिनादेखि १ वर्ष अवधिको पञ्चकर्म थेरापीसम्बन्धी औपचारिक तालिम पूरा गरेको हुनुपर्नेछ।

२. मालिस (मसाज), तेल थेरापी, स्वेदन (बाफ दिने विधि), शिरोधारा र बस्ति (एनिमा) आदि सञ्चालन गर्ने विषयमा तालिम प्राप्त हुनुपर्नेछ।
३. प्राथमिक उपचार, आधारभूत शरीर विज्ञान (एनाटोमी) र सरसफाइ-स्वच्छतासम्बन्धी आवश्यक ज्ञान हुनुपर्नेछ।

(ख) सीप तथा सक्षमता

१. उपचारका लागि आवश्यक सामग्रीहरू (जस्तै: तेल, बस्तिका लागि काँडा आदि) तयार गर्न, कार्यविधि (प्रोटोकल) अनुसार थेरापीहरू सञ्चालन गर्न र उपचारका क्रममा सेवाग्राहीको अवस्थाको निरन्तर अनुगमन गर्न दक्ष हुनुपर्नेछ।
२. चिकित्सकले दिएका निर्देशनहरू बुझ्न र सोहीअनुसार सटिक रूपमा पालना गर्न सक्षम हुनुपर्नेछ (उदाहरणका लागि: "मध्यम दबावका साथ ४५ मिनेट मालिस गर्ने" वा "५०० मिलिलिटर बस्ति दिने र सेवाग्राहीलाई निश्चित मिनेटसम्म रोक्न लगाउने")।

(ग) सरसफाइ/स्वच्छता तथा सुरक्षा

१. स्वच्छता-सरसफाइका सबै कार्यविधिहरू कडाइका साथ पालना गर्नुपर्नेछ। आवश्यकताअनुसार पञ्जा र सुरक्षात्मक सामग्री (पी.पी.ई.) लगाउनुपर्नेछ (विशेष गरी बस्ति दिँदा वा वमनका क्रममा निस्कने वान्ता व्यवस्थापन गर्दा)।
२. कुनै पनि शल्य तन्त्र (इन्भेसिभ) वा जोखिमपूर्ण प्रक्रियाहरू चिकित्सकको प्रत्यक्ष सुपरिवेक्षण बिना कदापि गर्नुहुँदैन।
३. यदि सेवाग्राहीमा कुनै असहजताका लक्षणहरू (जस्तै: वेहोस हुने, अत्यधिक दुखाइ आदि) देखिएमा तुरुन्तै उपचार रोकेर चिकित्सकलाई जानकारी गराउनुपर्नेछ।
४. सबै उपकरणहरू पूर्ण रूपमा सफा रहेको वा निर्मलीकरण गरिएको सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ।
५. प्राथमिक उपचारका आधारभूत विधिहरू थाहा हुनुपर्नेछ र कुन अवस्थामा चिकित्सकको सहयोग लिने भन्ने कुरा बुझ्नुपर्नेछ।

(घ) बिरामीको हेरचाह

१. उपचार अवधिभर सेवाग्राही, विशेष गरी ज्येष्ठ नागरिकहरूसँग नम्र, शान्त र आत्मीय व्यवहार प्रदर्शन गर्नुपर्नेछ।
२. सेवाग्राहीको शारीरिक आवश्यकताहरूको व्यवस्थापन गर्नुपर्नेछ (जस्तै: चक्कर लागेको अवस्थामा शौचालय जान मद्दत गर्ने आदि)।

३. पञ्चकर्मका केही प्रक्रियाहरू (जस्तै: वमनका क्रममा हुने वाकवाकी) असजिलो हुन सक्ने हुनाले सेवाग्राहीलाई धैर्यपूर्वक मार्गदर्शन गर्ने र ढाडस दिने गर्नुपर्नेछ।
४. सेवाग्राहीको गोपनीयता र मर्यादाको सम्मान गर्नुपर्नेछ (जस्तै: मालिसका क्रममा शरीर ढाक्ने उचित व्यवस्था गर्ने र लैङ्गिक संवेदनशीलताअनुसार कर्मचारी खटाउने आदि)।

(ड) नैतिकता

१. आफ्ना सम्पूर्ण कार्य क्रियाकलापहरूमा व्यावसायिक मर्यादा कायम राख्नुपर्नेछ र कुनै पनि प्रकारका अनुपयुक्त व्यवहार वा आचरणबाट टाढा रहनुपर्नेछ।
२. आफ्नै निर्णयमा कुनै पनि चिकित्सकीय सल्लाह वा सुझाव दिनु हुँदैन। रोगको अवस्था वा उपचारको परिणाम (प्रोग्नोसिस) सम्बन्धी कुनै पनि जिज्ञासाहरू आएमा सेवाग्राहीलाई अनिवार्य रूपमा आयुर्वेद चिकित्सककहाँ पठाउनुपर्नेछ।

२.२.३ आयुर्वेद क्लिनिकका लागि आचारसंहिता

(क) सेवाग्राहीकेन्द्रित चिकित्सा सेवा: सेवाप्रदायकले सेवाग्राहीको स्वास्थ्य, सुरक्षा र सुसूचित निर्णय लिन पाउने अधिकारलाई सधैं उच्च प्राथमिकता दिनुपर्नेछ। सबै विरामीको सांस्कृतिक र व्यक्तिगत पृष्ठभूमिलाई सम्मान गर्दै करुणापूर्ण चिकित्सा सेवा प्रदान गर्नुपर्नेछ। सबै सेवाग्राहीलाई आफूले प्राप्त गरिरहेको कुनै पनि उपचार रोक्ने वा अस्वीकार गर्ने पूर्ण अधिकार हुनेछ, त्यसैले उनीहरूको स्वायत्ततालाई सधैं सम्मान गर्नुपर्नेछ।

(ख) चिकित्सकीय उत्कृष्टता र आधिकारिकता: आयुर्वेद अभ्यासका उच्च मापदण्डहरू पालना गर्न प्रतिबद्ध हुनुपर्नेछ। उपचारहरू शास्त्रीय आयुर्वेदिक सिद्धान्त र विवेकपूर्ण निर्णयमा आधारित हुनुपर्नेछ र यसमा उपलब्ध भएसम्म प्रमाणमा आधारित आधुनिक पद्धतिहरू (एभिडेन्स—बेस्ड प्रैक्टिस) समेत समावेश गर्न सकिनेछ। केवल व्यावसायिक लाभका लागि आधारहीन सेवाहरूलाई “आयुर्वेदिक” भनी भ्रमपूर्ण रूपमा प्रस्तुत गर्नुहुँदैन। सबै कर्मचारीहरू योग्य रहेका र थेरापीहरू सुरक्षित एवं उचित ढङ्गले प्रदान गरिएको सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ।

(ग) कार्यक्षमता-प्रभावकारितासम्बन्धी इमानदारिता: आयुर्वेदले के गर्न सक्छ र के गर्न सक्दैन भन्ने विषयमा पारदर्शी हुनुपर्नेछ। विश्वसनीय स्रोतहरूबाट प्रमाण र प्रमाणीकरण नभएसम्म क्यान्सर, एच.आई.भी. र जटिल मधुमेह जस्ता गम्भीर स्वास्थ्य अवस्थाहरूको उपचार गर्ने दावी गर्नुहुँदैन। धेरै दीर्घकालीन र जीवनशैलीजन्य रोगहरूमा आयुर्वेदको विशेष दख्खल भए तापनि आफ्ना सेवाहरूलाई आधुनिक चिकित्सा पद्धतिको पूरकका रूपमा सही ढङ्गले प्रस्तुत गर्नुपर्नेछ। आरोग्य थेरापीहरू स्वास्थ्य लाभका लागि मात्र हुन् र यो आवश्यक चिकित्सकीय उपचारको विकल्प होइन भन्ने कुरा सेवाग्राहीलाई बुझाउनु पर्नेछ। सेवाग्राहीले उपचारबाट प्राप्त हुने अपेक्षित परिणाम, उपचारको अवधि र आफ्नो दैनिक जीवनशैलीमा गर्नुपर्ने परिवर्तनहरूको बारेमा स्पष्ट रूपमा बुझेको हुनुपर्नेछ।

(घ) नियामकीय अनुपालन: स्वास्थ्य निकायहरूले तोकेका सम्पूर्ण नियम र मापदण्डहरूको कुनै पनि अपवाद बिना कडाइका साथ पालना गर्नुपर्नेछ। स्वास्थ्य सेवाप्रदायकहरूले गुणस्तर नियन्त्रण परीक्षणमा सफल भएका

र आधिकारिक रूपमा स्वीकृत आयुर्वेदिक औषधिहरू मात्र प्रयोग गर्नुपर्नेछ। साथै, स्वास्थ्य मन्त्रालय आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभागद्वारा स्थापित स्वच्छता/सरसफाई र अभ्याससम्बन्धी कार्यविधिहरू पालना गर्दै उचित नवीकरण प्रक्रियामार्फत आफ्नो इजाजतपत्रलाई अद्यावधिक राख्नुपर्नेछ।

(ङ) गोपनीयता: गोपनीयतासम्बन्धी कानूनबमोजिम सेवाग्राहीका सबै स्वास्थ्य अभिलेख र व्यक्तिगत जानकारीहरू सुरक्षित राख्नुपर्नेछ। आयुर्वेद परामर्शका क्रममा विरामीले आफ्नो शारीरिक कार्यप्रणाली र मानसिक अवस्थाका बारेमा व्यक्तिगत विवरणहरू खुलाउनुपर्ने हुन्छ। यस्ता जानकारीहरू अन्य व्यक्तिसमक्ष खुलासा हुनबाट जोगाउनुपर्नेछ। भण्डारण गरिएका अभिलेखहरूलाई ताल्चा लगाउन मिल्ने दरज वा पासवर्डद्वारा सुरक्षित गरिएको प्रणालीमा राख्नुपर्नेछ र यस्ता जानकारीहरू उपचारमा प्रत्यक्ष संलग्न व्यक्ति वा कानुनी रूपमा अनिवार्य भएको अवस्थामा बाहेक अन्यलाई उपलब्ध गराउनु हुँदैन।

(च) निष्पक्ष व्यावसायिक अभ्यास: सबै कारोबारहरूमा नैतिक आचरण प्रदर्शन गर्नुपर्नेछ। व्यवसायले सेवाग्राहीले व्यहोर्न सक्ने उचित शुल्क निर्धारण गर्नुपर्नेछ र लागतको विस्तृत विवरण (ब्रेकडाउन) सहितको बिल/भरपाई उपलब्ध गराउनुपर्नेछ। नाफा कमाउने उद्देश्यले सेवाग्राहीलाई अनावश्यक जडिबुटी वा पूरक आहारहरू (सप्लिमेन्ट) महँगो मूल्यमा किन्न बाध्य पार्ने मनसायले औषधि पसलसँगको मिलेमतो वा भ्रामक विक्री कार्यमा संलग्न हुनु हुँदैन। प्रयोगशाला र अन्य विशेषज्ञ सेवाप्रदायकहरूसँग गरिएका सबै प्रेषण (रिफरल) सम्झौताहरू पारदर्शी हुनुपर्नेछ र कुनै पनि प्रकारको कमिसन स्वीकार गर्नुहुँदैन। प्याकेज कार्यक्रमहरू उपलब्ध गराइने अवस्थामा, कार्यक्रममा समावेश विषयवस्तु र रकम फिर्ता हुने नीतिका बारेमा स्पष्ट जानकारी दिनुपर्नेछ।

(छ) निरन्तर सुधार: एक व्यावसायिक संस्थाका रूपमा आफ्ना सेवाहरूलाई अद्यावधिक राख्न लगानी गर्नुपर्नेछ। विशेषज्ञहरूलाई आमन्त्रित गरी गेस्ट लेक्चर र विशिष्ट तालिम कार्यक्रमहरूमार्फत कर्मचारीहरूलाई प्रशिक्षित गर्ने प्रणालीको विकास गर्नुपर्नेछ। आयुर्वेद र एकीकृत चिकित्सा (इन्टिग्रेटिभ मेडिसिन) सम्बन्धी पछिल्ला अध्ययनहरूको खोज अनुगमन गरी आफ्ना सेवा र सुविधाहरूलाई थप प्रभावकारी बनाउनुपर्नेछ। उपचार पद्धतिले सेवाग्राहीका लागि राम्रो काम नगरेको खण्डमा त्यसलाई पुनः मूल्याङ्कन गर्न नतिजा अनुगमनको निरन्तर प्रणाली अवलम्बन गर्नुपर्नेछ। सेवाग्राहीको पृष्ठपोषण र विकसित हुँदै गएका उत्कृष्ट अभ्यासहरूका आधारमा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न सदैव प्रयत्नशील रहनुपर्नेछ।

(ज) परम्परा र वातावरणप्रतिको सम्मान: उपचारको सुरुवातमा ऐच्छिक मन्त्रहरूसहितको सानो औपचारिक विधि (सेरेमोनी) अपनाई परम्परागत अभ्यास र प्राकृतिक परिवेशको संरक्षण एवं सम्मान गर्नुपर्नेछ। यदि ठूलो मात्रामा जडिबुटी प्रयोग गरिन्छ भने ती वातावरणीय दिगोपनलाई ख्याल गरेर सङ्कलन गरिएको (स्थानीय कृषकहरूलाई सहयोग पुग्ने गरी र लोपोन्मुख प्रजातिहरू प्रयोग नभएको) सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ। औषधीय वनस्पतिसम्बन्धी ज्ञानको संरक्षणलाई बढावा दिँदै स्थानीय पारिस्थितिकीय प्रणाली जोगाउन सामुदायिक वा संरक्षणका प्रयासहरूमा योगदान पुऱ्यानुपर्नेछ। प्रकृतिको सामीप्यता र सामञ्जस्यतासम्बन्धी आयुर्वेदको मूल मर्मअनुरूप वातावरणीय सचेतना (जस्तै: जडिबुटीजन्य फोहोरको उचित विसर्जन आदि) का साथ क्लिनिक सञ्चालन गर्नुपर्नेछ।

२.२.४ आयुर्वेद पेशाकर्मी-व्यवसायीका लागि आचारसंहिता

५२
मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

(अ) आयुर्वेद चिकित्सकहरूका लागि (परामर्शदाता र चिकित्सक)

(क) सक्षमता र कार्यक्षेत्र: आफ्नो तालिम र अनुभवको सीमाभित्र रहेर मात्र चिकित्सा अभ्यास गर्नुपर्नेछ। आफू योग्य नभएका कुनै पनि प्रक्रिया वा उपचारहरू गर्ने प्रयास गर्नुहुँदैन। विरामीको अवस्था आयुर्वेद (वा आफ्नो सीप) ले सुरक्षित रूपमा व्यवस्थापन गर्न सक्ने दायराभन्दा बाहिर छ भने, उनीहरूलाई तुरुन्तै उपयुक्त एलोप्याथिक स्वास्थ्य सेवाप्रदायककहाँ प्रेषण गर्नु पर्नेछ। आफ्नो कार्यसक्षमता अभिवृद्धि गर्न निरन्तर शिक्षाका माध्यमबाट सधैं अद्यावधिक रहनु पर्नेछ।

(ख) हानि नगर्ने सिद्धान्त: चिकित्सा विज्ञानको मूल मर्म "प्रथमं न वाधेत" अर्थात् "सर्वैभन्दा पहिले हानि गर्नुहुँदैन" भन्ने सिद्धान्तको पालना गर्नु पर्नेछ। उपचारका लागि अनुपयुक्त हुन सक्ने कुनै पनि अवस्था पहिचान गर्न विरामीहरूको विस्तृत परीक्षण (स्क्रिनिङ) गर्नु पर्नेछ। विरामीलाई हानि पुऱ्याउन सक्ने सम्भावना भएका कुनै पनि जडिबुटीजन्य औषधि वा थेरापीहरू प्रयोग गर्नुहुँदैन। उपचार अवधिभर विरामीहरूको निरन्तर अनुगमन गर्नु पर्नेछ, किनभने कुनै पनि प्रतिकूल प्रतिक्रियाका लक्षणहरू देखा पर्ने बित्तिकै तत्काल कदम चाल्नु आवश्यक हुन्छ। विरामीको सुरक्षा सर्वोपरी हो र यसका लागि पूर्वनिर्धारित उपचार पद्धतिलाई परिवर्तन गर्न वा रोक्न पर्ने हुन सक्छ।

(ग) सुसूचित मन्जुरीनामा र सञ्चार: सूचित मन्जुरीनामाको प्रक्रियाका क्रममा विरामीलाई रोगको निदान र प्रस्तावित सबै उपचारहरूका बारेमा सरल भाषामा बुझाउनुपर्नेछ। थेरापिष्ट-उपचार सहयोगीले सेवाग्राहीलाई उपचारको प्रक्रिया कस्तो हुनेछ, यसबाट कस्ता सकारात्मक नतिजाहरूको अपेक्षा गर्न सकिन्छ र उपचारका क्रममा हुन सक्ने सम्भावित प्रतिकूल असर वा असहज अनुभवहरूका बारेमा समेत पूर्वजानकारी दिनुपर्नेछ। सेवाग्राहीले प्रश्न सोध्न पाउने कुरा सुनिश्चित गर्नु पर्नेछ। पञ्चकर्म लगायतका सबै शल्य तन्त्र (इन्भेसिभ) र गहन उपचारहरू सुरु गर्नुअघि विरामीको मन्जुरी अनिवार्य रूपमा लिनुपर्नेछ। सेवाग्राहीले जुनसुकै समयमा पनि उपचार रोक्न पाउने आफ्नो अधिकारको बारेमा जानकारी पाउनुपर्नेछ। यस्तो मन्जुरीनामालाई अनिवार्य रूपमा दस्तावेजीकरण (अभिलेख) गर्नुपर्नेछ।

(घ) गोपनीयता: सेवाग्राहीका तथ्याङ्कहरूको पूर्ण सुरक्षामार्फत उनीहरूका सबै जानकारीहरू गोप्य राख्नुपर्नेछ। उपचारमा प्रत्यक्ष संलग्न अन्य चिकित्सकहरूसँग मात्र विरामीको अवस्थाका बारेमा छलफल गर्नु पर्नेछ (त्यसो गर्दा पनि सम्भव भएसम्म विरामीको पहिचान नखुल्ने गरी वा मन्जुरी लिएर मात्र गर्नु पर्नेछ)। सामूहिक सत्र वा तालिम कार्यक्रमहरूमा सेवाग्राहीको स्वास्थ्यसम्बन्धी जानकारी खुलासा गर्नुअघि स्वास्थ्य सेवाप्रदायकले अनिवार्य रूपमा उनीहरूको अनुमति लिनुपर्नेछ।

(ङ) व्यावसायिक मर्यादा: सेवाग्राहीसँगको सबै अन्तक्रियामा व्यावसायिक मर्यादा कायम राख्नुपर्नेछ। सेवाग्राहीसँग कुनै पनि प्रकारको रोमान्टिक वा यौन सम्बन्धमा संलग्न हुनु हुँदैन। जवरजस्ती गरिने चिकित्सकीय प्रक्रियामार्फत हुने आर्थिक शोषण, वा भावनात्मक तथा अन्य कुनै पनि प्रकारका शोषणहरूलाई पूर्ण रूपमा निषेध गर्नुपर्नेछ। आफ्नो चिनजानको व्यक्ति (साथी, नातेदार) को उपचार गरिरहँदाको अवस्थामा उपचारको अवधिभर

व्यावसायिकता कायम राख्न थप सतर्क रहनु पर्नेछ, वा सम्बन्धका कारण उपचारमा असर पर्ने देखिएमा उनीहरूलाई अर्को सहकर्मीकहाँ प्रेषण (रिफर) गर्नु पर्नेछ।

(च) इमानदारिता र निष्ठा: आफ्नो योग्यताका बारेमा सधैं सत्यतथ्य जानकारी दिनु पर्नेछ। आफूसँग सम्बन्धित विषयको विशेषज्ञता वा प्रमाणपत्र छैन भने, उदाहरणका लागि आफूलाई “आयुर्वेदिक मुटुरोग विशेषज्ञ” भनी परिचय दिनु हुँदैन। रोग पूर्ण रूपमा निको हुने ग्यारेन्टी गर्नुहुँदैन; बरु वास्तविक तथ्यमा आधारित आशा जगाउनु पर्नेछ (जस्तै: “यो उपचारले यस्तो अवस्थामा सहयोग गरेको देखिएको छ, हामी यसलाई “X” महिनासम्म प्रयास गरेर नतिजा हेर्नेछौं”)। यदि कुनै विषयमा आफ्नो बुझाइ कम छ वा आफ्नो विशेषज्ञताभन्दा बाहिर सेवाग्राहीले प्रश्न सोधेमा आफ्नो अनभिज्ञता स्वीकार गर्नु पर्नेछ। मनगढन्ते उत्तर दिनुको सट्टा थप अनुसन्धान गर्नु पर्नेछ वा सेवाग्राहीलाई वैकल्पिक स्रोतहरूतर्फ निर्देशित गर्नु पर्नेछ।

(छ) सहकार्य: लाभदायी हुने देखिएमा एकीकृत चिकित्सा पद्धतिलाई हृदयङ्गम गर्नु पर्नेछ। स्वास्थ्यकर्मीले आधुनिक चिकित्सक (एलोप्याथिक डाक्टर), फिजियोथेरापिष्ट र अन्य आरोग्य व्यवसायीहरूसँग मिलेर काम गर्नुपर्नेछ। सेवाग्राहीले दुवै पद्धतिबाट उपचार लिइरहेका छन् भने उनीहरूले आफ्ना दुवै चिकित्सकसँग जानकारी आदानप्रदान गर्न सक्ने सहज वातावरण हुनुपर्नेछ। त्यसै गरी, योग वा आहारको पाटोले विरामीलाई फाइदा पुग्ने देखिन्छ भने सम्बन्धित विशेषज्ञहरूसँग समन्वय गर्नु पर्नेछ। यस्तो सामूहिक कार्यले अक्सर उत्कृष्ट नतिजा दिनेछ।

(ज) नैतिकतापूर्वक औषधि सिफारिस: सम्भावित नाफा वा अप्रमाणित चलनका आधारमा नभई सेवाग्राहीको आवश्यकताका आधारमा मात्र उपचार र औषधिहरू सिफारिस गर्नु पर्नेछ। सामान्य र सस्तो शास्त्रीय औषधि सुत्रले काम गर्छ भने कुनै ठोस कारण बिना धेरै महँगो वा व्यापारिक ब्रान्डका औषधिहरू अनावश्यक रूपमा सिफारिस गर्नुहुँदैन। प्रयोग गरिने औषधिहरू पूर्ण रूपमा सुरक्षित हुनुपर्नेछ। विरामीहरूलाई औषधिमा हुन सक्ने भारी धातुको मिसावट र त्यसको उपस्थितिको बारेमा पूर्वजानकारी दिनुपर्नेछ। सेवाग्राहीले आफ्ना औषधिहरू प्रयोग गर्ने सही तरिकाका बारेमा स्पष्ट जानकारी पाउनुपर्नेछ। औषधि पसल-फार्मसी वा निदान केन्द्रहरूसँग कुनै पनि प्रकारको कमिसन लिने योजनामा कहिल्यै संलग्न हुनु हुँदैन।

(आ) आयुर्वेद थेरापिष्ट-प्राविधिकका लागि (मसाज गर्ने व्यक्ति र पञ्चकर्म सहायकसमेत)

(क) सक्षमता र कार्यविधिको पालना: आफूले तालिम प्राप्त गरेका प्रक्रिया विधि र सुपरिवेक्षण गर्ने चिकित्सकले निर्देशन दिएका प्रक्रिया विधिहरू मात्र सञ्चालन गर्नु पर्नेछ। आफूलाई अनुभव नभएको वा असहज महसुस हुने कुनै कार्य गर्न भनिएमा तुरुन्तै मार्गदर्शन वा सुपरिवेक्षणका लागि अनुरोध गर्नु पर्नेछ। प्रत्येक थेरापीका लागि क्लिनिकले तोकेका स्थापित कार्यविधिहरू सधैं पालना गर्नु पर्नेछ। यी नियमहरू सुरक्षाकै लागि बनाइएका हुन्।

(ख) सेवाग्राहीको सेवा र सम्मान: सेवाग्राहीहरूसँग सधैं दयालु र सांस्कृतिक रूपमा संवेदनशील व्यवहार गर्नु पर्नेछ। आयुर्वेद चिकित्साका कतिपय प्रक्रियाहरू जस्तै बस्ति (एनिमा) वा वमन (वान्ता गराउने विधि) का क्रममा सेवाग्राहीहरूले असहाय वा असुरक्षित महसुस गर्न सक्छन्, त्यसैले उनीहरूको मर्यादा कायम राख्न पर्नेछ। मालिस (मसाज) का क्रममा शरीरलाई उचित ढङ्गले ढाक्नु पर्नेछ (उपचारका लागि आवश्यक भाग

मात्र खुला राख्नु पर्नेछ। उपचारका चरणहरूका बारेमा नम्रतापूर्वक जानकारी दिनु पर्नेछ (जस्तै: “अब म तपाईंलाई यो घ्यु पिउन आग्रह गर्दछु.” वा “म अब वाफ-स्टीम सुरु गर्दछु, धेरै तातो भयो भने मलाई भन्नुहोला”)। सेवाग्राहीले कुनै पनि असहजता व्यक्त गरेमा ध्यान दिएर सुन्नु पर्नेछ र सोहीअनुसार आवश्यक कदम चाल्नु पर्नेछ।

(ग) सरसफाई/स्वच्छता: स्वच्छता-सरसफाइसम्बन्धी सबै स्थापित कार्यविधिहरू कडाइका साथ पालना गर्नु पर्नेछ। सधैं सफा पोसाक लगाउनु पर्नेछ। केही प्रक्रिया विधिका क्रममा कर्मचारीहरूले अनिवार्य रूपमा पञ्जा र मास्क लगाउनुपर्नेछ। आफ्ना हात र उपकरणहरूलाई नियमित रूपमा निसङ्क्रमण (स्यानिटाइज) गर्नु पर्नेछ। कार्यस्थललाई सधैं सफा राख्नुपर्छ; दुर्घटना रोक्नका लागि चिप्लो सतहलाई तुरुन्तै सफा गर्नुपर्दछ। प्रत्येक सत्रपछि फोहोर विसर्जन गर्नुपर्नेछ र सङ्क्रामक फोहोरहरूलाई सावधानीपूर्वक व्यवस्थापन गर्नुपर्नेछ।

(घ) सतर्कता र प्रतिवेदन: चिकित्सकीय प्रक्रियाको समयमा र पछि पनि सेवाग्राहीको अवस्थाप्रति सधैं चनाखो रहनु पर्नेछ। उदाहरणका लागि, यदि सेवाग्राहीको छाला फुस्रो-फिक्का देखिन थाल्यो वा शरीर काप्न थाल्यो भने त्यसले उनीहरू कष्टमा रहेको सङ्केत गर्दछ। उनीहरूलाई “तपाईंलाई कस्तो छ वा कस्तो भइरहेको छ?” भनी सोध्नुपर्छ गर्नु पर्नेछ। जतिसुकै सानो कुरा भए पनि यदि केही असामान्य देखियो भने सम्बन्धित चिकित्सक वा सुपरिवेक्षकलाई तुरुन्तै जानकारी गराउनु पर्नेछ। उपचारपछि सेवाग्राही स्थिर र सामान्य अवस्थामा छन् भन्ने सुनिश्चित गर्न केही समयसम्म उनीहरूको निगरानी गर्नु पर्नेछ। सबै व्याख्या गर्न नसकिने प्रतिक्रियाहरूको अभिलेख राख्नु पर्नेछ र सुपरिवेक्षकलाई यस्ता घटनाहरूको बारेमा जानकारी गराउनु पर्नेछ।

(ङ) व्यावसायिक मर्यादा: आरोग्य क्षेत्रका पेशाकर्मी-व्यावसायिक व्यक्तिहरूले आफ्ना सेवाग्राहीहरूसँगको अनावश्यक शारीरिक र भावनात्मक सम्पर्क तथा व्यवहारबाट पूर्ण रूपमा टाढा रहनुपर्नेछ। स्पर्श सधैं चिकित्सकीय र व्यावसायिक मात्र हुनुपर्दछ। सेवाग्राहीको शरीरका बारेमा कुनै पनि प्रकारका ठट्टा वा टिप्पणीहरू गर्नुहुँदैन। कर्मचारीहरूले सेवाग्राहीसँग व्यक्तिगत सम्बन्ध बनाउनबाट जोगिनुपर्छ, किनभने यस्ता सम्बन्धहरूले उनीहरूको व्यावसायिक निर्णयमा असर पार्न सक्छ र सेवाग्राहीसँग काम गर्दा नैतिक समस्याहरू उत्पन्न गर्न सक्छ।

(च) गोपनीयता: सबै कर्मचारीहरूले गोपनीयता कायम राख्नुपर्नेछ, किनभने उनीहरूले सेवाग्राहीका संवेदनशील जानकारीहरू सुन्न वा देख्न सक्छन्। यसअन्तर्गत परामर्शका क्रममा हुने निजी छलफल र मालिस (मसाज) सेवा लिइरहेका बेला सेवाग्राहीले खुलासा गर्ने व्यक्तिगत कुराहरू समेत पर्दछन्। यस्ता सबै जानकारीहरू आफूमा मात्र सीमित राख्नु पर्नेछ वा उपचारमा संलग्न टोलीभित्र मात्र राख्नु पर्नेछ। सेवाग्राहीका बारेमा कहिल्यै पनि अनावश्यक कुरा काट्ने (गफगाफ गर्ने) गर्नुहुँदैन।

(छ) सिकाइ मनोवृत्ति: नयाँ अवधारणा र परिष्कृत उपचार पद्धतिहरूको खोजिसँगै आयुर्वेदको विकास भइरहन्छ र यसले परम्परागत अभ्यासको दायरालाई अझ फराकिलो बनाउँछ। वरिष्ठ वैद्य वा कार्यशालाहरूबाट सिक्न सधैं तत्पर रहनु पर्दछ। अवसर पाएका बेला आफ्ना सीपहरू विकास गर्नुपर्दछ (जस्तै: मालिसका नयाँ विधिहरूमा

५५

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

पोख्त हुने वा बस्ति-एनिमा दिने थप सहज तरिकाहरू सिक्ने)। यसले वृत्ति विकासमा सहयोग पुऱ्याउनुका साथै विरामीको उपचारको नतिजा र सन्तुष्टिसमेत अभिवृद्धि गर्दछ।

२.३ योग तथा ध्यान

२.३.१ केन्द्रहरूका लागि न्यूनतम मापदण्ड

(क) दर्ता तथा इजाजतपत्र

१. सबै योग तथा ध्यान केन्द्रहरू सम्बन्धित सरकारी निकायमा दर्ता हुनुपर्नेछ र प्रत्येक वर्ष दर्ता नवीकरण गराउनुपर्नेछ।
२. मान्यता प्राप्त व्यवसाय दर्ता (जस्तै प्यान-भ्याट दर्ता) अनिवार्य हुनेछ।
३. यदि केन्द्र योग शिक्षक तालिम पाठ्यक्रम सञ्चालन गर्दैछ भने, यसमा कम्तीमा एक हुनु आवश्यक छः
 - क. शैक्षिक संस्थाका रूपमा दर्ता; वा
 - ख. मान्यता प्राप्त निकाय वा सो सरहका संस्थासँगको औपचारिक सम्बन्धन वा स्वीकृति।

(ख) भौतिक पूर्वाधार

अभ्यास स्थल: योग हल/स्टुडियो

१. सहभागीहरूबीच निर्बाध आवतजावत र अभ्यास सुनिश्चित गर्न प्रत्येक सहभागीका लागि कम्तीमा २-३ वर्गमिटर भुइँ क्षेत्र उपलब्ध हुनुपर्नेछ।
२. भुइँ सफा, नचिप्लने र गुणस्तरीय म्याट वा काठ, कर्क, भिनाइल जस्ता सतह प्रयोग गरिएको हुनुपर्नेछ।
३. उभिएर गरिने योग आसन र उल्टो सुल्टो अभ्यासका लागि सिलिडको उचाइ कम्तीमा ३ मिटर हुनुपर्नेछ।
४. पर्याप्त हावा आवतजावत र प्राकृतिक प्रकाशको व्यवस्था हुनुपर्नेछ।
५. क्षेत्र बाह्य होहल्ला वा अनावश्यक आवाजबाट मुक्त हुनुपर्नेछ।

ध्यान हल (यदि छुट्टै भएमा)

१. शान्त वातावरण सिर्जना गर्ने स्थल, जहाँ कुसन, म्याट र बेन्चको उचित व्यवस्थापन हुनेछ।
२. कोठामा मधुर र न्यानो प्रकाशको व्यवस्था, जसले बाह्य अवरोधमुक्त वातावरण तयार पार्नेछ।

सहायक सुविधा

१. पुरुष र महिलाका लागि छुट्टाछुट्टै लुगा फेर्ने कोठा र लकरको व्यवस्था।
२. कम्तीमा दुई शौचालय, जहाँ पानी, साबुन र सरसफाइका लागि आवश्यक सामग्री उपलब्ध हुनेछ।
३. पिउने पानीको सुविधा।

४. योग तथा ध्यान अभ्यासका लागि खुला वा खुल्ला आकाशमुनिको क्षेत्र समावेश गर्नु पर्नेछ (सम्भव भएसम्म)।

सुरक्षा सुविधा

१. आकस्मिक अवस्थाका लागि प्राथमिक उपचार वाकस र यसको आवश्यक जाँच।
२. अग्नि नियन्त्रक उपकरण र स्पष्ट रूपमा चिनिने आकस्मिक निकास।
३. भुइँमा नचिप्लने सामग्री प्रयोग गरी सुरक्षित मार्ग सुनिश्चित गर्नु।
४. पर्याप्त सामग्रीहरू: योग म्याट, ब्लक, स्ट्र्याप, वोल्स्टर, कम्मल र कुसनहरूसधैँ सफा र दुरुस्त अवस्थामा राखिएको।

(ग) सञ्चालन मापदण्ड

कार्यक्रमको पारदर्शिता

१. प्रत्येक कक्षा वा रिट्रीटका लागि स्पष्ट विवरणहरू उपलब्ध हुनुपर्नेछ: योगको शैली (हठ, विन्यास, अष्टाङ्ग, यिन, रिस्टोरेटिभ आदि) वा ध्यानको पद्धति (विषयना, चक्र माइन्डफुलनेस, तिब्बती, जेन आदि)।
२. कक्षाको तह (शुरुवाती, मिश्रित, मध्यवर्ती, उन्नत) र सो कक्षाका लागि को योग्य छ भन्ने जानकारी।
३. अवधि, समयतालिका र शुल्कको विस्तृत विवरण उपलब्ध गराउनुपर्नेछ।
४. कार्यक्रमको कुल लम्बाइ तोकिनुपर्नेछ र समयतालिका एवं भुक्तानी प्रणाली दुवै स्पष्ट रूपमा राखिनुपर्नेछ।

योग शिक्षक तालिमका लागि (प्रकाशन गर्नुपर्ने)

१. विषयगत घण्टा सहितको पूर्ण पाठ्यक्रम (दर्शन, आसन, मन्त्र, ध्यान, शरीर विज्ञान, शिक्षण विधि, प्रयोगात्मक अभ्यास)।
२. कुल घण्टा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको (जस्तै: योग एलायन्स वा राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसार २००, ३००, ५०० घण्टा)।
३. प्रवेश योग्यता, प्रमाणीकरण विवरण र मूल्याङ्कनका आधारबारे विस्तृत जानकारी।
४. मुख्य प्रशिक्षक-गुरुको योग्यता र परम्परा सम्बन्धी जानकारी।
५. राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा मान्यता प्राप्त प्रमाणीकरण सम्बन्धी जानकारी।

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

(घ) स्वास्थ्य तथा सुरक्षा परीक्षण

१. नयाँ विद्यार्थीहरू, विशेष गरी ज्येष्ठ नागरिक वा शारीरिक समस्या भएका व्यक्तिहरूको स्वास्थ्य अवस्थाबारे आधारभूत प्रश्न सोधिनेछ, जस्तै चोटपटक, दीर्घकालीन रोग, शल्यक्रिया, गर्भावस्था, रक्तचाप वा सन्तुलन सम्बन्धी समस्या।
२. गम्भीर स्वास्थ्य समस्या भएका सहभागीहरूले सक्रिय कार्यक्रम वा क्रियाकलापमा सहभागी हुनु अघि चिकित्सकको अनुमति लिन प्रोत्साहित र सहयोग गरिनेछ।

(ङ) कक्षा व्यवस्थापन

१. सुरक्षित शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात कायम राखिनेछ (सामान्य कक्षाका लागि १:१५-२०, उन्नत वा उपचारात्मक सत्रका लागि सोभन्दा कम)।
२. हल वा कोठाको अधिकतम क्षमताभन्दा बढी सहभागी नराखिनेछ, किनभने भिडभाडले चोटपटकको जोखिम बढाउँछ।
३. ढिलो आगमन, रद्द प्रक्रिया, मौनता कायम राख्ने र फोनको प्रयोग निषेध गर्ने नियमहरू लागू गरिनेछ।

(च) सुशासन तथा परिपालन

१. गुणस्तर नियन्त्रण, जवाफदेहिता र मापदण्ड परिपालन सुनिश्चित गर्न सही र अद्यावधिक कागजातहरू कायम गरिनेछः
 - क. उपस्थिति अभिलेख (बीमा र प्रमाणीकरण प्रयोजनका लागि)।
 - ख. शिक्षकहरूको योग्यता र तालिम प्रमाणपत्रको फाइल।
 - ग. गुनासो वा पृष्ठपोषण दर्ता पुस्तिका।
 - घ. योग शिक्षक तालिमका लागि: विद्यार्थी मूल्याङ्कन अभिलेख र प्रमाणपत्र जारी गरिएको लग-बुक।
२. प्रदान गरिने सेवाको प्रकृति अनुसार उपयुक्त बीमा कभर सुनिश्चित गरिनेछः
 - क. कक्षा वा रिट्रीटका क्रममा सेवाग्राही सेवाग्राहीलाई हुन सक्ने चोटपटक समेट्ने सार्वजनिक दायित्व बीमा।
 - ख. शिक्षक तालिम कार्यक्रमका लागि व्यावसायिक क्षतिपूर्ति बीमा।

२.३.२ जनशक्तिसम्बन्धी न्यूनतम मापदण्ड (योग तथा ध्यान शिक्षक-प्रशिक्षक)

(क) योग्यता तथा तालिम

१. उमेर १८ वर्ष वा सोभन्दा माथि (वयस्क) हुनुपर्नेछ।
२. वैध राष्ट्रिय परिचयपत्र हुनुपर्नेछ।

८८
मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव
नेपाल सरकार
संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उर्वरक विभाग
सिंहदरवार, काठमाडौं

३. अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसारको, योग अलायन्स, योग सर्टिफिकेशन बोर्ड भारत, नेपाल योग बोर्ड व सो सरहका संस्थाहरूसँग आवद्ध मान्यताप्राप्त विद्यालय वा कार्यक्रमबाट कम्तीमा २०० घण्टाको योग शिक्षक-प्रशिक्षक तालिम पूरा गरेको हुनुपर्नेछ।
४. तालिम कार्यक्रममा निम्न विषयहरू अनिवार्य रूपमा समावेश भएको हुनुपर्नेछ:
 - क. छवटा अङ्गहरूको अभ्यास: आसन, प्राणायाम, धारणा, ध्यान, मन्त्र र मुद्रा।
 - ख. शिक्षण पद्धति: अनुक्रम मिलाउने (सिक्वेन्सिङ), इसाराले निर्देशन दिने, कक्षा व्यवस्थापन तथा आवश्यकताअनुसार परिमार्जन गर्ने विधि-पद्धति।
 - ग. आरोग्यसम्बन्धी आधारभूत ज्ञान, शरीर रचना विज्ञान तथा शरीर क्रिया विज्ञान (मांसपेशी तथा अस्थि—जोर्नी प्रणाली, स्नायु प्रणालीका कार्यहरू) र सामान्य चोटपटक तथा आरोग्य विधि प्रयोग गर्न नहुने अवस्था सम्बन्धी जानकारी।
 - घ. दर्शन तथा आचारसंहिता: योगको इतिहास, शास्त्रीय ग्रन्थहरू (जस्तै योग सुत्र, भागवत गीता) तथा नैतिक आचरणसम्बन्धी निर्देशिका।
 - ङ. प्रयोगात्मक अभ्यास: कम्तीमा १० देखि २० घण्टाको प्रत्यक्ष सुपरिवेक्षणमा गरिएको शिक्षण अभ्यास।

(ख) मुख्य दक्षताहरू

१. कक्षाको क्रमिक विकाससम्बन्धी स्पष्ट बुझाइका साथ सहभागीहरूको सीप तहअनुसार सुरक्षित कक्षा सञ्चालन गर्न सक्षम हुनुपर्नेछ।
२. प्रशिक्षकले मौखिक निर्देशन र शारीरिक प्रदर्शन दुवै माध्यमबाट स्पष्ट र प्रभावकारी मार्गदर्शन दिन सक्नुपर्नेछ।
३. चोटपटक, गर्भावस्था, ज्येष्ठ नागरिक तथा प्रारम्भिकस्तरका सहभागीहरूका लागि आसनहरूमा आवश्यक परिमार्जन विधि प्रयोग गर्न गराउन सक्नुपर्नेछ।
४. सहभागीको स्वास्थ्य अवस्था हेरी आवश्यक पर्दा आसन परिवर्तन गर्न वा अभ्यास स्थगित गर्न सल्लाह दिन सक्ने निर्णय क्षमता हुनुपर्नेछ।
५. सहभागीको पूर्ण एवं स्पष्ट मञ्जुरी तथा आवश्यक तालिम प्राप्त गरेको अवस्थामा मात्र शारीरिक स्पर्शमार्फत आसन सच्याउने विधि (ह्यान्ड्स—अन एड्जस्टमेन्ट) प्रयोग गर्नुपर्नेछ।

(ग) निरन्तर शिक्षा

१. प्रत्येक दुई वर्षमा कम्तीमा २० देखि ३० घण्टाको थप तालिम अनिवार्य रूपमा पूरा गर्नुपर्नेछ। यसअन्तर्गत कार्यशाला गोष्ठी, शरीर रचना विज्ञानसम्बन्धी अद्यावधिक अध्ययन, दर्शनशास्त्रको गहिरो अध्ययन, ट्रामा—संवेदनशील योग शिक्षा तथा नियमित व्यक्तिगत अभ्यास समावेश हुनुपर्नेछ।

(घ) योग शिक्षक प्रशिक्षकहरूका लागि

१. योग शिक्षक प्रशिक्षक तालिममा कार्यरत मुख्य प्रशिक्षकहरूसँग निम्न योग्यता हुनुपर्नेछः
 - क. कम्तीमा ५०० घण्टाको योग शिक्षा पूरा गरेको, न्यूनतम २०० घण्टाको सहायक वा सहप्रशिक्षण अनुभव भएको, तीन वर्षभन्दा बढीको शिक्षण अनुभव र कुल एक हजारभन्दा बढी घण्टाको प्रत्यक्ष शिक्षण समय भएको।
 - ख. आफ्नो प्रमाणित कार्यअनुभवमार्फत शिक्षण दक्षता प्रदर्शन गरेको तथा शिक्षक प्रशिक्षक पाठ्यक्रमका सबै विषयवस्तु प्रभावकारी रूपमा सिकाउन-अध्यापन गर्न सक्ने क्षमता प्रमाणित गरेको।
 - ग. पाठ्यक्रम तर्जुमा, मेन्टरिङ (मार्गदर्शन) तथा प्रशिक्षार्थीहरूको मूल्याङ्कन प्रक्रियामा व्यावहारिक अनुभव भएको।
 - घ. उच्च नैतिक आचरण भएको र प्रशिक्षार्थीहरूलाई व्यावसायिक मर्यादा, जिम्मेवारी तथा आचारसंहिता पालना गर्न सिकाउन सक्ने।

(ङ) ध्यान प्रशिक्षकहरू

तालिम तथा गुरु-शिष्य परम्पराबाट सिकाइ

१. मान्यताप्राप्त ध्यान गुरु-शिष्य परम्परा (जस्तै विपश्यना, चक्र साधना, जेन, तिब्बती वा थेरवाद परम्परा, अथवा एमबीएसआर-एमवीसीटी जस्ता मनोसचेतनामा आधारित कार्यक्रम) अन्तर्गतको औपचारिक प्रशिक्षण वा प्रशिक्षार्थी (एप्रेन्टिससिप) कार्यक्रम पूरा गरेको आधिकारिक अभिलेख भएको हुनुपर्नेछ।
२. गुरु-शिष्य परम्परामा आधारित पद्धतिका हकमा सम्बन्धित गुरु, आचार्य वा गुम्बाबाट औपचारिक मान्यता वा स्वीकृति प्राप्त गरेको हुनुपर्नेछ। शिक्षण प्रारम्भ गर्नुअघि कम्तीमा दुई वर्षको नियमित व्यक्तिगत अभ्यास गरेको र सम्भव भएसम्म सम्बन्धित प्रशिक्षक-शिक्षक तालिम पूरा गरेको हुनुपर्नेछ।

(च) दक्षताहरू

१. ध्यान सत्रहरूलाई स्पष्ट र उद्देश्यअनुकूल रूपमा सञ्चालन गर्ने तथा समूहको ऊर्जा र समय व्यवस्थापन गर्न सक्ने क्षमता।
२. ध्यानका क्रममा देखिन सक्ने सामान्य अनुभवहरू (जस्तै छटपटी, निद्रा लाग्नु, भावनात्मक विरेचन आदि) बुझ्न सक्ने र मनोचिकित्साको दायरामा प्रवेश नगरी सन्तुलित तथा उपयुक्त रूपमा सम्बोधन गर्न सक्ने।
३. गम्भीर मनोवैज्ञानिक चेतावनी सङ्केतहरू (जस्तै कडा मानसिक असन्तुलन/साइकोसिस, उपचार नगरिएको गम्भीर अवसाद, वा गहिरो मानसिक आघात) पहिचान गर्न सक्ने तथा आवश्यक परेमा सम्बन्धित मानसिक स्वास्थ्य विज्ञबाट परामर्श लिन सिफारिस गर्न सक्ने।

१०
मुकुन्द प्रसाद बिरौला
सचिव

२.३.३ योग तथा ध्यान केन्द्रहरूका लागि आचारसंहिता

(क) व्यक्तिकेन्द्रित दृष्टिकोण

१. कक्षाको वातावरणले विभिन्न उमेर समूह, शारीरिक बनावट, लैङ्गिक पहिचान, राष्ट्रिय पृष्ठभूमि र क्षमता स्तर भएका विद्यार्थीहरूलाई पूर्ण स्वीकारोक्ति प्रदान गर्नुपर्नेछ।
२. व्यापारिक वा बजारीकरणका लक्ष्यभन्दा विद्यार्थीको सुरक्षा, आराम र सुस्वास्थ्यलाई सधैं प्राथमिकता दिइनुपर्नेछ।
३. केन्द्रले सुरक्षित सीमाभन्दा बढी र अत्यधिक भिडभाड हुन नदिन उपयुक्त संख्या कायम गर्नुपर्नेछ।
४. पूर्ण रूपमा मञ्जुरीमा आधारित वातावरण सिर्जना गर्नुपर्नेछ, जहाँ व्यक्तिले कुनै पनि फोटो खिच्ने अनुरोध, मोडलिङको पोज वा आफूलाई असुरक्षित महसुस गराउने क्रियाकलाप अस्वीकार गर्न पाउनेछ।

(ख) दक्ष निर्देशन

१. केन्द्रले मान्यता प्राप्त योग विद्यालयबाट २०० घण्टाको तालिम पूरा गरेका वा आधिकारिक संस्थाबाट ध्यानको प्रमाणपत्र प्राप्त शिक्षकहरू मात्र छनोट गर्नुपर्नेछ।
२. केन्द्रले शिक्षकको योग्यता जाँच गरी प्रमाणपत्रको अद्यावधिक अभिलेख राख्नुपर्नेछ र शिक्षकहरूले आफ्नो तोकिएको सीपको दायराभित्र रहेर मात्र कार्य गर्नुपर्नेछ।
३. केन्द्रले शिक्षकहरूका लागि निरन्तर व्यावसायिक विकासका अवसरहरू प्रदान गर्नुपर्नेछ; जसमा शरीर विज्ञान कार्यशाला, ट्रमा—संवेदनशील योग तालिम, दर्शनशास्त्रको अद्यावधिक जानकारी र अन्य सान्दर्भिक कार्यक्रमहरू समावेश गर्नुपर्नेछ।
४. शिक्षकहरूले कुनै पनि किसिमको चिकित्सकीय निदान गर्नबाट बच्नुपर्नेछ र आफ्नो व्यावसायिक योग्यतासँग मेल खाने शैक्षिक हस्तक्षेप मात्र प्रदान गर्नुपर्नेछ।

(ग) पारदर्शिता तथा इमानदार प्रतिनिधित्व

१. सबै सेवाहरू (कक्षा, कार्यशाला, रिट्रीट, शिक्षक तालिम) सम्बन्धी निम्न बुँदाहरूमा स्पष्ट र सही जानकारी उपलब्ध गराउनुपर्नेछ:
 - क. शैली: हठ, विन्यास, चक्र, यिन, विपश्यना, माइन्डफुलनेस, ऊर्जा ध्यान आदि
 - ख. तह: शुरुवाती, मिश्रित, मध्यवर्ती, उन्नत
 - ग. समयतालिका र अवधि

११ मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

नेपाल सरकार
विद्यार्थी, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन विभाग, काठमाडौं

- घ. रिट्रीट वा शिक्षक तालिमको कुल घण्टा
 ङ. मूल्य निर्धारण र सबै प्रकारका शुल्कहरू
२. विज्ञापन सामग्रीमा कुनै भ्रामक प्रवर्धन नराख्नुपर्नेछ; जस्तै गलत विवरण, अपुष्ट लाभ वा अवास्तविक ग्यारेन्टीहरू:
- क. “३ दिनमा चिन्ता निको पार्नुहोस्”
 ख. “निश्चित तौल घट्ने ग्यारेन्टी”
 ग. “निर्वाण-मोक्ष प्राप्त गर्नुहोस्”
३. योग र ध्यानका लाभ तथा सीमाहरू स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नुपर्नेछ।
४. शिक्षक विवरणमा सधैं वास्तविक शैक्षिक इतिहास र हासिल गरेका सीप एवं योग्यताहरू मात्र प्रस्तुत गर्नुपर्नेछ।

(घ) मौलिक तथा सम्मानजनक प्रतिनिधित्व

१. योग र ध्यानलाई शारीरिक सुगठन वा व्यापारिक सेवासुविधामा मात्र सीमित नगरी यिनको दार्शनिक आधार स्वीकार गर्दै मौलिक परम्पराहरूको सम्मान गर्नुपर्नेछ।
२. 'ॐ+', मण्डला र लुङ्गता जस्ता पवित्र प्रतीकहरूलाई सजावट वा व्यापारिक दोहनबाट जोगाउनुपर्नेछ।
३. आवश्यक परे परम्परा, गुरुहरू र मौलिक स्रोतहरूको उचित श्रेय दिनुपर्नेछ।
४. सांस्कृतिक वा आध्यात्मिक अभ्यासमा गरिने परिवर्तनले व्यापारिक दोहनको बाटो खोल्ने हुनाले ती शिक्षाहरू मौलिक स्वरूपमै कायम राख्नुपर्नेछ।

(ङ) नैतिक तथा निष्पक्ष व्यावसायिक अभ्यास

१. कम्पनीले मूल्य निर्धारण र बिलिङ प्रणालीलाई पूर्ण पारदर्शिताका साथ स्थापना गर्नुपर्नेछ र सबै प्रयोगकर्तालाई समान व्यवहार गर्नुपर्नेछ।
२. नीतिमा रकम फिर्ता, रद्द गर्ने प्रक्रिया, धरौटी सम्बन्धी आवश्यकताहरू र अनुपस्थित हुँदा लाग्ने जरिवाना सम्बन्धी विस्तृत जानकारी उपलब्ध गराउनुपर्नेछ।
३. सेवाग्राहीलाई दवाब दिने खालका निम्न विक्री पद्धतिहरू अवलम्बन गर्न नहुनेछः
- “आजै खरिद गर्ने अन्तिम मौका !”
 “अहिले नै भर्ना हुनुहोस्, अन्यथा प्रमाणीकरणको अवसर गुम्नेछ।”

मुकुन्द प्रसाद निरौला
 सचिव

४. संस्थाले सेवाग्राहीलाई अदृश्य शुल्क र विद्यार्थीले तिर्नुपर्ने भ्रामक अतिरिक्त शुल्कबाट जोगाउनुपर्नेछ।
५. संस्थाले न्यायोचित पारिश्रमिकको मापदण्ड पालना गर्दै सबै कर्मचारीलाई समान व्यवहार गर्ने भुक्तानी प्रणाली स्थापना गर्नुपर्नेछ।

(च) सुरक्षा, स्वास्थ्य तथा जोखिम व्यवस्थापन

१. संस्थाले सुरक्षा र सरसफाइ कायम गर्न निम्न आवश्यक उपायहरू अपनाउनुपर्नेछ:

सफा र नचिप्लने भुईँ

पर्याप्त हावा आवतजावतको व्यवस्था

सजिलै पहुँचयोग्य आकस्मिक निकास

चालू अवस्थामा रहेका अग्नि नियन्त्रक उपकरण

प्राथमिक उपचार बाकस

२. केन्द्रले म्याट, स्ट्र्याप र बोल्स्टर लगायतका सबै सामग्रीलाई उचित सरसफाइ गरेर, म्याट नाघेपछि वा पुरानो भएपछि प्रतिस्थापन गरी दुरुस्त अवस्थामा राख्नुपर्नेछ।
३. शिक्षकले सहभागीहरूको स्वास्थ्य समस्याबारे जाँच गरी, आवश्यक परिमार्जन गर्दै अभ्यास सञ्चालन गर्नुपर्नेछ।
४. संस्थाले सार्वजनिक दायित्व बीमा र भौतिक संरचनाको बीमा लगायतका उचित बीमा सुरक्षण कायम राख्नुपर्नेछ।
५. कार्यक्रमले विशेष आकस्मिक कार्यविधि अपनाउनुपर्नेछ, जसमा चिकित्सकीय आपत्कालीन अवस्था, मानसिक स्वास्थ्य संकट र योग—पदयात्रा वा अन्य क्रियाकलापमा हुन सक्ने स्वास्थ्य समस्याको व्यवस्थापन समावेश हुनुपर्नेछ।

(छ) योग शिक्षक तालिम पाठ्यक्रममा इमानदारिता

१. योग शिक्षक तालिम (२००-३००-५०० घण्टा) प्रदान गर्ने केन्द्रहरूले निम्न मापदण्ड पालन गर्नुपर्नेछ:

क. केवल आम्दानी बढाउने उद्देश्यले दक्षता प्रदर्शन नगरेका विद्यार्थीलाई प्रमाणीकरण नदिनुपर्नेछ।

ख. पाठ्यक्रमले शैक्षिक मापदण्डका लागि तोकिएका न्यूनतम आधारहरू पूरा गर्नुपर्नेछ, जसमा समावेश हुनेछ:

आसन, प्राणायाम, धारणा र ध्यान

१३
मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

१३
नेपाल सरकार
शिक्षा, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन
विश्वविद्यालय, काठमाडौं

शरीर रचना र क्रिया विज्ञान
शिक्षण पद्धति
दर्शन, आचारसंहिता र इतिहास
प्रयोगात्मक अभ्यास र मूल्याङ्कन

२. प्रशिक्षार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियामा उनीहरूको शिक्षण प्रदर्शन, कक्षामा उपस्थिति र कार्यभारको आधारमा निष्पक्ष र पारदर्शी मूल्याङ्कन गरिनुपर्नेछ।
३. तालिमले सहभागीलाई प्रमाणीकरणको अवस्था, सम्बन्धन र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता प्राप्त गर्ने प्रक्रियाबारे सही र पूर्ण जानकारी उपलब्ध गराउनुपर्नेछ।

(ज) व्यक्तिगत, भावनात्मक र शारीरिक सीमाको सम्मान

१. संस्थाले सबै प्रकारका यौन दुर्व्यवहार, अनुचित आचरण, शोषण र दबाव विरुद्ध शून्य सहनशीलताको नीति अवलम्बन गर्नुपर्नेछ।
२. शिक्षकहरूले आफ्नो व्यावसायिक भूमिका र विद्यार्थी सँगको सम्बन्धबीच स्पष्ट सीमा कायम गर्नुपर्नेछ।
३. हाल अध्ययनरत विद्यार्थीहरूसँग कुनै पनि किसिमको प्रेम वा यौन सम्बन्ध राख्न पाइने छैन।
४. अनुपयुक्त शारीरिक स्पर्श निषेध गरिएको छ; सहभागीको मञ्जुरी र उचित तालिम प्राप्त भएको अवस्थामा मात्र आसन सच्याउन स्पर्श गर्न पाइनेछ।
५. सबै कर्मचारीहरूले व्यावसायिक आचरण, गोपनीयता कायम राख्ने र उचित सञ्चार पद्धति सम्बन्धी तालिम लिनुपर्नेछ।

(झ) सांस्कृतिक तथा सामुदायिक जिम्मेवारी

१. शिक्षकहरूले गुम्बा, मन्दिर र पवित्र स्थलहरू नजिक शिक्षण सञ्चालन गर्दा नेपालमा विद्यमान सबै सांस्कृतिक, धार्मिक र आध्यात्मिक पक्षहरूको सम्मान गर्नुपर्नेछ।
२. केन्द्रले जिम्मेवार पर्यटनको अभ्यास गर्नुपर्नेछ, जसले कर्मचारीलाई स्थानीय वासिन्दासँग जोड्न र व्यावसायिक क्रियाकलापबाट समुदायलाई लाभान्वित तुल्याउन सक्षम बनाउनेछ।
३. बौद्ध, हिन्दू र रैथाने आध्यात्मिक अभ्यास एवं ध्यान विधिहरूको प्रस्तुतीकरण गर्दा तिनको सांस्कृतिक पृष्ठभूमि ध्यानमा राखी सम्मानजनक ढङ्गले गरिनुपर्नेछ, ताकि कुनै पनि प्रकारको सांस्कृतिक सरलीकरण वा गलत व्याख्या नहोस्।

(ञ) गोपनीयता तथा व्यक्तिगत निजत्व

मुकुन्द प्रसाद निरौवा
सचिव

१. सेवाग्राहीको व्यक्तिगत र स्वास्थ्य सम्बन्धी जानकारीको सधैं सुरक्षा गर्नुपर्नेछ।
२. सेवाग्राहीको पहिचान, तस्वीर र व्यक्तिगत कथाहरू सार्वजनिक गर्नुअघि सम्बन्धित सेवाग्राहीबाट प्रत्यक्ष रूपमा आधिकारिक अनुमति लिनुपर्नेछ।
३. रिट्रीट, ध्यान र शिक्षकसँगको कुराकानीका क्रममा सेवाग्राहीले आफ्ना अत्यन्तै व्यक्तिगत अनुभवहरू खुलासा गर्ने हुनाले यस्ता विषयमा पूर्ण गोपनीयता कायम राख्नुपर्नेछ।

(ट) उत्तरदायित्व र निरन्तर सुधार

१. सेवाग्राहीहरूले आफ्ना प्रतिक्रिया र गुनासाहरू पेश गर्न सक्ने आधिकारिक माध्यमहरूको व्यवस्था हुनुपर्नेछ।
२. केन्द्रले सबै सरोकारका विषयहरूलाई आधिकारिक प्रक्रियामार्फत सम्बोधन गर्नुपर्नेछ र घटेका सबै मुख्य घटनाहरूको अनुगमन गर्नुपर्नेछ।
३. केन्द्रले आफ्नो शिक्षण मापदण्ड, सुरक्षा कार्यविधि र सुशासन ढाँचाको जाँच गर्न नियमित रूपमा मूल्याङ्कन सञ्चालन गर्नुपर्नेछ।

(ठ) अनुचित आचरण विरुद्ध शून्य सहनशीलता

१. योग तथा ध्यान केन्द्रहरूले सबै प्रकारका भेदभाव र दुर्व्यवहार पूर्ण रूपमा निषेध गर्ने गरी स्पष्ट आन्तरिक नीतिहरू तर्जुमा गर्नुपर्नेछः
 - क. यौनजन्य दुर्व्यवहार
 - ख. भेदभाव (लिङ्ग, जातजाति, शारीरिक बनावट, धर्म, राष्ट्रियता आदि)
 - ग. अनैतिक विक्री पद्धति
 - घ. योग्यता वा प्रमाणपत्रको कित्ते
 - ङ. असुरक्षित शिक्षण अभ्यास
 - च. भावनात्मक रूपमा बहकाउने वा आध्यात्मिक दवाव
 - छ. शिक्षण समयमा नशालु पदार्थको प्रयोग
२. नियम उल्लङ्घन गर्ने कर्मचारी विरुद्ध संस्थाले निलम्बन, सेवाबाट निष्कासन, पाठ्यक्रमको प्रमाणपत्र खारेजी र कानुनी कारबाही गर्नेछ।

२.३.४ योग तथा ध्यान पेशाकर्मीहरूका लागि आचारसंहिता

(अ) योग शिक्षकहरूका लागि

(क) कार्यक्षेत्रको सीमा

१५
मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

२४

नेपाल सरकार
विश्वविद्यालय, काठमाडौं

१. शिक्षकले आफ्नो तालिम र दक्षताको सीमाभित्र रहेर मात्र शिक्षण गर्नुपर्नेछ।
२. मान्यता प्राप्त स्वास्थ्य क्षेत्रको योग्यता नभएसम्म कुनै पनि स्वास्थ्य समस्याको निदान, उपचार सिफारिस वा शारीरिक-मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी सल्लाह दिनुहुँदैन।
३. कुनै सहभागीलाई व्यावसायिक सहयोग आवश्यक परेको पहिचान भएमा उचित समयमा चिकित्सक, फिजियोथेरापिस्ट, मनोवैज्ञानिक वा अन्य विज्ञहरूकहाँ प्रेषण गर्नुपर्नेछ।

(ख) विद्यार्थीको सुरक्षा

१. शिक्षकले सम्भव भएसम्म कक्षा सुरु हुनुअघि सहभागीहरूको स्वास्थ्य अवस्था, जस्तै चोटपटक, दीर्घकालीन रोग र गर्भावस्था, बारे जानकारी लिनुपर्नेछ।
२. सुरक्षित विधि आवश्यक पर्ने सहभागीलाई 'प्रप्रेस' र शरीरका विभिन्न आसनहरू प्रयोग गरी अभ्यास परिमार्जन गर्न सहयोग गर्नुपर्नेछ।
३. सहभागीलाई शारीरिक सुरक्षाको सीमा नाघ्नका लागि कुनै दबाव वा बल प्रयोग गर्न नहुनेछ।
४. शिक्षकले सन्तुलन, वजन वितरण वा शरीरमा दबाव पर्ने आसनहरूका बारेमा सहभागीलाई विशिष्ट र स्पष्ट निर्देशन दिनुपर्नेछ।
५. सहभागीहरूले सिक्ने अभ्यास आधारभूत र सुरक्षित मात्र हुने; उन्नत, जोखिमपूर्ण वा सघन अभ्यास केवल उचित तालिम प्राप्त भएपछि र सहभागी सो स्तरमा पुगेको अवस्थामा मात्र प्रदर्शन गर्ने।

(ग) मञ्जुरी तथा व्यावसायिक मर्यादा

१. आसन सच्याउन शारीरिक स्पर्शका लागि सहभागीले मौखिक अनुमति, सङ्केत वा मञ्जुरी कार्ड मार्फत स्वीकृति दिनुपर्नेछ।
२. शारीरिक स्पर्श पूर्ण रूपमा सम्मानजनक र व्यावसायिक हुनुपर्नेछ र केवल शरीरको सन्तुलन वा सुरक्षाका लागि न्यूनतम प्रयोग गर्नुपर्नेछ।
३. संवेदनशील वा निजी अङ्गहरू स्पर्श गर्न हुँदैन।
४. व्यावसायिक मर्यादा कडाइका साथ कायम गर्नुपर्नेछ:
 - क. हाल अध्ययनरत विद्यार्थीहरूसँग कुनै पनि किसिमको प्रेम वा यौन सम्बन्ध राख्न पाइने छैन।
 - ख. शिक्षकले दोहोरो सम्बन्धबाट टाढा रहनुपर्नेछ; जस्तै शिक्षक र रोजगारदाता वा शिक्षक र व्यवसायिक साझेदार एकै व्यक्ति हुनु, किनकि यसले व्यावसायिक आचरणमा बाधा पुऱ्याउन सक्छ।
 - ग. आपसी रुचि विकास भएमा त्यसलाई सम्मानजनक रूपमा स्पष्ट पार्ने र विद्यार्थीलाई अर्को शिक्षकसँग तालिम लिन अनुरोध गर्ने।

(घ) सम्मान, समावेशीकरण तथा गैरभेदभाव

१. शिक्षकले सबै प्रकारका शारीरिक वनावट, उमेर समूह, लैङ्गिक पहिचान, धार्मिक पृष्ठभूमि, जातजाति, क्षमता स्तर र राष्ट्रियताका विद्यार्थीलाई स्वागत गर्नुपर्नेछ।
२. सञ्चारका क्रममा समावेशी भाषा प्रयोग गर्नुपर्नेछ, जस्तै लिङ्ग—विशिष्ट सम्बोधनको सट्टा “सबैजना” भन्ने शब्द प्रयोग गर्ने।
३. अभ्यासमा कुनै प्रकारको तुलना, शारीरिक वनावटमाथि टिप्पणी र अपमानजनक व्यवहारलाई रोक्नुपर्नेछ।
४. शिक्षकले विद्यार्थीहरूका विभिन्न आवश्यकता र सांस्कृतिक पृष्ठभूमि पहिचान गरी सम्मान गर्नुपर्नेछ।

(ङ) गोपनीयता

१. सहभागीको स्वास्थ्य विवरण, व्यक्तिगत खुलाशा र भावनात्मक अनुभव लगायत सबै जानकारी पूर्ण रूपमा गोपनीय राख्नुपर्नेछ।
२. सहभागीको स्पष्ट अनुमति बिना उनीहरूको कथाहरू अरूसँग साझा वा छलफल गर्नुहुँदैन।

(च) मौलिकता र इमानदारी

१. आफ्नै तालिमको इतिहास, परम्परा र अनुभव सत्य र सटिक विवरणमार्फत प्रस्तुत गर्नुपर्नेछ।
२. योग्यतालाई बढाइचढाइ गर्ने र उचित तालिम बिना शिक्षण पद्धतिमा झुटा विज्ञता प्रदर्शन गर्ने कार्य वर्जित हुनेछ।
३. गुरुहरू, परम्परागत विरासत र दार्शनिक पृष्ठभूमि उचित रूपमा पहिचान र कदर गर्नुपर्नेछ।
४. नयाँ जानकारी वा शैक्षिक सामग्री खोज्नु अघि आफ्नो अनभिज्ञतालाई स्वीकार गर्नु पर्नेछ।

(छ) निरन्तर सिकाइ र व्यक्तिगत अभ्यास

१. शिक्षकले आफ्नै शिक्षण पद्धति विकास गर्नुपर्नेछ, जसले व्यावसायिक मूल्य र नैतिक मापदण्डप्रति अडिग रहन मद्दत गर्नेछ।
२. टोलीले कार्यशाला, योग शिक्षक तालिम प्रणाली सुदृढीकरण, मार्गदर्शन र शरीर रचना विज्ञान तथा चिकित्सा नैतिकता सम्बन्धी तालिममार्फत आफ्नो सीप विकास गरिरहनुपर्नेछ।
३. सहभागी र समकक्षीबाट प्राप्त हुने पृष्ठपोषणलाई स्वागत गर्नुपर्नेछ र नियमित रूपमा आफ्नै शिक्षण पद्धतिको समीक्षा गर्नुपर्नेछ।

(ज) नैतिक आचरण

१. मदिरा वा लागूऔषधको प्रभावमा रहेको अवस्थामा शिक्षण नगर्नुपर्नेछ।
२. समयको पालना गर्नुपर्नेछ, पूर्वतयारीका साथ उपस्थित हुनुपर्नेछ र व्यावसायिक पोसाकमा रहनुपर्नेछ।
३. स्टुडियो, रिट्रीट केन्द्र, प्रशिक्षार्थी र विद्यार्थी प्रति गरिएका प्रतिबद्धताहरूको सम्मान गर्नुपर्नेछ।
४. सहकर्मी र सह-प्रशिक्षकसँग सम्मानजनक व्यवहार गर्नुपर्नेछ र सहकार्यको भावना कायम राख्नुपर्नेछ।

(झ) सांस्कृतिक संवेदनशीलता र योगको मौलिकताप्रति सम्मान

१. योग दर्शन र अभ्यासहरू सांस्कृतिक सटिकता र सम्मानका साथ सिकाउनुपर्नेछ।
२. संस्कृत भाषा, मन्त्र, अनुष्ठान वा पवित्र प्रतीकको सतही वा व्यापारिक दुरुपयोग रोक्नुपर्नेछ।
३. योगलाई केवल शारीरिक सुगठन वा व्यायामका रूपमा सीमित नगरी पूर्ण स्वास्थ्य पद्धति रूपमा सम्मान गर्नुपर्नेछ र विभिन्न पृष्ठभूमिका सहभागीहरूका लागि सुलभ बनाउने।
४. शिक्षकले विद्यार्थीलाई आफ्नै व्यक्तिगत विचार थोपार्नुको सट्टा विषयवस्तु सिक्न र बुझ्न मद्दत गर्नुपर्नेछ।

(ञ) निषेधित कार्यहरू

१. निम्न कार्य पूर्ण रूपमा वर्जित छन्:
 - क. यौनजन्य दुर्व्यवहार वा हाल अध्ययनरत विद्यार्थीहरूसँग प्रेम-यौन सम्बन्ध।
 - ख. योग्यता वा अनुभवको गलत व्याख्या।
 - ग. तालिमको स्तरभन्दा बाहिर गई विद्यार्थीलाई जोखिममा पार्ने शिक्षण।

१८

मुकुन्द प्रसाद विरोला
सचिव

२५

घ. धम्काउने, दबाव दिने वा हेरफेर गर्ने व्यवहार।

ड. व्यावसायिक दायरा बाहिर गई चिकित्सकीय, मनोवैज्ञानिक वा उपचारात्मक सल्लाह दिने।

(आ) ध्यान प्रशिक्षकहरूका लागि

(क) दक्ष शिक्षण

१. अनुमति प्राप्त वा तालिम लिएका ध्यान प्रविधिहरू मात्र सिकाउनुपर्नेछ।
२. आफ्नो परम्परा, गुरु, संप्रदाय वा तालिम पृष्ठभूमि इमानदारी र पारदर्शी रूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्नेछ।
३. परम्पराको दार्शनिक र पद्धतिगत सीमाभित्र मात्र शिक्षण गर्नुपर्नेछ।

(ख) विद्यार्थी सुरक्षा तथा मनोवैज्ञानिक सचेतना

१. सहभागीको मानसिक स्वास्थ्य मूल्याङ्कन गर्न मनोवैज्ञानिक संवेदनशीलता सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ, जस्तै:
क. हालैको मानसिक चोट
ख. मानसिक निदान
ग. गम्भीर चिन्ता वा डिप्रेसन
घ. सक्रिय मानसिक असन्तुलन
२. सघन रिट्रीटका लागि दक्ष मानसिक स्वास्थ्य पेशाकर्मीको उपस्थिति वा प्रेषणको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ।
३. विद्यार्थीले प्यानिक, विच्छेद वा चरम भावनात्मक समस्या महसुस गरेमा त्यसलाई सामान्य अवस्थामा फर्काउने वा व्यावसायिक सहयोग लिन सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ।

(ग) मञ्जुरी, मर्यादा र नैतिक सन्तुलन

१. विद्यार्थीहरूले ध्यानको प्रविधि, आफ्ना अपेक्षा, नियमहरू र सम्भावित कठिनाइहरूबारे प्रतिबद्ध हुनुअघि स्पष्ट रूपमा बुझनुपर्नेछ।
२. सघन अभ्यासहरू (जस्तै: लामो समयको मौनता, निरन्तर जप, श्वास रोक्ने अभ्यास) मा सहभागी हुन कहिल्यै दबाव दिनुहुँदैन।
३. कडा व्यावसायिक मर्यादा कायम गर्नुपर्नेछ:
क. हाल अध्ययनरत विद्यार्थीहरूसँग कुनै प्रकारको प्रेम वा यौन सम्बन्ध राख्न हुँदैन।
ख. प्रभाव जमाउन, नियन्त्रण गर्न वा व्यक्तिगत लाभका लागि आध्यात्मिक अधिकारको दुरुपयोग गर्नुहुँदैन।

११

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

४. स्वतन्त्र इच्छा, व्यक्तिगत निर्णय क्षमता र मनोवैज्ञानिक सुरक्षाको वातावरण निर्माण गर्नुपर्नेछ।

(घ) इमानदारी तथा यथार्थपरक प्रतिनिधित्व

१. निर्वाण वा मोक्ष प्राप्ति, 'तेस्रो आँखाः' को विकास, चमत्कार प्रदर्शन वा कुनै प्रकारको ग्यारेन्टी गरिएको व्यक्तिगत परिवर्तनको झुटा आश्वासन दिनुहुँदैन।
२. ध्यानका फाइदाहरू मानिस अनुसार फरक गतिमा र भिन्न तरिकाले प्राप्त हुने तथा बहु-आयामिक प्रभाव हुने कुरा स्पष्ट पार्नुपर्नेछ।
३. अभ्यासका क्रममा आउन सक्ने सम्भावित कठिनाइहरू जस्तै: छटपटी, भावनात्मक प्रतिक्रिया, दिक्क लाग्नु र थकानबारे विद्यार्थीहरूले पहिले नै बुझ्नुपर्नेछ।

(ङ) गोपनीयता

१. ध्यान, अन्तर्वार्ता र सामूहिक छलफलका क्रममा खुलासा गरिएका सबै व्यक्तिगत खुलाशा र भावनात्मक अनुभवहरू पूर्ण रूपमा सुरक्षित र गोपनीय राख्नुपर्नेछ।
२. स्पष्ट सहमति बिना व्यक्तिगत कथाहरू सार्वजनिक गर्ने वा बजारीकरणका लागि प्रयोग गर्नुहुँदैन।

(च) नैतिक आचरण तथा इमानदारी

१. "गुरु दक्षिणा" वा "विशेष आशीर्वाद" को नाममा दान मागेर गरिने आर्थिक शोषणका अभ्यासहरू गर्नुहुँदैन।
२. शक्ति सन्तुलन प्रति सचेत रहनुपर्नेछ आफ्नो व्यक्तित्वको प्रभाव देखाउने वा अहम्-केन्द्रित शिक्षण व्यवहार गर्नुहुँदैन।
३. विनम्रता कायम राख्दै यथार्थपरक व्यवहार गर्नुपर्नेछ र सबै विद्यमान धार्मिक विद्यासहरूप्रति सम्मान प्रदर्शन गर्नुपर्नेछ।
४. नशालु पदार्थको प्रभावमा रहेको अवस्थामा शिक्षण कार्य गर्नुहुँदैन।
५. ध्यानका सिद्धान्त अनुसार शान्त र अनुशासित व्यवहार प्रदर्शन गर्नुपर्नेछ।
६. बौद्ध-हिन्दू-ध्यान परिषद् वा संघसंस्थाहरूको सम्बन्धन ढाँट्ने वा गलत जानकारी दिने कार्य गर्नुहुँदैन।

२.४ उपचार तथा आध्यात्मिक सेवा (आरोग्य)

२.४.१ केन्द्रहरूका लागि न्यूनतम मापदण्डका आधारहरू

(क) दर्ता तथा इजाजतपत्र

१. सबै उपचार तथा आध्यात्मिक केन्द्रहरूले सम्बन्धित निकायमा दर्ता गराउनुपर्नेछ र प्रत्येक वर्ष आफ्नो दर्ता नवीकरण गराउनुपर्नेछ।
२. मान्यता प्राप्त व्यवसाय दर्ता (प्यान-भ्याट) अनिवार्य रूपमा हुनु पर्नेछ।
३. गुम्बा वा मन्दिरमा आधारित कार्यक्रमहरूका लागि गुम्बा वा मन्दिर व्यवस्थापनसँग जिम्मेवारी बाँडफाँड गर्न, भौतिक पूर्वाधार प्रयोगको अनुमति लिन र समुदाय तथा व्यापारिक क्रियाकलापबाट धार्मिक अभ्यासको संरक्षण सुनिश्चित गर्न लिखित समझदारी पत्र (MOU) हुनु आवश्यक छ।

(ख) भौतिक पूर्वाधार

उपचार-सत्र कक्षहरू

१. रेड्डी, ध्वनि उपचार, परामर्श सेवा वा अन्य व्यक्तिगत उपचारका सत्रहरूका लागि प्रति कोठा १०-१२ वर्गमिटरको निजी र शान्त स्थान हुनु पर्नेछ।
२. आरामदायी बस्ने व्यवस्था वा उपचार टेबल सहित सरल र शान्त वातावरण राख्नुपर्नेछ।
३. कोठामा भित्रबाट आकस्मिक रूपमा खोल्न मिल्ने संयन्त्र सहितको लक गर्न मिल्ने ढोका राख्नुपर्नेछ।

सामूहिक स्थलहरू

१. सामूहिक 'साउन्ड बाथ', अनुभव साटासाट गर्ने समूह र निर्देशित अभ्यासहरूका लागि प्रति व्यक्ति (सुतेको अवस्थामा) २-३ वर्गमिटर क्षेत्रफल उपलब्ध हुनुपर्नेछ।
२. बाह्य आवाज र अनावश्यक प्रतिध्वनि न्यूनीकरण गरी ध्वनि व्यवस्थापन उपयुक्त रूपमा गर्नुपर्नेछ।
३. म्याट, कुसन र कम्मलहरू पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध गराउनुपर्नेछ।

ध्यान तथा आध्यात्मिक अभ्यास क्षेत्र

१. भजन-कीर्तन, प्रार्थना, अनुष्ठान र सामूहिक ध्यान सत्रका लागि समर्पित स्थान हुनु पर्नेछ।
२. बौद्ध, हिन्दू र आदिवासी परम्परा एवं सम्पदाको सम्मान गर्दै सांस्कृतिक रूपमा उपयुक्त सजावट हुनु पर्नेछ।
३. यदि उक्त स्थान विभिन्न धार्मिक समूहहरूका लागि साझा प्रयोगमा छ भने सजावट तटस्थ हुनु पर्नेछ।

सहायक सुविधाहरू

१. सफा शौचालय र पिउने पानीको सुविधा उपलब्ध हुनुपर्नेछ।
२. स्वागत कक्ष वा प्रतिका क्षेत्र राख्नुपर्नेछ।
३. आवासीय रिट्रीटका लागि सफा सुत्ने ठाउँ, सात्विक वा शाकाहारी भोजनको व्यवस्था सहितको भोजन कक्ष, र बाह्य खुला क्षेत्र हुनु पर्नेछ।

सुरक्षा सुविधाहरू

१. अग्नि नियन्त्रक उपकरण, स्पष्ट निकास मार्ग र सजिलै देखिने आकस्मिक सम्पर्क नम्बर राखिनुपर्नेछ।
२. प्राथमिक उपचार बाकस उपलब्ध गराउनुपर्नेछ।
३. मानसिक स्वास्थ्य सहयोग कार्यविधि सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ; संकटकालीन हटलाइन वा मानसिक स्वास्थ्य विशेषज्ञको सम्पर्क जानकारी अनिवार्य हुनु पर्नेछ।

(ग) पारदर्शिता तथा सुसूचित मञ्जुरी

१. प्रत्येक सेवाको स्पष्ट विवरण उपलब्ध गराउनुपर्नेछ:

क. उपचार पद्धति (रेकी, चक्र उपचार, ध्वनि उपचार, क्रिष्टल उपचार, तान्त्रिक-धामी-झाँकी उपचार, ऊर्जा कार्य आदि)।

ख. अपेक्षित अनुभव (सत्रको ढाँचा, अवधि, शारीरिक वा मानसिक अनुभूति)।

२. अस्वीकरण पत्र स्पष्ट रूपमा प्रदर्शन गर्नुपर्नेछ:

क. यी सेवाहरू पूरक वा पूर्ण सुस्वास्थ्य अभ्यास हुन्, चिकित्सकीय उपचार होइनन् भनी उल्लेख गर्नुपर्नेछ।

ख. यी सेवाहरू आधुनिक चिकित्सा वा मनोचिकित्सकीय उपचारको विकल्प हुन् भन्न नदिने।

ग. अस्वीकरण पत्र सबैले देखे गरी (स्वागत कक्ष, वेबसाइट) राखिनुपर्नेछ।

३. यस्ता पद्धतिहरू चिकित्सकीय उपचारका रूपमा नभई पूर्ण स्वास्थ्य लाभ प्रदान गर्ने समग्र आरोग्य प्रणालीका रूपमा सञ्चालन गर्नुपर्नेछ।

४. यो प्रणालीले विरामीलाई आवश्यक चिकित्सकीय वा मनोचिकित्सकीय उपचारको आवश्यकता प्रतिस्थापन गर्दैन।

५. अभ्यासकर्ताहरूले "तपाईंको आभा बिग्रिएको छ" जस्ता निदानमूलक शब्दहरू प्रयोग गरेर रोग पहिचान गर्न हुँदैन र विरामीलाई चिकित्सकले सिफारिस गरेका औषधिहरू नखाने निर्देशन दिन हुँदैन।

(घ) स्वास्थ्य विवरण र सुरक्षा

१. नयाँ सेवान्ग्राहीहरूको संक्षिप्त स्वास्थ्य विवरणबारे (शारीरिक स्वास्थ्य, मानसिक स्वास्थ्यको पृष्ठभूमि (हिस्ट्री) र हाल सेवन गरिरहेका औषधिहरू) जानकारी सङ्कलन गर्नुपर्नेछ।

१०२

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

२. सघन भावनात्मक विरेचन हुने कार्य (जस्तै: क्याथार्टिक घासप्रघास विधि वा ट्रमा—केन्द्रित समूह सत्र) सञ्चालनका लागि सेवाग्राही-सहभागीहरूको सावधानीपूर्वक छनोट गर्नुपर्नेछ। दक्ष मानसिक स्वास्थ्य विशेषज्ञ नभएको अवस्थामा गम्भीर मानसिक सङ्कटमा रहेका व्यक्तिलाई सहभागी गराउनु हुँदैन।

(ड) अनुष्ठान र सांस्कृतिक सम्मान

१. बौद्ध, हिन्दु, तान्त्रिक वा आदिवासी अनुष्ठानहरू प्रयोग गर्दा सहजकर्ताहरू उचित रूपमा प्रशिक्षित वा आधिकारिक अनुमतिप्राप्त व्यक्ति हुनुपर्नेछ र सम्बन्धित समुदायको शोषण भएको नहोस् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ।
२. अनुष्ठानको गरिमा घटाउने वा स्थानीय मान्यताहरू प्रतिकूल हुने खालका "पर्यटकीय प्रदर्शन" (जस्तै: अनुपयुक्त पोसाक, समयमा विशेष धार्मिक संस्कार प्रदर्शन) गर्न हुँदैन।

(च) सुशासन र अनुपालन

१. गुणस्तर नियन्त्रण, जवाफदेहिता र मापदण्ड पालना सुनिश्चित गर्न देहायबमोजिमका सही र अद्यावधिक कागजातहरू दुरुस्त राख्नुपर्नेछः
 - क. सेवाग्राहीको सत्र विवरण अभिलेख (मिति, सेवाको प्रकार, अभ्यासकर्ता र कुनै समस्या भए सोको विवरण)।
 - ख. शिक्षक-प्रशिक्षकहरूको योग्यता र तालिम प्रमाणपत्रहरूको फाइल।
 - ग. गुनासो वा पृष्ठपोषण दर्ता पुस्तिका।
२. प्रदान गरिने सेवाको प्रकृतिअनुसार देहायबमोजिमका उपयुक्त बीमा सुरक्षा व्यवस्था गर्नुपर्नेछः
 - क. कक्षा-रिट्रीट सञ्चालनका क्रममा सेवाग्राहीलाई हुन सक्ने चोटपटकको क्षतिपूर्ति समेट्ने सार्वजनिक दायित्व बीमा।
 - ख. शिक्षक तालिम कार्यक्रमहरूमा हुन सक्ने व्यावसायिक त्रुटि वा हेलचेक्रयाईविरुद्धको सुरक्षाका लागि व्यावसायिक क्षतिपूर्ति बीमा।

२.४.२ जनशक्तिका लागि न्यूनतम मापदण्ड (उपचारक तथा सहजकर्ताहरू)

यो कार्यढाँचाले विविध र आंशिक रूपमा अनौपचारिक वा नियमन नगरिएका क्षेत्रहरूका लागि अनुकूलन योग्य आधारभूत मापदण्डहरू प्रदान गर्दछ।

(क) ऊर्जा उपचारकहरू (रेकी, प्राणिक आदि)

१. सम्बन्धित परम्परा अन्तर्गत सञ्चालित आधिकारिक शिक्षण संस्थाबाट लिएको तालिमको प्रमाण (जस्तै: रेकी उपचारका लागि "रेकी लेभल २" वा सोभन्दा माथिको प्रमाणीकरण) पेश गर्नुपर्नेछ।

१०३
मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

२. ऊर्जा उपचारको कार्यक्षेत्रलाई सहायक अभ्यासका रूपमा बुझनुपर्नेछ, जसले रोग व्यवस्थापनको चिकित्सकीय उपचारलाई प्रतिस्थापन गर्दैन।
३. झुटा वा भ्रामक जानकारी सिर्जना गर्न हुँदैन र आफ्नो अभ्यासको बारेमा सत्य व्याख्या गर्न सक्षम हुनुपर्नेछ।
४. योग्य 'रेकी मास्टर' बाट तालिम र 'अट्युनमेन्ट' प्राप्त गरेको हुनुपर्नेछ।
५. व्यावसायिक रूपमा कार्य सुरु गर्नुअघि कम्तीमा १०० घण्टाको अभ्यास पूरा गरेको हुनुपर्नेछ (सिफारिस गरिएको)।

(ख) ध्वनि उपचारक- साउन्ड बाथ सहजकर्ताहरू

१. ध्वनि यन्त्रहरू (सिङ्किड बाउल, घण्टी-गोग आदि) को सुरक्षित प्रयोगमा तालिम वा प्रशिक्षार्थी अभ्यास पूरा गरेको हुनुपर्नेछ।
२. मान्यता प्राप्त कार्यक्रमबाट कम्तीमा २०० घण्टाको ध्वनि उपचार तालिम प्राप्त गरेको हुनुपर्नेछ।
३. आधारभूत निषेधित अवस्थाहरूको ज्ञान हुनु पर्नेछ; जसमा छारे रोग, गर्भावस्था, गम्भीर मुटुको समस्या र श्रवण संवेदनशीलता भएका व्यक्तिहरूका लागि विशिष्ट ध्वनिको सीमा पालन गर्नुपर्नेछ।
४. सामूहिक सत्रहरू सुरक्षित रूपमा व्यवस्थापन गर्न र अत्यधिक भावुक वा असहज महसुस गर्ने सहभागीहरूको अवस्था जाँच गर्न सक्ने क्षमता हुनुपर्नेछ।

(ग) आध्यात्मिक परामर्शदाता-प्रशिक्षक

१. आफूले प्रतिनिधित्व गर्ने आध्यात्मिक परम्परा र धार्मिक पृष्ठभूमि (जस्तै बौद्ध शिक्षक, हिन्दू गुरु वा सो सरहका भूमिका) पूर्ण रूपमा बुझेर प्रदर्शन गर्नुपर्नेछ।
२. सक्रिय श्रवण सम्बन्धी आधारभूत तालिम लिनुपर्नेछ र कुन अवस्थामा समस्या मनोवैज्ञानिक वा क्लिनिकल हो र प्रेषण आवश्यक छ भन्ने स्पष्ट बुझाइ हुनुपर्नेछ।
३. मुख्य सेवाका रूपमा "भविष्यवाणी" वा "ग्यारेन्टी गरिएका परिणामहरू" प्रस्ताव गर्नुहुँदैन; केवल आत्मजागरूकता र मार्गदर्शनमा ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्नेछ।

(घ) गुम्बा, तान्त्रिक वा आदिवासी सेवाप्रदायक

१. कार्यक्रममा सहभागी भिक्षु, भिक्षुणी, लामा, पुजारी वा तान्त्रिक (झाँकी, धामी) हरू वाह्य व्यक्तिहरूलाई मार्गदर्शन गर्न योग्य भनी उनीहरूको समुदाय वा गुम्बाले अनुमोदन गरेको हुनुपर्नेछ।
- क. रैथाने तान्त्रिक (झाँकी, धामी): परम्परागत प्रशिक्षार्थी अभ्यास र सामुदायिक पहिचान भएको हुनुपर्नेछ।

१०४

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

- ख. नयाँ-तान्त्रिक अभ्यासकर्ता: प्रतिष्ठित तान्त्रिक विद्यालयबाट कम्तीमा २-३ वर्षको तालिम प्राप्त गरेको हुनुपर्नेछ।
- ग. आम्ची (तिब्बती चिकित्सा): आम्ची परम्परा अन्तर्गतको तालिम र 'सोवा रिग्पा' ज्ञान भएको हुनुपर्नेछ।
- घ. नयाँ कर्मचारीहरूलाई पर्यटक सुरक्षा, मञ्जुरी प्रक्रिया र अन्तर-सांस्कृतिक सञ्चारका आधारभूत सिद्धान्तहरूको तालिम र अभिमुखीकरण प्रदान गर्नुपर्नेछ।

(ङ) सबै भूमिकाहरूका लागि साझा मापदण्ड

- व्यक्तिले सधैं आफ्नो व्यक्तिगत इमानदारी कायम राख्दै विनम्रता प्रदर्शन गर्नुपर्नेछ र आफ्नो वास्तविक क्षमताका बारेमा स्पष्ट हुनुपर्नेछ।
- सेवाप्रदायकहरूले क्यान्सर, गम्भीर मानसिक रोग वा अन्य खतरनाक स्वास्थ्य अवस्थाहरू निको पार्ने दाबी गर्नुहुँदैन।
- सेवाग्राहीको धार्मिक विश्वासलाई परिवर्तन गर्ने प्रयास गर्नुहुँदैन; उनीहरूको स्वायत्तता र आस्थाको सम्मान गर्नुपर्नेछ।

२.४.३ उपचार तथा आध्यात्मिक केन्द्रहरूका लागि आचारसंहिता

(क) सहभागीहरूको सुरक्षा तथा सुस्वास्थ्य

- सबै सेवाग्राही र रिट्रीट सहभागीहरूको शारीरिक, भावनात्मक र मनोवैज्ञानिक सुरक्षालाई उच्च प्राथमिकता दिनु पर्नेछ।
- गम्भीर जोखिमका सङ्केतहरू (कडा मानसिक रोग, हालैको गहिरो चोट-ट्रामा, मानसिक असन्तुलन, गम्भीर अस्थिरता) देखिएका सेवाग्राहीहरूसँग कार्य सुरु गर्नुअघि सम्भावित निषेधित अवस्थाहरू पहिचान गर्न जाँच प्रक्रिया सही ढङ्गले गर्नु पर्नेछ।
- सबै रिट्रीट क्रियाकलाप, समारोह, सामूहिक बैठक र भावनात्मक विरेचनका सबैहरूमा उचित सुपरिवेक्षण सुनिश्चित गर्नु पर्नेछ।
- सधैं शान्त, सहयोगी र पूर्वाग्रह रहित वातावरण कायम गर्नु पर्नेछ।

(ख) पारदर्शिता तथा इमानदार सञ्चार

- उपचार र आध्यात्मिक अभ्यासहरूलाई सुस्वास्थ्य पद्धतिका रूपमा सञ्चालन गर्नुपर्नेछ, जसले चिकित्सकीय वा मनोचिकित्सकीय उपचारलाई प्रतिस्थापन गर्दैन।

१०५

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

३३

२. सबै विवरणहरू भ्रामक वा बढाइचढाइ गरिएका जानकारीबाट मुक्त हुनु पर्नेछ; जस्तै: “म तपाईंको क्यान्सर निको पार्छु” वा “निश्चित आत्मज्ञान-मोक्ष” वा “तुरुन्तै मानसिक चोटको उपचार” भन्नु हुँदैन।
३. प्रत्येक अभ्यासकर्ताको शैक्षिक पृष्ठभूमि, उनीहरूको वंश वा परम्परागत शिक्षण पद्धति, हासिल गरेको विज्ञता र अनुभवको सही विवरण उपलब्ध गराउनुपर्नेछ।
४. खुलासा खण्डमा सहभागीहरूले सामना गर्न सक्ने सबै सम्भावित जोखिम, भावनात्मक चुनौती र कठिनाइहरू स्पष्ट रूपमा देखाइनुपर्नेछ।

(ग) सांस्कृतिक अखण्डता, सम्मान र मौलिकता

१. अभ्यासहरूले बौद्ध र हिन्दू परम्परा, साथै बोन, तान्त्रिक, पितृ र आदिवासी रीतिरिवाजहरूको मौलिकतालाई सम्मान गर्नुपर्नेछ।
२. निम्न कार्यहरू मार्फत सांस्कृतिक विनियोजन वा गलत प्रयोगबाट बच्नुपर्नेछ:
 - क. पवित्र अनुष्ठानहरूको गलत व्याख्या गर्नुहुँदैन।
 - ख. आध्यात्मिक प्रतीकहरूलाई केवल बजारीकरणका लागि प्रयोग गर्नुहुँदैन।
 - ग. धार्मिक समारोहहरूलाई अनुपयुक्त ढङ्गले व्यापारीकरण गर्नुहुँदैन।
 - घ. आदिवासी, तान्त्रिक र गुम्बामा आधारित कार्यक्रमहरू सुरु गर्नुअघि समुदायको स्वीकृति लिनुपर्नेछ, किनकि सांस्कृतिक संरक्षकहरूले कार्यक्रमको ढाँचालाई पुष्टि गर्नु आवश्यक छ।
३. लाभ बाँडफाँडका अभ्यासहरू स्थापना गर्नुपर्नेछ; जसमा स्थानीय कर्मचारीलाई न्यायोचित पारिश्रमिक दिनु, रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्नु, समुदायलाई सहयोग गर्नु र सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण गर्नु समावेश हुनेछ।
४. पवित्र ज्ञान र अनुष्ठानहरूको प्रस्तुतीकरण उचित सम्मानका साथ गर्नु पर्नेछ; कुनै पनि प्रकारको तोडमोड वा अत्यधिक सरलीकरण गर्नुहुँदैन।

(घ) नैतिक व्यावसायिक अभ्यास

१. सबै सेवा शुल्क, रिट्रीट लागत र लागू हुने ठाउँमा दान—आधारित संरचनाहरू स्पष्ट देखिने गरी न्यायोचित मूल्य निर्धारण गर्नु पर्नेछ।
२. बिक्री प्रक्रियामा कुनै पनि प्रकारका दबावमूलक वा भ्रामक पद्धतिहरू अपनाउनु हुँदैन; जसमा सेवाग्राहीलाई खरिद गर्न बाध्य पार्न आध्यात्मिक दबाव दिने वा दोषी महसुस गराउने कार्यहरू पर्दछन् उपचार तथा आध्यात्मिक सेवाहरू।

१०६

मुकुन्द प्रसाद निरौला
सचिव

(Handwritten Signature)

३. स्थानीय सामुदायिक दान निर्देशिका अनुसार शुल्क परिमार्जन र स्वैच्छिक दानको विकल्प प्रदान गरी सहभागीहरूको आर्थिक सीमालाई सम्मान गर्नु पर्नेछ।

४. रकम फिर्ता र रद्द गर्ने प्रक्रियामा एकरूपता भएको नीति स्थापना गर्नु पर्नेछ, जुन सबै व्यावसायिक सञ्चालनहरूमा समान रूपमा लागू हुनु पर्नेछ।

(ड) दक्ष तथा सक्षम अभ्यासकर्ताहरू

१. आफ्नो पद्धतिमा उपयुक्त तालिम र अनुभव प्राप्त अभ्यासकर्ताहरूलाई मात्र संलग्न गराउनु पर्नेछ।

२. सबै अभ्यासकर्ताहरूको प्रमाणपत्र, तालिम अभिलेख, परम्परागत मान्यता, प्रशिक्षार्थी कागजात र कुल तालिम घण्टाको विवरण अद्यावधिक राख्नु पर्नेछ।

३. अभ्यासकर्ताहरूले आफ्नो व्यावसायिक क्षमताको परिधिभित्र रहनु पर्नेछ र आफ्नो तालिमभन्दा बाहिरका चिकित्सकीय वा मनोवैज्ञानिक मूल्याङ्कन गर्नुहुँदैन।

(च) गोपनीयता तथा व्यक्तिगत निजत्व

१. सेवाग्राहीहरूले खुलासा गरेका सबै व्यक्तिगत जानकारीहरू खुलासा हुनबाट पूर्ण रूपमा सुरक्षित राखिनु पर्नेछ।

२. अनुष्ठान, उपचार र रिट्रीटका क्रममा सहभागीहरूले गरेका अनुभवहरू सम्बन्धी जानकारी गोपनीय रहनु पर्नेछ।

३. स्पष्ट सहमति बिना सेवाग्राहीका कथाहरू, तस्विरहरू वा अनुभवका भिडियोहरू बजारीकरणका लागि प्रयोग गर्नुहुँदैन।

(छ) प्रेषण तथा अन्तरविषयगत सहकार्य

१. चिकित्सक, मानसिक स्वास्थ्य विशेषज्ञ र आपत्कालीन सेवाप्रदायकहरूसँगको प्रेषण सञ्जाल अद्यावधिक राख्नु पर्नेछ।

२. उपचार प्रक्रियाको हिस्साका रूपमा सेवाग्राहीहरूले निरन्तर चिकित्सकीय वा मनोचिकित्सकीय उपचार प्राप्त गरिरहेको सुनिश्चित गर्नु पर्नेछ।

३. सेवाग्राहीहरूलाई उनीहरूको तोकिएको औषधि सेवन गर्न वा चिकित्सकीय उपचार रोक्न कहिल्यै सल्लाह दिनु हुँदैन।

४. जब लक्षणहरू अभ्यासकर्ताको उपचार सीमाभन्दा बाहिर जान्छन् (जस्तै: गहिरो मानसिक चोट, मानसिक असन्तुलन, प्यानिक डिसअर्डर), तब सेवाग्राहीलाई तुरुन्तै दक्ष विशेषज्ञहरूकहाँ प्रेषण गर्नु पर्नेछ।

१०७
मुकुन्द प्रसाद निरौला
अध्यक्ष

२४

(ज) वातावरणीय तथा सामाजिक जिम्मेवारी

१. विशेष गरी गुम्बा, पवित्र स्थल, वन, गुफा, नदी, हिमाल र आदिवासी भूमिहरूमा वातावरणीय प्रभाव न्यून गर्नुपर्नेछ।
२. फोहोरमैला विसर्जन, ध्वनिको स्तर र तोकिएका सांस्कृतिक एवं प्राकृतिक स्थलहरूमा पालना गर्नुपर्ने उचित आचरण सम्बन्धी सबै स्थानीय नियमहरूको पालना गर्नु पर्नेछ।
३. सामग्रीहरू नैतिक रूपमा खरिद गर्नु पर्नेछ, स्थानीय वासिन्दाहरूलाई रोजगारी दिनु पर्नेछ र सामुदायिक पहुँच कार्यक्रमहरू मार्फत स्थानीय समुदायलाई सहयोग गर्नु पर्नेछ।
४. प्राकृतिक स्थलहरूमा गरिने सबै अनुष्ठान र संस्कारहरूले वातावरणलाई कुनै पनि प्रकारको क्षति हुनबाट जोगाउनुपर्नेछ।

२.४.४ उपचार तथा आध्यात्मिक अभ्यासकर्ताहरूका लागि आचारसंहिता

(क) इमानदार प्रतिनिधित्व

१. अलौकिक शक्ति, निश्चित चमत्कार वा ग्यारेन्टी गरिएका नतिजाहरूको दावी गर्नुहुँदैन।
२. आफ्नो तालिम, परम्परा र सीमितताहरूका बारेमा सत्यतथ्य जानकारी दिनुपर्नेछ।

(ख) शोषणरहित अभ्यास

१. आर्थिक शोषण गर्नुहुँदैन: ठूलो रकम दान गर्न दबाव दिने, सशुल्क "विशेष आशीर्वाद" वा उपचारलाई महँगो अतिरिक्त सेवासँग जोड्ने कार्य नगर्नुहोस्।
२. भावनात्मक वा यौन शोषण गर्नुहुँदैन; अभ्यासक वा शिक्षकका रूपमा पदको दुरुपयोग गरी अनुचित लाभ वा घनिष्ठता हासिल गर्नुहुँदैन।

(ग) परम्परा र समुदायप्रति सम्मान

१. सामुदायिक मान्यता अनुरूप अनुष्ठान र प्रतीकहरूको सम्मानजनक प्रयोग गर्नुपर्नेछ।
२. कार्यक्रम सञ्चालन हुने समुदाय वा गुम्बासँग लाभ बाँडफाँड गर्नु पर्नेछ, जस्तै सहमति अनुसारको योगदान र स्थानीय रोजगारी।

(घ) सीमा र मञ्जुरी

१. सेवाग्राही र रिट्रीट सहभागीहरूसँग स्पष्ट व्यावसायिक मर्यादा कायम गर्नुपर्नेछ।
२. शारीरिक स्पर्श वा भावनात्मक रूपमा सघन प्रक्रियाका लागि स्पष्ट मञ्जुरी लिनुपर्नेछ।
३. हाल सेवा लिइरहेका सेवाग्राही वा रिट्रीट सहभागीहरूसँग कुनै पनि किसिमको प्रेम वा यौन सम्बन्ध राख्नुहुँदैन।

(ड) पूरक भूमिका

१. उपचार वा आध्यात्मिक कार्यहरू पूरक हुन् भन्ने कुरामा जोड दिने र सेवाग्राहीहरूलाई आवश्यक चिकित्सकीय एवं मनोवैज्ञानिक उपचार जारी राख्न प्रोत्साहित गर्नुपर्नेछ।

(च) गोपनीयता र मर्यादा

१. सत्रका क्रममा खुलासा गरिएका व्यक्तिगत विवरण र कथाहरू पूर्ण रूपमा गोपनीय राख्नुपर्नेछ।
२. सहभागीहरूको संवेदनशील वा भावुक क्षणका तस्वीर वा कथाहरू सुसूचित मञ्जुरी बिना सार्वजनिक गर्नुहुँदैन।

(छ) नशालु पदार्थ मुक्त अभ्यास

१. अनुष्ठान वा सत्र सञ्चालन अघि वा समयमा मदिरा वा मनोरञ्जनात्मक लागूऔषधको प्रयोग गर्नुहुँदैन (यदि परम्परागत अभ्यासको हिस्सा र कानुनी हो भने मात्र कडा सुरक्षात्मक उपाय र पूर्ण जानकारीका साथ प्रयोग गर्न सकिनेछ)।

(ज) उत्तरदायित्व

१. सेवाग्राहीहरूले आफ्ना गुनासाहरू पेश गर्न सक्ने र गम्भीर आरोपहरूमा छानबिन हुने व्यवस्था केन्द्रले सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ।
२. आचारसंहिता उल्लङ्घन गर्ने अभ्यासकर्ताहरूलाई केन्द्रबाट निष्कासन गरिनेछ र सम्बन्धित निकाय वा व्यावसायिक संस्थामा उजुरी पठाइनेछ।

मुकुन्द प्रसाद विरौला
सचिव

